

Gammel etat med nye mandat

En sammenligning av norsk og svensk militærautonomi i mellomkrigstiden

av Roar Havdal Mortensen

Masteroppgave i Sosiologi
Det Samfunnsvitenskapelige Fakultet
Institutt for Sosiologi og Samfunnsgeografi
Universitetet i Oslo
August 2007

SAMMENDRAG

Emne for denne oppgaven er norsk og svensk militæretat i mellomkrigstiden. Nærmere bestemt er utgangspunktet å undersøke om et teorikonsept om ”nyprofesjonalisme” kan fungere som felles forklaringsbakgrunn på hvorfor norsk og svensk militærprofesjon lanserte nasjonenes arbeiderbevegelse som nytt trusselobjekt i denne tidsperioden. Grunnideen i nyprofesjonalisme er at offiserene gjerne søker etter nye troverdige nasjonstrusler de kan bekjempe, i perioder med fredsstrømmninger i sivilsamfunnet og mellom nasjonalstater. Altså når de befinner seg i en strukturelt sikkerhetspolitisk ”arbeidsledighet”. For offisersprofesjonen blir ”indre” fiende derfor et søkemotiv for å overbevise myndigheter og sivilsamfunn om fortsatt eksistensberettigelse i staten. Like viktig er at det nye sikkerhetsmandatet også skal fylle offisersrollen med ny mening og arbeidsmotivasjon i slike perioder med lav ytre trussel. Perioden etter første verdenskrig fortonet seg sansynligvis nettopp slik for militærvesenet i både Norge og Sverige. Geopolitisk hersket krigstretthet og indrepolitisk hørtes folks rop på mat framfor store militærbudsjett.

Første del av oppgaven består av å drøfte og analysere innholdet i teorier om militær profesjonalisme. Her vil det bli avklart og sammenfattet både et meningsinnhold og et logisk innhold i teorikonsepter om hvordan militæretaten oppfører seg avhengig og uavhengig av tid og rom. Siden nyprofesjonalisme har blitt tatt med i forklaringer på *hvorfor* norsk og svensk offisersprofesjon viet tid og oppmerksomhet til indre fiende, vil oppgaven deretter, og derfor, undersøke relevante historiske data om *hvordan* sikkerhetsarbeidet uttrykte seg i Norge og Sverige. Formålet med dette er å få fram komparative forskjeller. Forskjellene vil bli holdt opp mot militærteorien. På denne måten vil uttrykksforskjellene danne en ramme for å kategorisere fram strukturelle ulikheter på en dels teoretisk måte. Ut fra den teoretisering som er gjort om den militære organisasjon, vil undersøkelsen her vise at norsk og svensk militær hadde en ulik organisatorisk respons på den indre fiende. Historisk monografi danner her et grunnlagsmateriale, eller ”data”, som underlegges fortolkning og forståelse, og dermed et datagrunnlag for de mer strukturelle perspektiver på norsk og svensk indre sikkerhetsarbeid.

De strukturelle ulikhetene i organisatorisk respons danner grunnlag for hovedproblemstillingen i undersøkelsen: *Hvordan kan ulikhetene forklares?* Uttrykksforskjellene gjør det rimelig å forutsette at norsk og svensk militæretat nødvendigvis må behandles som to ”case”. Altså at det blir for unyansert å belyse de to søsteretatene i et felles skandinavisk perspektiv. Undersøkelsen vil snarere vise at søsteretatene responderte på

den indre fiende på hver sin ulike måte i mellomkrigstiden. Responser som historisk springer ut av de ulike nasjonale kontekster søsteretatene har vært situert i, eller blitt formet i. Hovedanalysen er derfor mer rent komparativ, der kontekstuelle linjer i Norge og Sverige helt fra rundt 1814 fram til mellomkrigstiden, blir sammenlignet. Ut fra faktorer som identifikasjonsrammer, funksjonell plassering i statsapparatet, og motivasjonsincentiver, vil undersøkelsen se etter kontekstuelle strukturer som kan stå i affinitet til måten søsteretatene responderte på den indre fiende. Undersøkelsen vektlegger de to søsteretatene som situert i en felles militærkulturell kontekst, fram til visse tidspunkt, hvor de nasjonale kontekster tar forskjellige politiske og økonomiske dreininger.

På denne måten vil undersøkelsen bidra til å forklare norsk og svensk sikkerhetsarbeid i mellomkrigstiden på en komparativ måte, framfor å forklare mer ensidig ut fra nyprofesjonalismeteorier. Samtidig fører sammenligningen også til at anvendbarheten av teorien, i perioden som undersøkes, vil bli drøftet.

FORORD

Spesielt stor takk går til min veileder Lars Mjøset for tålmodig og innsiktsfull veiledning. Lars skal også ha stor takk for å ha hjulpet til veie relevant og inspirerende litteratur for meg. Hjertelig takk til Charlotte Lockert for hjelp til layout, og til Torkild Hovde Lyngstad for gjennomlesning og kommentarer. Odd Iver Rånes skal også ha stor takk for all hjelp under arbeidet med oppgaven.

Oslo, august 2007

Roar Havdal Mortensen

INNHALDSFORTEGNELSE

SAMMENDRAG	III
FORORD	V
INNHALDSFORTEGNELSE	VII
1 MILITÆR NYPROFESJONALISME I NORSK OG SVENSK MELLOMKRIGSTID	1-1
1.1 MILITÆRVESENET SOM STATLIG DELSEKTOR	1-3
1.2 MILITÆRE TENKEMÅTER OG MILITÆR PROFESJONALISME	1-5
1.3 NYPROFESJONALISME	1-10
1.4 NY PROFESJONALISME I NORSK OG SVENSK MILITÆRVESEN?	1-14
1.4.1 Militær versus politisk kontroll av militæretaten	1-15
1.4.2 Indre sikkerhet som ren "strategi" eller som nyprofesjonalisme?	1-18
1.5 PROBLEMSTILLINGER – FRA SKANDINAVISKE FELLESTREKK TIL NASJONALSTATLIGE SÆRTREKK	1-19
1.6 METODE, TEORI, STRUKTUR OG FRAMSTILLINGSNIVÅ I OPPGAVEN	1-20
1.6.1 Nivå og bruk av problematiske begrep	1-22
1.6.2 Kilder og kildebruk	1-23
1.7 OPPSUMMERING	1-24
2 STRUKTURELLE FORSKJELLER I SIKKERHETSARBEIDET MELLOM NORGE OG SVERIGE	2-27
2.1 INSTITUERINGEN AV SIKKERHETSARBEIDET I NORGE	2-27
2.2 INSTITUERINGEN AV SIKKERHETSARBEIDET I SVERIGE	2-31
2.3 DET NORSKE SIKKERHETSARBEIDETS ORGANISATORISKE LØSNINGER	2-34
2.4 DET SVENSKES SIKKERHETSARBEIDETS ORGANISATORISKE LØSNINGER	2-40
3 SIKKERHETSARBEIDETS UTTRYKK I LYS AV DEN MILITÆRE PROFESJONALISME	3-43
3.1 SIKKERHETSARBEIDETS INSTITUSJONELLE KARAKTER	3-44
3.1.1 Institusjonalisering og motivasjon	3-48
3.2 DET KONSERVATIVE UTTRYKK GJENNOM SIKKERHETSARBEIDET I PRAKSIS	3-50
3.2.1 Konservatisme og pessimistisk menneskesyn	3-51
3.2.2 Konservativ etatsorientering framfor desentralisering av militærmakt	3-52
3.2.3 Full slagkraft versus tradisjonell riddermentalitet	3-53
3.3 OPPSUMMERING	3-56

4 FRA FELLES OPPHAV, TIL HISTORISK VEISKILLE MELLOM NORSK OG SVENSK MILITÆRVESEN: EN REKONTEKSTUALISERING AV TO "CASE"	4-59
4.1 OPPDEMMET MISNØYE – RADIKALISERING AV UNDERPRIVILEGERTE	4-60
4.1.1 Objektive forskjeller i trussel	4-60
4.1.2 Militæretatens subjektive forståelse av trusselbildet.....	4-61
4.1.3 Integrasjon av eliter og radikaliserings av arbeiderbevegelsen.....	4-62
4.2 MILITÆRETATEN I NASJON OG UNION – OFFISERENES HISTORISKE IDENTIFIKASJONS RAMME	4-62
4.2.1 Relasjonen mellom kongen og norske offiserer.....	4-63
4.2.2 Relasjonen mellom norske og svenske offiserer	4-64
4.2.3 Sympati for unionen, nasjonen eller for selve forsvaret?	4-64
4.2.4 Forsvarere av konge og union, eller av nasjonal selvstendighet?	4-67
4.2.5 Det organisatoriske rammeverk – flertydighet og ambivalens.....	4-68
4.2.6 Svensk militæretats forankring i et konservativt "sentrum"	4-71
4.2.7 Skillelinjer i nasjonalstatlig integrering – norsk militæretat som "periferi" i det militære "sentrum"	4-74
4.2.8 Norsk militær "på egen hånd" – svensk militær danner "søyle"	4-78
4.3 SKILLELINJER I MILITÆRETATENES POLITISKE OG ØKONOMISKE KONTEKST	4-81
4.3.1 Offiserer og forretningsmenn	4-82
4.3.2 Høyrepartiet i Norge liberaliseres	4-83
4.3.3 Småborgerskapets sterkere stilling i Norge.....	4-85
4.3.4 Norske offiserer som militære "individualister"	4-86
5 KONKLUSJON	5-89
LITTERATURLISTE	93

1 Militær nyprofesjonalisme i norsk og svensk mellomkrigstid

Offisersprofesjonen har røtter dypt forankret i nærmest enhver nasjonalstats oppkomst og historikk. Dens tradisjon må ses sammen med de opprinnelige embeter for statstjenestemenn uansett historisk epoke for statsformasjon. Slik har også offiserene sett seg som – og ønsket å vise seg som – nasjonens eller fedrelandets ypperste beskyttere. For det sivile samfunn har profesjonen historisk vist seg fram gjennom tapper krigsinnsats, men nå og da blir samfunnet også i fredstid speilet og påminnet om militærvesenets makt og slagkraft: Seremoniell oppvisning av militær drill og korpsånd, innrammet i ymse militær heraldikk. Slik oppvisning kan imponere noen og enhver. Innad i offiserskorpset har offisersrollen historisk formet seg gjennom militærorganisasjonens struktur. Den har en klar hierarkisk oppbygning, sterke lydighetsidealer og vektlegger særlig en bestemt ”stil”.

Som et klassisk byråkrati påpekte Max Weber følger av embetsmennenes stilling til både innad og utad å bære preg av blant annet ”livskall”, ”pliktfølelse” og ”standsære”. Weber påpekte nettopp det militære område som et av de opprinnelige byråkratiske embetsverk som vokste fram i det 16. århundres moderne stater (Weber 1995:13,109-111). Nasjonalstatens eksistens har til enhver tid vært avhengig av det militære embetsverk og slik Weber beskrev andre byråkratier befinner embetsverkets medlemmer seg i ”fagpersonens” rolle vis-à-vis sin oppdragsgiver. Det være seg monarken, regjeringen, eller endelig, demokratiet – som i forhold til militærekspertise må relativt innta rollen som ”dilettant” (jfr. Weber 1995:145-148).

Men uten troverdige trusler har militærapparatet ingen berettiget eksistens i staten, og skulle den eksterne fiende av nasjonen forsvinne, har man ment å påvise et søkemotiv hos offiserene om å la den eksterne fiende erstattes av en intern eller ”indre” fiende. Denne bevegelsen har dels fått merkelappen ”new profesjonalism” og forklares med offiserskorpsets søken etter ny arbeidsmotivasjon og fortsatt legitimert eksistens innenfor staten. Historisk forskning har sannsynliggjort at ”ny” profesjonalisme er del av forklaringen på tendenser man finner i Skandinavias militærprofesjoner i Mellomkrigstiden. Dette var en periode der fredsstrømninger, troen på voldgift framfor krig, samt skrantende statskasser gav verken økonomiske incentiver til noen større forsvarsbudsjetter fra sivil politisk hold, eller noen legitim gjenklang for noe slikt i opinionen generelt.

Men der undersøkelser antyder ”ny” profesjonalisme som del av en felles forklaringsplattform, vil denne undersøkelsen – begrenset til Norge og Sverige – ta sikte på å analytisk identifisere forskjeller i måten denne nye militære profesjonalismen kom til uttrykk i disse to land i Mellomkrigstiden. Uttrykkene vil jeg få fram med bakgrunn i teorier om

militær profesjonalisme, kombinert med historisk sammenligning. Videre ønsker jeg å forfølge forskjellene ved å gi dem delvise forklaringer i et sammenlignende perspektiv, noe som igjen vil bidra til å forstå forskjellene bedre. ”Delvis” i den forstand at det er tale om begivenheter over lengre tidsrom som avtegner makrostrukturer, og slike strukturer har prinsipielt et vell av forklaringer på et lavere nivå, med alle sine individuelle beveggrunner og lokale prosesser. Å fange opp alle slike mikrofenomen er i verste fall umulig og, om ikke annet, noe som ligger langt utenfor denne undersøkelsen rammer. Men ved å fokusere på relasjonen mellom samfunn, militærvesen og sivile myndigheter, kan et komparativt perspektiv lettere benyttes, slik at en fruktbar forståelse av ulike nasjonalstatlige prosesser forhåpentligvis framkommer.

Selv om problematikken i denne undersøkelsen nå så vidt er nevnt, er hovedformålet med dette første og innledende kapittelet å presentere temaet i oppgaven: Den militære organisasjon som besittere av ”makt”; dens plassering i staten i relasjon til dens omkringliggende samfunn; og organisasjonens iboende trekk som følge av dens særegne funksjon i vekselvirkning med stat og sivilsamfunn. Kapittelet vil også utlegge relevante trekk tuftet på tidligere teori, empiri og analyse av den militære organisasjon. I dette inkluderes både ahistoriske trekk ved offisersprofesjonen og profesjonen som historisk fenomen. I tidligere forskning og analyser av militærprofesjonen har både normative og mer deskriptive analyser gjort seg gjeldende, og har i mange henseende vært ”sammenfiltret”. Dette er ikke umiddelbart en styrke, men heller ingen hindring da dette kanskje bare avslører det maktperspektiv, med tilhørende problematikk, som har vært styrende for mye av forskningen på en til tider- og til dels- esoterisk organisasjon.

Fortettede utlegninger eller sammenfattende beskrivelser av en aggregert størrelse som ”organisasjon” er ikke alltid teorifritt, men vil tvert om ofte ha et konseptuelt innslag. Det samme gjelder kapittelets presentasjon. Det er ikke bare en nøytral utlegning om tidligere empiri, teori og analyse av og om militærvesenet som altså er relevant for oppgavens problem; problemstillingen blir meningsfull etter en viss syntetisering av tidligere forskning for å kunne gi noe validitet til begrep om militær ”profesjonalisme”. Innholdet i dette begrepet vil bli konfrontert med Norsk og Svensk mellomkrigshistorie. Følgelig er heller ikke kapittelet fritt for analyse men vil lede fram til både problemstillinger og relevante *premisser* for hoved- og delproblemer, som jeg vil henvise til i de påfølgende kapitler. For at problemstillingene skal gi mer mening innen den form undersøkelsen forlanger, vil de derfor bli gått nærmere inn på henimot slutten av dette kapittelet.

1.1 Militærvesenet som statlig delsektor

Militærvesenet – eller militæretaten – er den del av staten som statsmakten i første rekke, og på en materiell måte, hviler på hva angår å slå ned på ”indre” uro. Makroorientert konfliktteori innenfor sosiologi og samfunnsvitenskap, eksempelvis hos Max Weber, har dette nærmest som en doktrine i analyser av stat og statsmakt. Weber påpeker sterkt statens monopol på legitim tvangsmakt (se f.eks. Mjøset 1997:96). Legitimitetsaspektet har kanskje mer med statens historiske framvekst å gjøre mens militærets potensielle tvangsmakt like fullt er tilstedeværende uansett om makten på et gitt tidspunkt bedømmes som legitim eller ikke. Militæretaten har innen moderne demokratier vært tiltenkt å fungere som instrument for den folkevalgte utøvende makt, slik at kommandolinjer for hva militærvesenet skal foreta seg, utelukkende skal komme fra utøvende legitimt valgte myndigheter. Militærvesenet er altså ikke bare en del av statsmakten, men må også analytisk behandles som en *sektor* innen staten. I denne sektor vil delegert ansvar tilkomme de som til enhver tid har militæret som yrke, eller har gjort militær karriere. Derfor er ikke offiserer bare abstrakte ”punkter” i et statssystem som har fått makt innstrukturert i sin posisjon eller i kraft av sin stilling, delegert av staten. Offiserene vil samtidig være deltagere i et samfunn som også former staten, og i tillegg vil offiserene gjennom sin profesjon utgjøre en interessegruppe.¹ Dette være seg både innenfor stater med vernepliktspraksis eller stater der militærapparatet er mer gjennomgående basert på frivillig soldattjeneste. Først og fremst dreier dette seg om offiserer av ”høyere” rang – krigsskoleutdannede som i Norge, eller med tilsvarende ansvar eller militær syssel.

Brorparten av de yrkesmilitære har naturlig nok i sin daglige *praksis* hatt mer å gjøre med hverandre, enn med de besluttende *sivile* myndigheter og organer som på en hierarkisk måte er ordnet over dem. Med dette mener jeg selvfølgelig at myndighetsstrukturen i et formalisert eller statlig overordnet perspektiv er reell nok, og blir av de yrkesmilitære selvfølgelig tatt hensyn til. Men av den grunn at offiserene har mer å gjøre med hverandre gjennom sin daglige militære yrkesutøvelse *enn* de har med de forvaltende og kontrollerende myndigheter over dem, vil myndighetsstrukturen antageligvis være til stede på et mer abstrakt- og ikke-umiddelbart plan for offiserene.²

I kraft av at militærapparatet ikke på noen direkte måte er noe instrumentelt mekanisk for myndighetene, men tvert om utgjøres av mennesker i daglig samkvem og på den måten i høy grad utgjør en sosial institusjon, kan det heller ikke unngås at deler av den militære sektor får et sterkt innslag av *organisasjon*, der offiserene har fått noenlunde felles interesser i deres felles virksomhet. Siden myndighetene ikke har direkte kontroll over ønsket bruk av militærmateriell og våpen, men må styre dette *indirekte* gjennom ansvarshavende offiserer,

¹ En fyldig refleksjon over forholdet stat v. s nasjon, og disse størrelsenes mangetydigheter, er å lese i Eriksen og Rønning 1997.

² Et poeng som for så vidt relaterer seg til den interaksjonistiske tradisjonen av sosiologisk teori. Se f. eks Collins 1994:260-263.

blir det maktpåliggende å spørre hvordan myndighetene kan styre eller kontrollere militærapparatet. Eller rettere: siden offiserenes virksomhet har organisasjonskarakter, må spørsmålet kanskje i stedet vinkles til hvordan man får offiserenes interesser til å *sammenfalle* med myndighetenes interesser. Sivile myndigheters styring og kontroll over våpenbruk er altså sårbar overfor offiserenes mer direkte kontroll med dette. Graden av sivil kontroll over det militære er derfor varierende og må underlegges empiriske mål, heller enn at graden bestemmes ut fra konstitusjonsutformingene eller formaliserte lovverk.

Tematisk kretser denne oppgaven om *det siviles kontroll av det militære* der jeg ønsker å se nærmere på en tidsperiode i Skandinavia hvor mye tyder på at denne kontrollen har vært svekket, eller at deler av den ble overtatt av – eller overlatt til – militæretaten selv. Nærmere bestemt den militære organisasjon i Norge og Sverige i Mellomkrigstiden, der visse politiske, økonomiske og sosiale konstellasjoner lå til rette for en maktpotensiell løsrivelse.

Relatert til analyser av makt og demokrati er slike temaer om militærvesenet åpenbart viktige. For det første fordi militæret utgjør en statlig sektor hvis maktpotensiale *til enhver tid* kan utgjøre en ”stat i staten”. For det andre fordi slike tema synes å ha fått mindre oppmerksomhet i samtidens utredninger om makt, antageligvis fordi temaet som problemstilling kanskje har virket anakronistisk – som et problem relatert til ”tidligere tider”, eller til førdemokratiske stater. Slik kan problematikken ut fra dagens politiske problemer således fort bli glemt, eller kanskje gjemt, fordi ulegitim militær maktbruk synes å høre fordums generasjoner til. Berettigede påstander om at det er usannsynlig noe slikt vil skje i praksis må likevel skilles fra mulighetsbetingelser for at det kan skje. Sånn sett er militærtematikk alltid relevant og aktuelt.

Spørsmål knyttet til sivil kontroll av det militære trekker derfor inn tema om sivil-militære relasjoner. Hvordan disse relasjoner er bygd opp mer generelt, hvordan relasjonene på ett gitt tidspunkt faktisk er eller kan beskrives, eller hvordan de bør være, blir relevant når man vil belyse militærapparatet i relasjon til demokratiske strukturer. Det være seg i samtiden eller på andre historiske tidspunkt.

Tema omkring militærapparatet i relasjon til makt og demokrati blir kanskje ekstra interessant da forskning nærmest entydig viser at det som regel alltid er *offiserenes holdninger* som avgjør hvordan de væpnede styrker stiller seg. Dette er også grundig empirisk belagt, blant andre av Katharine Chorly i en studie fra 1940 årene: Soldatene, som står under kommando av offiserene, gjør ytterst sjelden opprør mot sine overordnede, eller nekter å følge deres ordre. De sjeldne historiske hendelsene med at soldater faktisk har begått mytteri finnes så å si utelukkende i tilfeller der det har vært misnøye med praktiske tjenesteforhold. Sjelden har mytteri blitt fremkalt av soldatenes politiske sympatier eller antimilitaristisk agitasjon (Agøy 1994:4,5). Dette viser at både den direkte og den indirekte materielle kontrollen over våpenbruk innad i den militære institusjon ytterligere kan spesifiseres til å være i nettopp offiserenes besittelse.

Som samlet gruppe og i kraft av deres embeter er selvfølgelig offiserene derfor i besittelse av en stor andel statsmakt. Men av nevnte grunner er det også rimelig å vurdere offisersstanden som potensielle misbrukere av denne makten, med tanke på hvordan militær statsmakt er strukturert inn i posisjoner innenfor militær sektor.³ Hvis ikke soldaten på effektiv måte kan sanksjonere militære handlinger som overskrider militærapparatets forfatningsmessige mandat, må kontrollen på effektiv måte utøves av sivile myndigheter. Ut fra teorier om at de sivile myndigheters kontroll er sårbar overfor offiserenes holdninger og tankemønstre, blir det relevant å identifisere eventuell eksistens av særskilte holdninger og tenkemåter innen offisersprofesjonen som *avviker* fra en mer utpreget sivil holdning. Via teoretiske orienteringer, samt også mer empiriske tilnærminger, har forskning drøftet om eventuelle diskrepanser er ønskelige eller en trussel for den demokratiske forfatning.

Slike analyser drar samtidig inn nødvendigheten av å belyse ulike trekk ved denne yrkesgruppens sosiale sammensetning. En ser for eksempel at adgangskriteriene til offisersyrket er utdannelsesmessig felles for offiserene og innholdsmessig er utdannelsen temmelig ensartet. Rekrutteringens sosiale grunnlag har historisk båret et visst preg av eksklusjon – ikke alle har hatt de finansielle evner eller ”rett bakgrunn” for innpass til militærakademiene. Kanskje er det derfor berettiget å tale om en historisk offisers*stand* som etter alt å dømme har framprodusert – og igjen blitt framprodusert av – en særegen profesjonskultur; offisersprofesjonen. Profesjonsbegrepet er i denne undersøkelsen ment å dekke sammenhengen mellom ekspertise, etikk og samhold (jfr. Kjellberg 1961:5).

1.2 Militære tenkemåter og militær profesjonalisme

Studier av militære organisasjoner i vestlige land i dette og forrige århundre viser en sterk og entydig tendens til at offiserene er politisk konservative, samt at konservatismen tenderer til å øke med stigende militær grad (Agøy 1994:6). Konservatismen har kommet til syne i valg av mål og middel og de har vært reserverte mot organisatoriske og teknologiske endringer (Skauge 2002:32). Militæret har også tendert mot alarmisme: å ”blåse” opp enhver mulig trussel mot den nasjonale sikkerhet, eller – om man trekker inn det konservative aspektet – det som har kunnet true ”den bestående samfunnsorden”. Den sterke alarmismen og risikotenkningen må også ses i sammenheng med en generell skepsis til menneskenaturen blant offiserene. De har vist en tendens til å anse menneskene i samfunnet som generelt styrt av egeninteresse, hvis handlinger kun kan tøyles ved makt (Agøy 1994:6; Skauge 2002:32). Dette må i en forstand bety et menneskesyn de anlegger på sitt omkringliggende samfunn i relasjon til, eller i opposisjon til, seg selv. For som Eric A. Norlinger m.fl. har påpekt, har offiserene en tendens til å betrakte seg selv som særlige bærere og voktere av nasjonens

³ Om makt innstrukturert i posisjoner: se Seip 1978

identitet, dvs. av dens ære, frihet og selvstendighet. Lojaliteten deres ligger altså mer hos "nasjonen" eller "fedrelandet" framfor "regjering" eller "parlament". Slik har offiserenes vurdert eget virke som hevet over politikken. Denne sterke nasjonalismen, som må ses i sammenheng med den nevnte konservatismen, vitner om – ikke at de direkte er fascister – men om enkelte *tendenser* som trekker sterkt til høyre innen offisersstanden. Alle disse trekkene; konservatisme, alarmisme og pessimistisk menneskesyn, har tendert til å bli sterkere, dess høyere militær rang man innehar (Agøy 1994:6,7).

Det har vært pekt på at offiserenes avsondrethet fra det sivile liv er en hovedårsak til disse nevnte trekkene. Slik vil også virksomhetens institusjonelle karakter skille seg vesensmessig fra mer utpregede sivile virksomheter. Dette betyr ikke at offiserene ikke deltar i det sivile liv, hvilket de selvfølgelig har gjort i varierende grad i historisk perspektiv. Det handler mer om den kjensgjerning at militær virksomhet er særpreget annerledes enn organiserte virksomheter og omgangsformer som har institusjonell forankring i den sivile sfære. Selve den militære opplæring fra rekruttskolen, og store deler av en militær yrkesutøvelse og karrierebane, finner sted innenfor militærforlegninger eller lignende. Her kan likhetstrekk med "totalitære institusjoner" spores, eller i det minste henvises til ved at læringsformen har visse totalitære karakteristika, kanskje av mer indoktrinært preg (jfr. Kjellberg 1961: 19).

Mer eller mindre berettiget har offiseren sett seg som de fremste bærere av militær ekspertise. Slik har offiserene, som andre organisasjoner antydte i organisasjonsvitenskapen, hatt en historisk kunnskap om egen virksomhet (jfr. Skauge 2002:24). De nevnte tendenser i militære normer og verdier har på denne måten en *affinitet* til "klassisk" krigsvirksomhet. Årsakene til divergens i normer og verdier mellom militært og sivilt legger i en slik argumentasjonen for så vidt sterk vekt på iboende egenskaper ved selve offisersgjerningen. Bengt Abrahamsson påpeker at de nevnte militære holdninger vil rimeligvis forsterkes gjennom en profesjonaliseringsprosess som produserer den militære yrkesgruppen (jfr. Skauge 2002:34). Det virker som om statsviteren Samuel P. Huntington la vekt på en slik egenart i militær virksomhet og ekspertise, forut for sine mer normative argumentasjoner om det siviles kontroll av det militære, og om militær profesjonalisme. Huntington forutsatte en militær profesjonalisme som han mente ville sikre at offiseren holdt seg strengt til sin spesialiserte profesjon.⁴ Den verdikonservative militære *æresfølelsen* skulle gi offiseren antipatier mot å blande politikk inn i den militære syssel, der kollektiv lydighet og særlig ansvarsfølelse overfor sitt fedreland, var høyt skattede verdier i den militære profesjonskultur. Huntington tenkte derfor at som en ren militær fagmann ville ikke offiseren blande inn politiske stridigheter fordi dette kun ville tatt vekk fokuset på de militærfaglige spørsmål, hvilket ellers bare ville ha undergravd offiserens egen profesjonalitet. Kunnskap om politikk eller om politiske aggressorer lå dermed utenfor den militære ekspertise (Skauge 2002:32).

⁴ Huntington 1964.

Dette sikrer ifølge Huntington at militæretaten vil fungere som et nøytralt instrument for regjeringen, altså at det sivile er sikret en *objektiv* kontroll overfor militæretaten (jfr. Agøy 1994:8). Huntington forutsetter altså en profesjonalisme der offiseren ut fra en egen profesjonsetikk lar være å blande seg inn i – eller blander inn – ting som ideelt sett ikke skal ligge under militæretatens mandat. I en instrumentell forstand virker derfor Huntingtons militærprofesjonalisme tydeligvis også fremmede for militær slagkraft: Offiserer med særegent militære holdninger og persepsjonsskjema blir logisk nok de beste fagfolk innen sin sektor hva primært angår ren krigsekspertise. Divergens mellom sivile og militære normer og verdier er ikke bare ønskelig for Huntington, den er også nødvendig slik han skisserer opp en relativt statisk profesjonalisme uavhengig av tid og rom (jfr. Skauge 2002:34). Huntington så for så vidt også faren ved at en *rendyrket* profesjon skulle rå over det ytterste maktmiddel, men møtte innvendingen med at ”den profesjonelle offiser” aldri blir ferdig med å *forberede* seg til krigen og dermed aldri heller føle seg *beredt nok* til å utkjempe den (Kjellberg 1961:9).

Med atskillig mer empirisk belegg påpeker historikeren Nils Ivar Agøy at den apolitiske militæretat henger vesentligvis sammen med militæretatens tradisjonelle lydighet overfor *kongen*. Offiserenes æreskodeks har i konstitusjonelle monarkier vært instituert gjennom offiserens troskapsed til sin militære overordnede – kongen – i førparlamentaristiske epoker. Dette gjorde båndet til kongehuset sterkt (Agøy 2001:31-40). Militær orden og disiplin krever at kommandoer flyter fra *en* kilde, men ved overgangen til parlamentarismen måtte nok militæretaten ha følt denne klare og utvetydige kommando fra en personlig konge, overtatt av en upersonlig og til tider tvetydig og ustabil parlamentarisk regjering. Der offisersidealene har forfeftet ”stabilitet” må nok den parlamentariske oppdragsgiver, med alle sine partikrangler, fortonet seg som noe offiseren hevet seg over (jfr. Agøy 2001:40-42). Dette støtter for så vidt opp under Huntingtons tanke om den apolitiske offiser og deres antipatier mot ”døgnpolitikk” nevnt ovenfor, men ikke at dette er uavhengig av tid og rom. Agøys poenger nevnt i denne sammenhengen må ikke forstås som at militæretaten ”adopterer” parlamentarismens politikk gjennom et politisk ”paradigmeskifte” fra konge til parlamentarisme, men at etaten tvert om kan politiseres i forstand av *motreaksjon* på partipolitikken.

Samuel Finer gikk kraftig mot Huntington og viste mer empirisk hvordan Huntingtons teorier ikke stemte. Finer viste til hvordan høyt utviklede militærapparater gjennom lange perioder i det 20. århundre faktisk *har* intervenert politisk, og at dette ikke kan forklares med at offiserene ikke er tilstrekkelig profesjonelle.⁵ Finer peker på tilfeller med statussenkning eller prestisjenederlag for militæretaten som har ført til at de har gått til politisk aksjon (Agøy 1994:10). Beslektet med Finer, men noe mer teoretisk (jfr. Agøy 1994:13), mener statsviteren og sosiologen Amos Perlmutter at militære tenkemåter leder til en form for profesjonalisme

⁵ Finer 1988.

som ofte kan ses uttrykt ved en sterk gruppesamhørighet med tilhørende interesser.⁶ Perlmutter mener at dette gir en gruppeintegritet som, hvis den trues, er bestemmende for – eller øker sannsynligheten for – at militærvesenet intervensjoner politisk (Agøy 1994:10). Morris Janowitz og Bengt Abrahamsson er tydeligvis også inne på sistnevnte tankegang, idet de er uenige i Huntingtons normative konklusjoner. De mener en militær tenkemåte som skiller seg fra en sivil, gjør det vanskeligere for demokratiet å kontrollere militærvesenet, slik at militær profesjonalisme må brytes ned, og ikke som Huntington har ment – å beskytte den militære profesjonalismen.⁷ Politisk heterogene militærstyrker vil i mindre grad kunne misbrukes og et politisk heterogent militærkorps vil vanskeligere kunne enes om noen felles politisk aksjon (jfr. Agøy 1994:2). Så i stedet for divergens mellom en militær- og en sivil tenkemåte, forfektet de mer konvergens, som skal fremme en større *subjektiv* kontroll med militærvesenet (jfr. Skauge 2002:34,35). Huntingtons *objektive* kontroll med militæretaten kan synes som en rasjonale for militærapparatet som rent instrument for sivile myndigheter. Med *subjektiv* kontroll kan det synes som om Abrahamsson og Janowitz gjør det samme – at subjektiv kontroll fremmer demokratiets objektive kontroll med militærvesenet, men i tillegg finnes det i dette også en mer ”republikansk” rasjonale: Ved å forfekte subjektiv kontroll med militærvesenet vises det hen til at militæretaten skal være en demokratisk institusjon i seg selv og på alle nivåer. Dette i forstand at skillet mellom stat eller militær delsektor på den ene side, og sivilsamfunnet på den andre, blir mindre (min anm.). Likevel forfektet ikke Janowitz en *for stor* konvergens (jfr. Skauge 2002:35).

Dette var også en endringsprosess Janowitz mente *faktisk* hadde pågått over tid, ulikt Huntington. Han mente å påvise et mer avdempet skille mellom det spesifikt militære og det sivile på enkelte områder. Janowitz påpekte at det militære autoritetsforholdet hadde endret seg fra dominans til mer å være basert på manipulering og gruppekonsensus, slik at militærprofesjonen som helhet ikke var så ulik store byråkratiske sivile institusjoner (Skauge 2002:34,35). Med dette mener likevel ikke Janowitz den militære kultur har blitt mer ”sivil”, men at den militære profesjonalisme har utviklet seg i pakt med endrede funksjoner (jfr. Kjellberg 1961:8-10). Janowitz deler altså langt på vei Huntingtons karakteristika over grunnelementene i den militære ”kultur”. Kjellberg mener denne ”uenigheten” kan komme av en tvetydighet ved profesjonsbegrepet når det brukes til å betegne etikk og holdninger (jfr. Kjellberg 1961:10), og dette er et moment som skal betraktes ved sammenligningen av Norge og Sverige senere i undersøkelsens analyse.

Janowitz’ normative argumentasjon tydeliggjør uansett noe som også er inneforstått i Huntingtons teorier: At divergens i normer og verdier mellom sivilt og militært også bunner i at offiserenes profesjonelle virksomhet mangler sivil kontaktflate. I så henseende har *verneplikten* vært begrunnet ut fra et ønske om at offisersprofesjonen skulle få større kontakt

⁶ Perlmutter 1977.

⁷ Abrahamsson 1971.

med sivile normer og verdier, gjennom at verneplikten skulle gi økt ekstern innflytelse. Verneplikt i seg selv skal gi militærvesenet et demokratisk grunnlag både reelt og symbolsk gjennom et forsvar, ikke bare *for*-, men også *av* folket (jfr. Skauge 2002:40). Verneplikten var tenkt å skulle øke sivil innsikt i militærets virksomheter, ved at store mengder unge vernepliktige fra alle samfunnslag, i en kort periode av sitt liv er tilknyttet militærapparatet. Ved at dette skjer kontinuerlig tilføres militærvesenet til enhver tid et tverrsnitt av sivilsamfunnet som i et lengdeperspektiv gir representativitet (Skauge 2002:10,11). De vernepliktige er der også bare en kort del av sitt liv og dette bidrar også til at det ikke kan opprettholdes noen mur mellom dem og folket (jfr. Skauge 2002:10). Samtidig som at verneplikten kanskje gir en mer direkte sivil kontrollfunksjon, at soldatene handlingsmessig kan kontrollere offiserene, er den også tenkt å forhåpentligvis gi militærprofesjonen en høyere grad av sivil "input", gjennom en leveranse av mer sivile normer, verdier og virkelighetsoppfatninger. Slike demokratiske argumenter, eller representativitetstankegang, ble vektlagt i Norge av forsvarskommisjonen av 1920, og også senere i 1974. Tanken om at verneplikt og demokrati hører sammen, ved at det skal gå en strøm av normer og verdier *fra* folket over til militærorganisasjonen, har for så vidt vært en utbredt oppfatning siden 1800-tallet (Skauge 2002:10,11). Like fullt finnes det fortsatt divergens mellom militært og sivilt, men denne hadde kanskje vært større uten vernepliktspraksisen (min anm.).

Divergens i normer og verdier mellom militært og sivilt kan ikke *bare* forklares med iboende egenskaper ved offisersgjerningen som har affinitet til klassisk krigervirksomhet. Profesjonaliseringen av offiserene inneholder også et historisk-kulturelt element som berører en manglende sivil kontaktflate på ulike områder. Ett slikt område av betydning for sammenhengen kan være sosiokulturelt snevre rekrutterings- og forfremmelsesmekanismer i kombinasjon med påvirkning fra et allerede eksisterende offiserskorps (jfr. Agøy 1993:6). Offiserenes "klassiske" dreining mot verdikonservatisme, med tilhørende nasjonalisme og skeptisk mistenksomhet overfor annet enn politisk- eller konstitusjonelt status quo, må muligens medforklares av en historisk tendens til smal rekruttering fra samfunnets mer konservative "establishment" som påvirker institusjonelle egenskaper ved offisersgjerningen. Holdninger og verdisyn som preges av et klassespesifikt utgangspunkt tenkes her institusjonalisert, og igjen virke selvforsterkende gjennom profesjonaliseringen av offisersyrket.

Men relasjonen til klassespesifikke egenskaper ved offisersprofesjonen er kanskje ikke entydig forbundet *bare* med elitistisk rekruttering. Janowitz og Kjellberg har vist at militærorganisasjonen har en evne til å kutte bånd til yrkesoffiserens sosiale bakgrunn (Skauge 2002:31, Kjellberg 1961:80). Kjellberg betoner den til dels "negative" karakteren i den militære opplæringen der den foregår i stor utstrekning innenfor dels "totale" rammer: En læringsprosess som, sterkere enn innen sivile profesjoner, vektlegger en nærmest systematisk utryddning av tidligere vaner og holdninger. En bevegelse mot mer heterogen rekruttering kan

igjen tenkes å fremme et enda sterkere behov for utvisking av medbrakt tankegods fra ulike sosiale lag (jfr. Kjellberg 1961: 18,19,80).

Militærorganisasjonens plassering i det yrkessosiale statushierarki, med sin tilhørende historiske funksjon, kan dermed ha vel så stor forklaringskraft på divergerende normer og verdisyn, som smal rekruttering eller som akkumulasjon av en opprinnelig klassespesifikk kontekst. Gjennom studier av militære tidsskrift fant Sverre Grønmo at krigsskoleutdannet befall hadde en sterk etatsorientering og dermed en større lojalitet overfor staten framfor befolkningen (Skauge 2002:15). Militærorganisasjonen er jo historisk nettopp en statsnær profesjon og var på 1800- tallet tilknyttet embetsmannseliten. Offiserenes sosiale *identifikasjon* med en etat som tradisjonelt har vært lukket for folk uten aristokratisk bakgrunn drives på denne måten kanskje videre ved organisasjonens påvirkning på offisersrekrutter. Skauge mener det er rimelig å tenke seg at nettopp militærorganisasjonen med sin utpregede formelle struktur og klart innarbeidede roller har hatt klare mål for hvilke verdier og normer som skulle gjelde innad (Skauge 2002:15). Slik kan virkninger av et snevert rekrutteringsgrunnlag eksistere videre, men på en mer indirekte og historisk måte enn at forklaringene utelukkende skal søkes i offiserenes umiddelbare klassebakgrunn. Tar man også i betraktning den for så vidt ”totalitære” karakteristika som behefter seg med militærets institusjonelle egenskaper, er det tydelig at iboende, eller endogene, forhold ved den militære organisasjonskultur, lettere drives videre nettopp der, sammenlignet med andre og mer sivile institusjoner i staten (min anm.).

Det synes likevel en relativt bred enighet om at særskilte militære tenkemåter og persepsjonsskjema er betegnende for ulike staters militæretater og at den tar den bestemte retning som beskrevet ovenfor, selv om det råder uenighet om hva en slik divergens mellom militært og sivilt får for det siviles reelle- eller objektive kontroll med militærapparatet. Forskning har uansett påvist en organisasjon der offiserenes problemdefinisjon har hatt innslag av risikoteorier med sterk alarmisme, mens på løsningssiden har militæretaten krevd store andeler av statsbudsjettet (Skauge 2002:32). Store tilskudd må nok også ha vært nødvendig for å kunne drive en for så vidt byråkratisk og regelorientert konservativ organisasjon.

1.3 Nyprofesjonalisme

”Ny profesjonalisme”, eller ”new profesjonalism”, er et begrep utviklet av statsviteren Alfred Stepan for å kunne beskrive en bestemt tendens innenfor den yrkesmilitære delen av staters militære sektor.⁸ Begrepet søker å dekke ett fenomen som innebærer at de yrkesmilitære omdefinerer militærapparatets rolle i staten fra ikke lenger utelukkende å sikre staten fra ytre

⁸ Stepan 1986.

fiender, men i tillegg å se *indre* sikkerhet som mandat for den militære sektor (Agøy 1994:14). Fenomenet kan potensielt oppstå i mellomstatlige kontekster preget av et *fravær av ytre fiender*, eller ved *fravær av reelle ytre trusselbilder*, og søkes forklart som et resultat av offiserenes søken etter nye og meningsfulle oppgaver som kan virke til en gjenvinning av respekt for offiserene som yrkesgruppe i befolkningen. På denne måten kan rollen deres på en ny måte fylles med innhold, men som likevel fortsatt gjør militærvesenet til garanter for nasjonalstatens sikkerhet. Dette både i egne øyne og i samfunnets forøvrig. Nyprofesjonalisme virker altså til å kunne legitimere en fortsatt berettiget eksistens *utad* for sivilsamfunnet – og *innad*, som ny arbeidsmotivasjon og følelse av mening med eget virke – under perioder med strukturell militær arbeidsløshet (Agøy 1994:15). Nyprofesjonalismens motiver har sånn sett både en ”ytre” og en ”indre” komponent.⁹

Den nye profesjonalismen skiller seg fra den klassiske ved at offiserene ikke bare ser seg skikket til å være de fremste eksperter på statens indrepolitiske sikkerhet, men nå også tenderer mot å mene seg rustet til å vurdere selve de nasjonale politiske spørsmål *bedre enn* de sivile myndigheter (Agøy 1994:15). Militærapparaters behov for fiender, i forstand troverdige trusler for å rettferdiggjøre militærapparatets eksistens, medvirker til at offisersrollen politiseres når ”fienden” blir borgere eller grupperinger i egen nasjon. Dette kan medføre en enda dypere kløft mellom de militære- og de sivile institusjoner. Den potensielle faren for en frikopling av det militære fra det sivile, som bl.a. Janowitz og Abrahamson påpekte ved en manglende sivil subjektiv kontroll, blir enda sterkere under kontekster som kan frambringe nyprofesjonalisme i militæretapparatet. Den klassiske profesjonalismen, beskrevet ovenfor, som teoretisk synes mer ”idealtypisk” og uavhengig av tid og rom, skulle i følge Huntington for så vidt sikre at offiseren holdt seg strengt til sin profesjonelle og apolitiske sfære. Den ”nye” profesjonalismen ser vi derimot er kontekstavhengig, og fører nærmest til det stikk motsatte av Huntingtons profesjonalismeteori: Kløften mellom militært og sivilt tankegoods mente jo Huntington skulle virke til at militære og sivile roller *ikke* ble sammenfiltret. Offiserenes fokus på en ”indre fiende” får som en konsekvens at militærvesenet blander seg inn i sivile roller fordi politikere eller politiske tanker ut fra deres vurdering er ”skadelig” for nasjon eller fedreland. Resultatet blir altså en potensiell svekkelse i den sivile kontroll av militærapparatet. Den strukturelle årsaken til militæretatens nye fokus på en indre fiende ligger altså i den kontekst, eller de betingelser, etaten nå må virke under.

Sammenlignet med den klassiske profesjonalismen ser vi altså at den nye profesjonalismen innebærer en politisering av offiserene, at faren for militær intervensjon av det sivile samfunn derigjennom *øker*, og at den således frembringer en *enda* dypere institusjonell kløft mellom militært og sivilt (Agøy 1994:515).

⁹ Begrepene ”indre”- og ”ytre”- bestemt motivasjon er i utgangspunktet lånt fra organisasjonsteori. Se mer om dette i: Abrahamsson og Andersen 1996. Selv om begrepene er ment å teoretisk bestemme to ulike *måter* som er styrende for handlingene til medlemmene av en organisasjon, mener jeg begrepene i denne sammenhengen også kan nyttiggjøres om mer aggregerte entiteter. Dette tas nærmere opp i kapittel 1.6 og 3.

Det er likevel viktig i denne sammenhengen å merke seg kontinuiteten mellom en mer dekontekstualisert ”klassisk” profesjonalisme som beskrevet ovenfor, og den ”nye” profesjonalismen: Det – av Huntington funderte – klassisk profesjonelle offiserskorps, som i en viss grad var atskilt fra det sivile samfunn gjennom særegne militære holdninger og verdier, og som på en selvforsterkende måte nettopp ble skilt fra det sivile gjennom de selvsamme særegne militære holdninger og verdier, vil under en (senere) kontekst med mangel på en troverdig ytre fiende få sine holdninger og verdier undergravd. Dette både i egne militære- og i andres sivile øyne. Det var for så vidt dette, som nevnt ovenfor, Finer og Perlmutter hadde foreslått som et kontekstuellet avhengig resultat av militære tenkemåter. Rent hypotetisk kan dermed ulegitim militær intervensjon, ut fra i hvilken grad det skjer, eller hvorvidt det i det hele tatt skjer, fungere som pragmatisk ”måling” av hvor mye- eller hvorvidt en ”klassisk profesjonalisme” gjennomsyrrer militæretaten.

Det kan derfor virke som om Huntingtons teori, om en bedre objektiv kontroll med militæretaten, gjennom en tilstrekkelig profesjonalisering av offisersyrket, er ”falsifisert”. Stephan mener dette ikke er tilfelle fordi Huntington hadde påpekt at teorien var ment å ha gyldighet under kontekster *med* en ytre fiende (Agøy 1994:515).

Om profesjonaliseringens kontekst skulle bli ny er ”fienden” fortsatt fiende i offiserenes øyne ut fra deres verdikonservative vurderinger av noe eller noen som truer ”nasjon” eller ”fedreland”, eller denne nasjons eller fedrelands høyeste beskyttere – dem selv. Denne fienden mistenkeliggjøres, og jaktes på, ut fra den samme menneskepeessimisme og alarmisme som var kjennetegnet ved den klassiske profesjonalismen. Skulle militæretaten vurdere de sivile politikeres handlinger som skadelige for deres organisasjon, eller som unnfalldenhet overfor å bekjempe det de ut fra sin klassiske alarmistiske etterretning har identifisert som fiendeobjekt – hva den nå relaterer seg eksternt eller internt – kan dette utløse militær misnøye. Misnøyen kan igjen føre til at de intervensjoner politisk. Nødvendigheten av å vie tid og interesse til indrepolitiske forhold fører igjen til stadig sterkere politisering (Agøy 1994:515), med tilhørende økt sammenblanding av militære og sivile roller ut fra hva som opprinnelig eller konstitusjonelt skulle være militærets tiltenkte rolle eller mandat. Samuel Finer og Eric A. Nordlinger fremhever at dette også kan skje dersom militæretaten har følt seg ”misbrukt” til indre sikkerhetsoppdrag (Agøy 1994:14). Et likeså viktig moment, som røper en kontinuitet mellom den klassiske- og den nye profesjonalismen, henger sammen med at objektet for trussel ikke bare er tilfeldig valgt for å fylle et internt profesjonsbehov: Den indre trussel oppfattes som en reell trussel av offiserene, fordi den synes å true nettopp profesjonsetikkens, ansvars minste referanseramme – ”nasjonen”. Slik blir kanskje også det nye indre trusselbildet ladet med den nevnte nødvendige karakter av troverdighet.

Sikkerhet og effektiv krigføring betoner henholdsvis mål og middel, og nevnt ovenfor tenderer profesjonen også til konservative valg av midler. Men å kunne sette opp klare uomtvistelige regler for hva som bør tjene sikkerheten ut fra ”nasjonen” som referanseramme

er kanskje vanskelig fordi det gis et vidt spillerom for handlingsvalg, og dette vil lett innby profesjonen til å "(...)anvende diffuse kriterier for valg av midler" (Kjellberg 1961:11). Å hevde at profesjonen er konservativ i valg av midler virker sånn sett noe uklart. At dette likevel kan få et tradisjonelt skjær kan komme av en annen tilbøyelighet som behefter profesjonen. Den har noe utpreget praktisk ved seg, slik at originalitet og "testing" av nye metoder kanskje står i en uløselig konflikt til kravet om sikkerhet som springer ut av militærprofesjonens funksjon (jfr. Kjellberg 1961:26). Kjellberg påpeker ut fra dette at offiserene vil ha en sterk dragning mot å henfalle til velprøvde midler i et forsøk på å forsterke forutsigbarheten til denne virksomheten profesjonen egentlig er tiltenkt, og dermed minimere sjanseaspektet som resultater kan få under helt unormale forhold (jfr. Kjellberg 1961:26). En overgang fra ytre til indre sikkerhet må jo helt klart defineres som unormale forhold.

Kjellbergs analyse av militæretatens henfallenhet til gamle vaner på det praktiske området svarer for så vidt godt til et analytisk vesenstrekk ved "konservatisme" generelt: Konservatisme viser seg i en fundamental avsmak for forandring og advarer mot oppløsning av etablerte institusjoner. "(...)If other ideologies are concerned with what should be done, conservatism is about the hazards of doing anything too different from what already has been done" (Eccleshall 1994b:62).

Ut fra det vi har sett i nyprofesjonalismens "logikk", synes også andre momenter peke i retning av at militæretaten må la sine konservative mål bli ledsaget av ikke alt for ukonvensjonelle metodevalg. Den ytre motivasjonen for nyprofesjonelle tendenser har for så vidt strategiske undertoner og mekanismen i denne sammenhengen har en viss strukturlikhet med mekanismene P. Bourdieu forsøker å klarlegge gjennom begrepene felt og kapital:¹⁰ Offiserene ønsker "kapital" innenfor det militære felt – å være de ytterste garanter for nasjon og fedreland, altså være monopolbesittere av denne kapitalen. For at militæret skal opprettholde kapital på dette felt må det arbeides for at militære tiltak og handlinger innehar en viss legitimitet, dvs. følge visse spilleregler eller foregå innenfor visse rammebetingelser, for i det hele tatt å anerkjennes slik at det fungerer som "kapital". Samtidig må militærvesenet besørge eksistensen av et militært felt de kan tilegne seg kapital innenfor – altså overbevise myndigheter og sivilsamfunn om det kontinuerlige behovet for sikkerhet eller beskyttelse. Likt det nære forholdet mellom verdi og norm må det her være en affinitet mellom mål og de midler som stilles opp.¹¹ Kanskje skaper visse kontekster, og kanskje særskilt nyprofesjonelle kontekster, et latent spenningsforhold mellom mål og de midler militærvesenet velger fordi effektiv krigføring og legitimitet ikke alltid følger hverandre "positivt". Dette momentet vil bli sammenlignende behandlet i kapittel 3.

¹⁰ Se f. eks Bourdieu 1995.

¹¹ jfr. Østerberg 1994:64,65.

Sett ut fra den teoretiske helheten som analytisk har inngått omkring *hvorfor* og *hvordan* den klassiske- og den nye profesjonalismen oppstår, synes det som den nye profesjonalismen er et kontekstavhengig resultat av en ”military mind” som divergerer fra en øvrig sivil sådan, og som er betegnende for den klassiske profesjonalismen. Klassisk, som vi har sett, i forstand en profesjonskultur som står i *funksjon* til militærets tradisjonelle rolle og hierarkiske oppbygning, noe både Huntington og Janowitz synes å slutte seg til.

1.4 Ny profesjonalisme i Norsk og Svensk militærvesen?

Stephan brukte sitt begrep om ”new professionalism” på tendenser i flere søramerikanske land, der militærapparatene utviklet offisielle sikkerhetsdoktriner med hovedvekt på indre sikkerhet fra 1950-tallet og framover (Agøy 1994:15,499). Om tiltak mot ”indre fiender” blir iverksatt eller i en faktisk forstand foreligger som militære trusselpersepsjoner, men ikke blir gjort til kjenne av stat og militærapparat i en *offisiell* sikkerhetsdoktrine, mener Agøy begrepet likevel gir anvendbar mening (Agøy 1994:497). I sin doktoravhandling: *Militæretaten og ”den indre fiende” fra 1905 – 1940* mener Agøy at en tidlig og enkel form for nyprofesjonalisme kan være en del av forklaringen på de indre sikkerhetstiltak som kildematerialet hans har avdekket for mellomkrigstidens Norge. Han mener også, ut fra hva undersøkelsen hans har klart å avdekke, at dette sannsynligvis også gjelder for de andre skandinaviske landene (Agøy 1994:503). At det er snakk om en tidlig og enkel form, bunner nettopp i at det indre sikkerhetsarbeidet det er tale om, ikke ble instituert eller nedfelt som noe militært mandat i noen offentlig sikkerhetsdoktrine. Den kontekstuelle grobunnen for utvikling av en slik ny profesjonalisme syntes å være til stede både i Norge, Sverige og Danmark i denne tidsperioden: Hva opptakten til indre uroligheter på dette tidspunkt angår, fulgte det i de skandinaviske land helt siden århundreskiftet, på lignende måte som tendensen internasjonalt, en relativt hyppig bruk av militærstyrker som skulle supplere politiet til bekjempelse av streiker og folkeuro. Dyrtiden etter en omfattende verdenskrig hadde skapt vareknapphet, slik at militærbudsjetter som krevde dype innhogg i statskassen syntes uforenelig med den stadig voksende arbeiderklassens krav om dyrtidstiltak (Agøy 1994:87,149,439). Militærvesenets legitimitetsproblem hos fagbevegelsene fikk nå sterk nok bunn til å gro seg større.

Nedskjæringspolitikken overfor forsvaret i alle tre land førte til en dyptgående tillitskrise mellom militære og politikere, og i alle tre land følte offiserene seg miskjent og ydmyket (Agøy 1994:503). Ovenfor har påpekt at dette kan fremme utviklingen av nyprofesjonalisme, i og med at dette vil virke til å undergrave offiserenes forståelse og følelse av at ”nasjonen” eller ”fedrelandet” på en avgjørende måte er avhengig av nettopp dem.

Agøy påpeker politiske og kulturelle relevante parallelliteter mellom de tre skandinaviske land som gjør dem sammenlignbare for å identifisere eventuelle nasjonale særtrekk. De var konstitusjonelle monarkier med demokratiske forfatninger, de juridiske tradisjonene var nært beslektede, de indrepolitiske forholdene i generasjonen før 1. verdenskrig hadde forløpt relativt ublodig og alle tre lands militærvesen var i all hovedsak tuftet på alminnelig verneplikt (Agøy 1994:437). Agøy holder Finland utenfor fordi han mener utviklingen der på mange av de overnevnte punkter tok en annen retning (Agøy 1994:437). Mulig er det nettopp også Norge og Sverige som kanskje derfor har den *mest* parallelle historikk egnet for sammenligning, all den tid ”fravær av ytre trussel” rundt 1918 er større og derfor mer lik på den skandinaviske halvøy, i motsetning til Danmark på samme tid. For Danmarks vedkommende mener Agøy den viktige forutsetningen ”fravær – eller persepsjon av ytre trussel som lav” ikke var fullt så mye til stede. Danmark hadde en Tysk nabo i sør som – dog vingestekket etter fredsoppgjøret – fortsatt var relativt mektig, og som følte seg urettferdig behandlet da Tyskland måtte avstå områder av Sønderjylland til Danmark i 1920 (Agøy 1994:471). Dette betyr ikke umiddelbart at danske offiserer regnet trusselen fra indre fiender som liten, men at den etter mye å dømme hadde mindre relativ betydning (Agøy 1994:503,504). I Norge og Sverige derimot var det lite som skulle indikere noen reell eller potensiell ytre trussel som skulle ta fokus bort fra en voksende indre fare, som også for Danmark, den stadig mer konsoliderte arbeiderklassens politiske aktivister, *arbeiderbevegelsen*. Om man kunne tale om noen ytre trussel for Norge og Sverige på dette tidspunkt var det Russland som i en årrekke hadde utgjort en potensiell fare, men denne lå antakeligvis på et mer ideologisk eller abstrakt nivå enn Tysklands trussel overfor Danmark (Agøy 1994:504). En annen sak er Russlands innvirkning på Norges og Sveriges potensielle *indre* trussel, der de russiske bolsjevikere godt kunne ha hjemlige medløpere, foruten den rent politiske inspirasjon hendelsene i det nye Sovjetunionen må ha hatt på revolusjonære krefter i Norge og Sverige (jfr. Agøy 1994:504). Av frykt for militærkonspiratorisk virksomhet hos arbeiderbevegelsen generelt, og for at denne virksomhet kunne ende i juridisk illegitim sosialistisk revolt av den bestående samfunnsorden, ble det ønskelig både for militæret og for utøvende politiske myndigheter å organisere noe i retning av revolusjonsvern. Disse militærpolitiske ”preventive” tiltak var tilfelle i Norge som i Sverige, og initiativene skulle senere ende i mer eller mindre permanente sikkerhetsapparat (jfr. Agøy 1994:502).

Vi skal nå holde fokuset på Norge og Sverige, men først bør det belyses hvilke empiriske ”minimumskrav” som fortolkningsmessig trekker i retning av nyprofesjonelle tendenser i norsk og svensk mellomkrigstid.

1.4.1 Militær versus politisk kontroll av militæretaten

Agøy drøfter utførlig spørsmålet om det hemmelige sikkerhetsapparatet, som ble bygd opp fra 1918 i Norge, til enhver tid sto under politisk kontroll (Agøy 1994:506-509). Han finner

belegg ut fra undersøkelsen til å konkludere med at noen *klar* politisk kontroll var fraværende, og hadde den militære viljen vært til stede hadde det vært fullt mulig for militærvesenet å misbruke sikkerhetsstyrkene (Agøy 1994:508,509). Denne konklusjonen kan i første omgang synes kontrafaktisk, tatt i betraktning at noen åpenbar illegitim inngripen fra militærvesenets side i rikspolitikken ikke fant sted i perioden Agøy har undersøkt (jfr. Agøy 1994:509). Men Agøy avslører likevel visse holdninger militærorganisasjonens øvre sjikt uttrykte gjennom både formell og uformell korrespondanse: Her spores en *vilje* som tydeligvis må ha vært til stede. Det avsløres *mangler* som rent kvalitativt viser seg i strukturen mellom regjering og Storting på den ene siden, og militæretaten på den andre, og som det ut fra den juridiske konstitusjon hadde vært ønskelig å finne annerledes. Derfor har Agøys konklusjoner i sin analyse åpenbart *mye* for seg. Faktorene han påpeker går i hvert fall en del imot faktorer tidligere anlagt om ”små sjanser for militærkupp i Norge 1905 – 1940”. En sterk historisk understrøm på 1920- og 1930- tallet var misnøye med det politiske system generelt og med landets kontingente og vekslende regjeringer (Agøy 1994:506). Som nevnt innledningsvis kan en slik politisk ustabilitet, teoretisk sett, ha gitt militæretaten visse uharmoniske arbeidsforhold. Helt fra 1918 og utover på 30- tallet skal enkelte av de ansvarlige offiserer på ideologisk vis uttrykt sterk misnøye med sperrer i regelverket som hemmet militær handlefrihet og i noen tilfeller vært villige til å omgå regelverket (jfr. Agøy 1994:508). Dette var ikke bare et forhold arbeiderbevegelsen på kritisk vis hevdet. Også det lavere befalets organisasjon skal ha hevdet offentlig at det var fare for illegitim militær intervensjon på 1930-tallet (jfr. Agøy 1994:507). En finner i Gardens håndbok fra 1933 antydninger om at militæretaten kunne tenke seg en langt mer uavhengig rolle, dog helt uten avklaring om et slikt ønskelig regelverks forhold til sitt juridiske grunnlag (jfr. Agøy 1994:508). Storting og regjering ble neppe holdt informert om sikkerhetsstyrkenes omfang eller karakter, og om sivile myndigheter faktisk skulle hatt bedre kjennskap enn det Agøys materiale tyder på, gjorde de aldri noe effektivt for å bringe styrkene inn under egen kontroll. Eksempelvis kunne Forsvarsdepartementet, og ikke Kommanderende General, ha utstedt et styrende regelverk om jevnlig rapportering tilbake til Forsvarsdepartementet om hovedtrekkene i sikkerhetsplanene, og på denne måten sikret større grad av sivil innsyn. Dette ville presumptivt ha minsket mulighetene for misbruk. Militært befal fikk i realiteten velge ut mannskap til sikkerhetsstyrkene etter eget subjektivt skjønn (jfr. Agøy 1994:508). ”Misbruk” da forstått som militær autonomi rundt militære handlinger. Dette er for så vidt et eksempel på en form for pervertering av den sivil-militære kommandostrukturen nevnt under kapittel 1.1, der sivile myndigheter er *unnfallende* i å ta kontroll, eller at militæret opptre i *stedet for* de sivile myndigheter. En nyprofesjonell militær tendens kommer dermed til uttrykk ved at militæretaten godtok, eller i hvert fall ikke satte seg i mot en slik unnfalldenhet. Dette kan settes historisk på spissen ved at den noe eksepsjonelle forsvarsminister Quisling fikk gjennomført endringer i regelverket for sikkerhetsstyrkene som tiltenkt og effektivt økte

muligheten for misbruk, som også – hvilket er det viktige – militæretaten godtok (jfr. Agøy 1994:508).

Også i Sverige kommer lignende momenter fram i sikkerhetsplanenes institusjonelle karakter. En organisasjon for sikkerhetsberedskap kom også i stand her etter den politiske tilspissingen rundt stemmerettsspørsmålet 1917 – 1918, og som delvis ble holdt i hevd fram til 1932. Agøy mener trusseloppfatningene som lå til grunn for planleggingen synes svært like de oppfatninger som verserte i den norske militæretat. Fienden var den radikale delen av arbeiderbevegelsen. I særdeleshet Sveriges kommunistiska parti (SKP etter 1929) og Socialistiska Partiet (jfr. Agøy 1994:446). Innkallingen av ekstraordinært mannskap til ”stillande av oppror” kunne skje på lovlig måte etter regjeringens utstedelse av ”generalordre”, men det viste seg at Lantförsvarets kommandoexpedition også hadde planer for innkallelse der regjeringen ikke hadde utstedt noen slik ordre, ved rett og slett å trykke opp egne innkallingsblanketter som kunne anvendes i nødsfall. Slik kunne militæretaten ha muligheten til å mobilisere sikkerhetsstyrkene på eget initiativ, og i full bevissthet om at noe slikt ville ligge utenfor lovens rammer (jfr. Agøy 1994:449-450).

I forhold til å kategorisere forholdene innad i norsk og svensk militæretat til å bære preg av nyprofesjonelle tendenser i mellomkrigstiden, er nevnte momenter viktige. Det empiriske belegg til ”støtte” for hypoteser om nyprofesjonelle tilstander får her en mer objektiv, eller muligens ”mindre dekontekstualisert” karakter, da momentene viser antatte virkninger av nyprofesjonalisme som historisk er handlingsmessig og materielt nedfelt.¹² Gjennom granskning av – i særdeleshet – levninger og korrespondanse av skriftlig karakter, gir Agøy i sin undersøkelse dermed belegg som empirisk sett *også* bærer preg av ”historiske fakta”. Dette kommer altså i tillegg til *fortolkningene* av materialet – avdekking av ulike holdninger, sympatier og *vilje* til handling. Militærorganisasjonen foretok ikke bare en viljesmessig eller ideologisk løsrivelse fra sitt statlig tiltenkte mandat, men økte den potensielle faren for å løsne sine bånd til staten gjennom å nedfelle muligheten til sådan i selve strukturen. Foruten at dette er ett metodisk relatert poeng, som ikke skal utdypes ytterligere her, er det viktig i forhold til at det i Agøys analysebelegg fremkommer sterke indisier som peker i retning av – ikke bare vilje til frikopling – men også handlinger fra militæretatens side som godt på vei må ses som del av en faktisk frikopling.

Frikopling fra staten må ikke nødvendigvis indikere nyprofesjonelle tendenser men *kan* være ett uttrykk for slike tendenser, avhengig av om årsakene kan ligge i faktorer nevnt under kapittel 1.3.

¹² Poenget relaterer seg til forholdet mellom teori og observasjon. Mer om dette i Kvernbekk 2002:38-42

1.4.2 Indre sikkerhet som ren "strategi" eller som nyprofesjonalisme?

Det indre sikkerhetsarbeidet i Norge og Sverige førte altså til at militæretaten i større eller mindre grad løsnet sine bånd til staten. Ut fra teoretiseringen om nyprofesjonalisme følger en slik løsrivelse nærmest med nødvendighet, i det minste på et militærideologisk plan og sannsynligvis dermed på ett mer eller mindre intensjonelt handlingsmessig nivå. Vi har ovenfor sett slike intensjonelle handlinger utkrystallisere seg i Norge og Sverige. Agøy mener den indre sikkerhetsberedskapen, som omfattet relativt store ressurser, kan tolkes som et utslag av verstefallsanalyser i de øverste lag av militærhierarkiet (jfr. Agøy 1994:494). Disse sprang ut av en revolusjonsfrykt som utvilsomt holdt seg lenger i de militære staber enn i samfunnet for øvrig (jfr. Agøy 1994:494), og var antageligvis tuftet på den *alarmisme* vi i avsnitt 1.2 påpekte var et trekk ved "klassisk" militær profesjonalisme. Men kan det være rimelig å se alarmismen og beredskapen som ett rent middel militæretaten benyttet til å skaffe seg ressurser? Som andre etater og statlige byråkratier har også militæretaten en "objektiv" interesse i å overbevise myndighetene i at virksomheten er berettiget, i motsatt fall vil kutt og nedskjæringer komme. Teoriene om nyprofesjonalisme inneholder som nevnt elementer av denne type ressursmobilisering, men om dette ligger ensidig til grunn, framstår organisasjonens handlinger som rent kalkulativt målframbringende. Skal nyprofesjonalisme være medforklarende, kan ikke ren økonomisk strategi være eneste forklaring på militærets hensikter. Det må rimeligvis også være "indre" motiverte grunner bak verstefallsanalysene som gjenspeiler en faktisk bekymring over revolusjonsfaren, og som mobiliserer incentiver for tiltak organisasjonen selv anser som meningsfulle og nødvendige.

Agøy mener da også en ensidig strategisk forklaring på det militære trusselbildet som tegnet seg i mellomkrigstiden må tilegnes mindre betydning, med tanke på sikkerhetsarbeidets hemmelige karakter. I og med at sikkerhetsarbeidet var så hemmelig kunne ikke militæret appellere til den sivile politikk om midler spesielt til dem (Agøy 1994:496). Agøy har her ett godt poeng: Generelle og langvarige henstillinger om budsjettoverføringer til ett stort indre sikkerhetsarbeid overfor et omskiftelig politisk landskap, der "fienden" like godt har infiltrert seg, ville være ensbetydende med å røpe- og dermed også undergrave hele sikkerhetsarbeidet. Det var heller ikke slik at den indre beredskapen trakk de store pengesummer, siden mesteparten av ressursene gikk til lønninger, kontra kuler og krutt (jfr. Agøy 1994:489). Under kontekster med ekstern trussel vil det selvsagt være nødvendig med overføringer til det militære *materiell*. Men slik det var nå, med mer eller mindre fravær av ytre trussel, bør ressursbruk heller måles i – noe Agøy påpeker – hva de fastlønte offiserene i de militære stabene egentlig brukte tiden sin til (jfr. Agøy 1994:489). Sikkerhetsarbeidets "indre" motiverte årsaker vil således også komme mer fram. Hva ren strategi måtte angå de militære verstefallsanalysene, mener Agøy dette kun var tale om å ikke gi informasjon som kunne svekke trusselbildet videre til politikere (jfr. Agøy 1994:496).

Kanskje kan den svekkede sivile kontrollen med militærvesenet nevnt ovenfor, rent prinsipielt, også sies å harmonere dårlig med at offiserenes nye sikkerhetsaktivitet var strategi for tilskudd av ressurser: ”Man lar ikke hånden en ønsker skal gi mer mat, kappes av” (min anm.).

Sånn sett hadde nok det indre sikkerhetsarbeidet andre beveggrunner enn å være et vilkårlig valgt mandat som på strategisk vis skulle fylle et militærfunksjonelt tomrom, og kan altså mer ses som nyprofesjonelle trekk. Det var en sterk misnøye i militæretaten med det den mente var sivil neglisjering av den indre fare. Offiserene mente myndighetene tok altfor lemfeldig på revolusjonsfaren og at de heller ikke grep sterkt nok inn overfor forsvarsfiendtlig agitasjon. Militæretaten mente de på langt nær fikk de midler de trengte for å få bukt med de revolusjonære, eksempelvis gjennom å styrke garnisonene og til sikring av våpendepoter. Dannelsen av pistolklubber og borgervern kan ses som militær reaksjon på dette (jfr. Agøy 1994:497). Offiserene, som trolig betraktet forsvarets sak som hevet over partipolitikken, ble nok som interessegruppe ytterligere ”isolert” fra det sivile samfunn. Denne isolasjonen, kombinert med budsjettkutt som hindret nyrekrutteringen til offisersyrket, virket utvilsomt til at profesjonen ble mer homogenisert. Ut fra selve fiendeproblematikken må noen nyrekruttering inn i offisersyrket fra den politiske ”radikale” venstresiden også ha vært minimal i dette tidsrommet, slik at offiserskorpsets politiske homogenitet antageligvis virket selvforsterkende. Dette bidrar til å forklare hvorfor trusseloppfatningene levde mer eller mindre avsondret fra de sivile myndigheters sfære, samt at de var mer dramatiske enn grunnlaget skulle tilsa. På denne måten kunne sikkerhetsplanleggingen i Norge fortsette, selv etter at politikerne tapte interesse for den indre fiendeproblematikken (jfr. Agøy 1994: 499,500). 1920- og 1930-tallet var en sammenhengende motgangstid for forsvaret der alle partier og regjeringer var med på å administrere kuttene, noe som for offiserene nærmest må ha fått politikerne til å framstå som motstandere av deres sak (jfr. Agøy 1994:497,498). Sikkerhetsarbeidet var langt på vei en intern militær affære, og den nevnte svekkede sivile kontrollen må ses som resultat av dette. Slik kunne offiserenes kollektive behov for ett nytt og verdig mandat legitimere deres eksistens og bestyrke deres kollektive selvbilde som de ytterste garanter for nasjonens sikkerhet og frihet (jfr. Agøy 1994:496).

1.5 Problemstillinger – fra skandinaviske fellestrekk til nasjonalstatlige særtrekk

Agøy trekker avslutningsvis opp faktorer som gir nyprofesjonalisme en stor andel forklaringskraft på tendensene han finner, først og fremst, i det norske militærvesen i mellomkrigstiden. Som nevnt i kapittel 1.4 mener han nyprofesjonalisme sannsynligvis også gjelder som del av forklaring på den samtidige militæraktiviteten en finner i de andre skandinaviske landene (Agøy 1994:503). Agøy utdyper og drøfter den norske

militærhistorikken mer utførlig enn den svenske, hvilket også er Agøys metodiske grep for å belyse forholdene innad i det norske offiserskorps. Han er mest ideografisk utdypende i forhold til det norske ”case” og underbygger sine konklusjoner og slutninger om den norske historikken ved å belyse den opp mot de skandinaviske fellestrekk.

Denne oppgaven skal derimot, og i det videre, forsøke å klarlegge følgende problemstillinger relatert til norsk og svensk militærvesen:

- *Finnes det forskjeller mellom Norge og Sverige i hvordan militærprofesjonalismen kom til uttrykk i mellomkrigstiden?*

Finnes det komparative empiriske forskjeller som kan ses opp mot det som er teoretisk fundert, både om klassisk profesjonalisme og det denne viderefører i teori om den nye profesjonalismen, og som resulterer i nyanser i det nyprofesjonelle fellesbildet? Jeg har blant annet merket meg en noe annerledes politisk profil mot sivilsamfunnet hos den Norske militæretat kontra den Svenske. Uttrykksforskjellene vil i kapittel 3 underlegges en teoretisk-, men samtidig sammenlignende analyse. Dette vil lede fram til oppgavens hovedproblem:

- *Hvordan kan eventuelle forskjeller mellom Norge og Sverige i dette tidsrommet forklares?*

Teori om nyprofesjonalisme legger som nevnt i kapittel 1.3 vekt på eksplisitte relevante endringer i omgivelsene til en militær profesjon med en forutsatt ”statisk” profesjonskultur, og nettopp ved å fokusere komparativt på militæretatens *omgivelser* i henholdsvis Norge og Sverige både før og i mellomkrigstiden, samt å fokusere på *relasjonen* mellom militæretaten og disse omgivelser, vil jeg forhåpentligvis kunne vise at forskjellene jeg har fått frem, kan forklares ved en sammenligning av kulturelle, politiske og økonomiske forløp og prosesser.

Selv om forklaring av forskjeller, og noen antatte konsekvenser er hovedanliggender i denne undersøkelsen ønsker jeg avslutningsvis å kunne belyse i noen grad om offisersprofesjonens ”kultur” kan underlegges et bestemt grunnmønster i atferd og holdninger slik Huntington og Janowitz har ment, eller om det er mulig å vise en slik bestemt kategorisering til å være for rigid eller unyansert, når den kommer til anvendelse på empirien.

Rent prinsipielt mener jeg problemstillingene også er interessante fordi de på et mer generelt plan kan ha historisk nytteverdi i forhold til å forklare og å forstå det militære segment i relasjon til sitt samfunn på senere historiske tidspunkt, helt opp mot i dag.

1.6 Metode, teori, struktur og framstillingsnivå i oppgaven

I denne oppgaven går jeg metodisk fram i tre trinn. I dette første kapittelet forsøker jeg å analysere og få en forståelse for det logiske tankemessige innholdet i teori om militær

profesjonalisme. Dette innholdet er mangfoldig, og kjennes nok best av de ulike teoretikere og ”feltarbeidere” som har observert det teoriene favner. Derfor forsøker jeg å syntetisere det mest relevante i teoriene. Teori om klassisk- og ny profesjonalisme har kommet som resultat av observasjon av forskjellige militære ”case”. På denne måten er profesjonalismeteoriene empirisk forankrede og dermed på et ”mellomnivå”. Teorier, eller kunnskap, akkumulert fra bunnen av, er dermed kontekstspesifikke- eller kontekstavhengige (jfr. Glaser & Strauss 1967, Mjøset 2005). I den grad man påstår nyprofesjonalisme kan forklare det indre sikkerhetsarbeidet i de skandinaviske land i mellomkrigstiden, behandler man samtidig hele Skandinavia som ett case. Altså behandler man militærvesenet i de ulike land som situert i en *felles* kontekst. Hvis det er snakk om ett case må man forutsette at militæretaten i Norge og Sverige, i sine kvaliteter, ved inngangen til mellomkrigstiden må ha vært like og at de – ved å være kvalitativt like – må ha blitt formet i en slags felles *tid og rom*. Sosiologisk forståelse og forklaring i denne oppgaven har sånn sett *pragmatismen* som grunntanke (se f.eks. Abbott 1997). Hvis norsk og svensk militæretat virkelig var kvalitativt like, burde man også forvente at de responderte likt på en felles årsakskonjunktur – den indre fiende rundt 1918. Dette leder til det metodiske andre trinn i oppgaven: Ut fra innholdet i profesjonalismeteorier, får jeg i kapittel 3 fram ulike responser på den indre fiende ved å sammenligne sikkerhetsarbeidets uttrykk i mellomkrigstiden. Dermed må man anta norsk og svensk militæretat var kvalitativt *forskjellige* ved inngangen til mellomkrigstiden, og at dette skyldes de var situert i *ulike* kontekster fram mot 1918. Dette leder til det metodiske tredje trinn: For å kunne forklare uttrykksforskjellene vil jeg i kapittel 4 forsøke å spesifisere de nasjonale kontekster som har formet etatene fram mot mellomkrigstiden. Dette gjør jeg ved å sammenligne lange nasjonale kontekstuelle linjer fram mot 1918. I disse makrokontekstuelle linjene fra 1814 til 1918 søker jeg etter ”vendepunkt”, eller ”critical junctures” (jfr. Mjøset 2006) der Norge og Sverige skiller lag, og der periodene imellom er mer eller mindre stabile. Det historiske perspektivet kommer her metodisk til sin rett: Det er først i det historiske tilbakeblikk det blir mulig å se slike vendepunkt (jfr. Mjøset 2006).

Kanskje kan det hevdes at teoriene om militærprofesjonalisme i det siste komparative analysekapittel burde legges helt vekk, fordi det farger alternative forklaringer. Men både i kapittel 3, og i det mer rent komparative kapittel 4, fungerer elementene i militærteori som *heuristikker*.¹³ Uten militærteorien hadde det blitt svært vanskelig å vite hva man skal se etter for å gi en relevant kontekstspesifisering ut fra problemstillingen. Formålet er jo ikke metodisk å ”deduktivt” avkrefte militærteori, men forhåpentligvis å kunne tilføre noe i bruken av slik teori. Siden teoriene er forankret som utkomme av empiriske studier av samme

¹³ Med ”heuristikk” henviser jeg i denne sammenhengen mer til *finnekunst* enn til Kants og Descartes strenge bruk av begrepet som metoderegler for vitenskaplig analyse. Altså mer som et metodisk håndgrep. Se Kjelstadli 1992:146.

substansielle felt som jeg undersøker, er det heller ikke så problematisk å benytte denne teorien for å spesifisere *lignende* men altså ikke *like* kontekster (se Strauss 1970).

1.6.1 Nivå og bruk av problematiske begrep

Den teori jeg trekker inn, og benytter til forståelse og forklaring i oppgaven, er en eklektisk benyttelse av annen teori som i det store og hele også har status som "grounded theory". Jeg redegjør for denne teoribruken underveis der den benyttes, men noen merknader bør gjøres om min bruk av et organisasjonsteoretisk *motivasjonsbegrep* som er sentralt i kapittel 3: For det første må det påpekes at jeg i det store og hele er på et gruppenivå i forhold til offiserer som individer, og på et makronivå når jeg analyserer offisersgruppen i relasjon til kulturelle, politiske og økonomiske trekk i den historiske konteksten. Likevel varierer jeg begrepet ofte, da det noen steder snakkes om "militæretaten", andre steder "offisersprofesjonen" eller "standen", eller "offiserene" etc. Først og fremst er det for å variere betegnelsen, men også noen steder ut fra det logiske og intuitive problem ved eksempelvis å skrive at "militæretaten *tenkte* slik eller sånn". En etat kan jo ikke tenke. Dette makronivået får et nivåproblem når jeg i kapittel 3 tillegger offisersprofesjonen "indre" og "ytre" motivasjon. Her låner jeg altså fra behovsteorier i organisasjonsvitenskapen. Bruk av dette begrepsparet i oppgaven skal forstås til at *indre motivasjon* betegner offiserenes vilje til å gjennomføre det mandat de har satt seg fore. *Ytre motivasjon* berører de forventninger utenforstående aktører eller grupper måtte ha om måten mandatet bør gjennomføres, men som organisasjonsmedlemmene tar inn over seg. Organisasjonsteori som vektlegger sistnevnte ytre krefter som førende for organisasjonens valg av mål og middel, er splittet i hovedsakelig to teoriperspektiver; det rasjonalistiske- og det systemteoretiske (jfr. Andersen & Abrahamsson 1996:245). Førstnevnte vektlegger at omgivelsene utgjør rammebetingelser for organisasjonen, mens den sistnevnte noe mer funksjonelt hevder organisasjonen tilpasser seg omgivelsene. Begge perspektiver forutsetter å kunne ha et demarkasjonskriterium for hva som er organisasjon og hva som ligger utenfor (jfr. Andersen & Abrahamsson 1996:245). De to nevnte hovedretninger er kanskje uforenlige i metodologisk grunnperspektiv, noe som ikke skal tas opp til diskusjon her¹⁴

Min bruk av begrepet motivasjon, på organisasjonsnivå, kan problematiseres ved at behovsteorier foregir individuelle eller psykologiske størrelser, slik at det å overføre bruken til aggregater på gruppenivå kan være vanskelig uten å unngå nivåproblematikk. På et fenomennivå er det kun individer som på en målbar måte kan tenke og handle (jfr. Andersen & Abrahamsson 1996:132-135). På den annen side vil analysen trivielt sett gjelde toneangivende krefter innen offiserskorpset, slik at fenomennivået vil være tilstede. "Motivasjon" er i kapittel 3 relatert til "instituering av sikkerhetsarbeidet", hvilket ikke er en individuell handling men et handlingsutkomme på gruppenivå. Kanskje løses problemet her

¹⁴ Mer om metodologisk individualisme versus metodologisk holisme i eksempelvis Barnes 1995.

ved at fenomennivået, som empirisk størrelse, bringes tilbake opp på det etatsnivå det i utgangspunktet er tale om.

Uansett vil begrep om en militæretat som er mer eller mindre motivert, befinne seg kunnskapsteoretisk mer på et ”konseptuelt” nivå (jfr. Andersen & Abrahamsson 1996:15). Å benytte slike begrep er ikke uproblematisk når det dreier seg om å bringe inn forståelse og forklaringer på empiriske størrelser, men tatt i betraktning aggregeringsnivået i denne undersøkelsen vil det trolig kunne rettferdiggjøre metodologisk bruk av analogier og forenklinger.

1.6.2 Kilder og kildebruk

Den komparative historiske metoden umuliggjør observasjoner gjennom feltarbeid. I stedet benyttes i overveiende grad skriftlige kilder utarbeidet av historikere. På denne måten forsøker jeg kumulativt å bygge videre på annen forskning, og står dermed i stor gjeld til historikerne og de historiske arbeider som benyttes. Det empiriske materialet i denne undersøkelsen, relatert til det som skal forklares, er i stor grad basert på historikeren Nils Ivar Agøys doktoravhandling. Dette gjelder først og fremst materialet om det indre sikkerhetsarbeidet i mellomkrigstiden (kapittel 1 og 2), men også noe materiale til kontekstsammenligningen i kapittel 4. Altså det materialet som skal forklare. Det kan innvendes at kildegrunnlaget dermed blir noe ensidig og dette er kanskje en svakhet. Men ut fra de ressursmessige rammer en masteroppgave setter, blir det vanskelig å saumfare all historisk forskning på feltet i mellomkrigstiden. En fordel med Agøys arbeid er at han har kilder til-, og tar for seg, svensk militærhistorikk. Etter min oppfatning er også Agøy en, eller kanskje *den*, historiker som har tematikken om ”militær autonomi” interesselag i fokus, og dermed blir hans arbeider relevant for denne oppgaven. Det hadde vært vanskelig å benytte fortolkninger som i utgangspunktet trer perspektivet om en ”lovlydig militæretat” nedover historiske fakta eller kjensgjerninger. Når dette er sagt, og uten å gå nærmere inn på substansielt innhold, må det nevnes at det i 2003 pågikk en diskusjon mellom forskere fra Institutt For Forsvarsstudier og Agøy, om bl.a. fortolkning og kildebruk knyttet til ”indre fiende” problematikken i mellomkrigstiden.¹⁵ For meg virker ihvertfall Agøys undersøkelse å stå noenlunde fri fra konformitet til verken institusjoner eller ideologier, men for all del, vi har alle våre ”favorittfaktorer” i forståelse og fortolkning.

Ut fra historiefagets egen kildekritikk er en godkjent doktoravhandling et ”kvalitetsstempel”. Her er det Agøy som har utført det lange konkrete arbeid med dokumenter og arkiver, og innehar den mer detaljerte kontroll av alle kildene.¹⁶ Stort sett påpeker Agøy selv de hovedforskjeller jeg trekker fram i kapittel 2, og han antyder også forklaringer som

¹⁵ Her kan det f. eks. være interessant å lese Agøys svar på kritikk av Rolf Hobson og Tom Kristiansen. Se Agøy 2003.

¹⁶ Generelt om kritikk av kilder og tekst: se Kjeldstadli 1992: kapittel 12 og 13.

jeg også bringer videre til analyse, men jeg vil også ta med mye av Agøys vurderinger av de historiske fenomenene som empirisk belegg for analysen. Ut fra tanken om ”feltarbeid” står jo historikeren i en tett dialog med sine ”data”, og mye nærmere enn det jeg gjør, slik at Agøys fortolkninger er like fullt empiri, som andre ”hardere” fakta. Men ut fra egne problemstillinger har jeg også vært nødt til å granske og fortolke Agøys monografier, samt å trekke ut og systematisere det relevante for problemstillingene i denne oppgaven. Dette er selvfølgelig ikke allerede systematisert for meg, og dette kan kanskje kalles mitt ”feltarbeid”.

For å kunne danne bilde av større kontekstuelle strukturer i kapittel 4, har jeg trukket ut det nødvendige fra de detaljerte idiografiske og ”eksepsjonelle” (jfr. Mjøset 2005) forløp som kjennetegner historiefaget. Her forvoldes sikkert historien urett og et vell av historikere vil sikkert ha innvendinger om måten jeg har ”stilisert” de lengre kontekstuelle linjene. En mer åpenbar innvending er at datagrunnlaget for Sveriges forløp 1814 – 1918 kunne vært noe fyldigere. I hvert fall med tanke på rent militærspesifikt materiale om Sverige. Likevel mener jeg Agøy og Berg dekker det meste av den militærspesifikke delen, mens mer allmenn politisk historie legges til grunn for en stor del av den makrokontekst jeg er ute etter til forklaringer i kapittel 4. Allmenn historie blir viktig siden en pragmatisk metodikk her nødvendigvis bør være opptatt av ”militæretatens stoffskifte med sin omverden”.

1.7 Oppsummering

I dette innledende kapittelet har jeg forsøkt å klarlegge oppgavens tema: Militæretaten som historisk og ahistorisk fenomen, dens plassering i- og relasjon til stat og sitt omkringliggende samfunn. Jeg har dels analysert teori og empirisk forskning knyttet til begrepsdannelser om ”klassisk” og ”ny” profesjonalisme i militæretaten, og bestrebet en relevant begrepsavklaring av generelle trekk ved militær profesjonalisme. Nyprofesjonalismens årsaker og konsekvenser er forsøkt skjematisk sammenfattet i skjema 1-1 under. Dette er ment som hjelp til denne begrepsavklaringen om militær profesjonalisme. Skjemaet vil vi tilbakebesøke i de videre kapitler.

Vi har i dette kapittelet også sett at vitenskapelig forskning har gitt historisk belegg for kontekstuelle parallelliteter i Norge og Sverige. De historiske parallellene har trukket i retning av nyprofesjonalisme som del av en fellesforklaring på hvorfor, eller hvordan, Norges og Sveriges militærvesen kunne vende sikkerhetsblikket innover i mellomkrigstiden. Som nevnt i oppgavens problemstillinger vil jeg ut fra dette forsøke å finne nyanser i Norges og Sveriges militærprofesjonalisme, samt forsøke å forklare forskjellene.

Skjema 1-1

Strukturelle årsaker til nyprofesjonalisme på nasjonalstatlig nivå:

”Ytre”: Strukturell funksjonsløshet: Lav eller ingen faktisk trussel fra ytre fiender.

”Indre”: Persepsjon hos først og fremst sivile myndigheter av å ha redusert nytte av ett stort militærapparat: Leder til (sterke) kutt i forsvarsbudsjettet. Militærapparatet mister anseelse og respekt i sivilsamfunnet forøvrig. Leder igjen til politisk og sosial homogenisering av offiserskorpset.

Dette påvirker en offisersprofesjon som er preget av:

Mål og middel konservatisme, der militærorganisasjonen tradisjonelt har monopolisert- og ut fra egne vurderinger også sett seg selv som enebesittere av rollen som fedrelandets ”ytterste” beskytter og garantist. Trusler mot den nasjonale sikkerhet har av offiserene vært identifisert på alarmistisk vis og deres arbeidshypoteser har vært preget av mistenksomhet og ”verstefallsanalyser”. Lojalitet, lydighet, og æreskodeks har blitt instituert og vært styrende for handlingsmåter i militæretaten.

Som igjen leder til:

Motivasjonelle forklaringer på ”ny” profesjonalisme, på militært organisasjonsnivå:¹⁷

”Ytre” motivert: Tiltak i militærapparatet rettet mot sivile myndigheter og sivilsamfunn for å bevare legitimitet, ære og fortsatt berettiget eksistens i staten: Lansering av ”vikarierende” troverdige objekter for trussel – *indre* fiende – i mangel av en troverdig ytre trussel. Legitimitet, ære og berettiget eksistens er nært forbundet med offiserenes ønske om fortsatt å oppfattes som nasjonens enebeskyttere i folks øyne.

”Indre” motivert: Det nye trusselobjektet er ikke (bare) strategisk valgt: Militærets ”nye” trusselobjekt gir ny arbeidsmotivasjon og følelse av fortsatt meningsfull virksomhet, og fanger derfor offiserenes faktiske interesse som fiendebilde. Offiserene har altså en reell persepsjon av at en faktisk og potensiell fiende befinner seg inne i egen stat. Det må hos offiserene derfor eksistere en følelse av *høy grad av viktighet* å finne midler til å bekjempe eller holde denne fienden i sjakk.

Konsekvenser på nasjonalstatlig nivå, som følge av tiltak i militæretaten:

Offiserenes nye problemdefinisjon (”indre” fiende) gir økt politisering av militæretaten. På løsningssiden resulterer dette i tiltagende risiko henimot – ”frikopling” – eller løsrivelse av det militære fra de sivile myndigheter: Militæretaten får potensielt økt autonomi på handlingssiden.

¹⁷ Her tillegges offiserene *motiver*, og i denne sammenhengen og rent metodisk, tror jeg en slik tillegging har en strukturlikhet med Jon Elsters *reviderte mekanismebegrep* (se Elster 1998). Likhetsstrekket kommer av at en kan tenke seg denne type motiver i organisasjoner som militærvesenet på en rent formell måte, før en har studert den spesifikke kontekst. Likevel kan en ikke *predikere* slike motiver, men påpeke at de kanskje inntreffer i ettertids. Undersøkelsen skal videre vise om disse motiver var til stede.

2 Strukturelle forskjeller i sikkerhets - arbeidet mellom Norge og Sverige

Kapittelet søker å redegjøre for relevante strukturelle forskjeller i hvordan sikkerhetsarbeidet nedfelte seg i Norge og Sverige, identifisert gjennom historisk granskning. Det strukturelle bildet forsøker jeg å danne på grunnlag av historiske fakta og fortolkninger, som strengt tatt gir bildet en kvalitativ karakter. Kildemessig baserer jeg meg her på den granskning som framkommer i Nils Ivar Agøys doktoravhandling *Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940*, der han igjen bygger på ett vell av ulike andre historikere, samt sine egne kildegranskninger. Jeg forsøker i denne empiriske redegjørelsen å skille ut forskjeller i to hovedkategorier eller dimensjoner: Forskjeller i det militære sikkerhetsarbeidets institueringsnivå, og forskjeller i sivil-militære relasjoner ved sikkerhetsarbeidets praktiske gjennomføring. Det sistnevnte kan i mange henseende stå i sammenheng med det førstnevnte, så det er ikke uproblematisk å spalte dette opp i to kategorier. Med tanke på analysen er det likevel hensiktsmessig å holde ting delvis fra hverandre.

2.1 Institueringen av sikkerhetsarbeidet i Norge

Verdenskrigen og dens kjølvann hadde for alvor skapt dyrtid i Norge i 1918. Forsyningssituasjonen hadde allerede vært dårlig i et par år, men forverret seg fra 1917. Folk flest slet med lite mat og brensel, og prisene bare steg på de varene det fortsatt var tilgang til. De med minst penger og ressurser til å plusse på knappe rasjoner ble hardest rammet (jfr. Agøy 1994:86). Misnøyen blant arbeidere og lavere funksjonærer ble da rimeligvis også størst og de framsatte krav om effektive statstiltak mot dyrtiden (jfr. Agøy 1994:86). I folks bevissthet ble bevilgninger til forsvaret og tiltak mot dyrtiden satt opp mot hverandre og et av fagbevegelsens hovedkrav var da også at militærbevilgningene ikke måtte økes, noe som gikk på tvers av regjeringens eget forslag (Agøy 1994:87). Fagopposisjonen agiterte til oppfordringer om ikke å møte til noen former for militærtjeneste, og Arbeidernes faglige Landsorganisation antydte generalstreik om ikke et omfattende dyrtidsprogram ble gjennomført. Den politiske opinionen polariserte seg, og både fra borgelig og sosialistisk hold holdt man muligheten for voldelig revolusjon som sannsynlig. Revolusjonsfrykten var stor blant sivile og militære myndigheter i 1918 (Agøy 1994:86,87). Militæretaten så spesifikt arbeiderbevegelsen som hovedfienden, ikke bare på grunn av det maktpotensial den utgjorde,

men også på grunn av dens langvarige forsvarsfiendtlige innstilling. Etaten så sin virksomhet kritisert, hånet og vanskeliggjort av arbeiderbevegelsen og mente seg ikke tilstrekkelig støttet av sivile myndigheter i denne forbindelsen. Fagbevegelsen så på sin side militæretaten som det store hinder for de gjennomgripende samfunnsendringene bevegelsen ønsket, naturlig nok etter at militær hadde vært satt inn mot arbeidskonflikter, demonstrasjoner og streiker (Agøy 1994:85). Under sterke inntrykk fra hendelsene i Russland dannet arbeidere soldatråd i februar 1918. Tilhengerne av disse ble ikke enige om de skulle overta eller avskaffe hæren. Dette arbeidet foregikk i det skjulte, slik at myndighetene fryktet det verste (Agøy 1994:88). Frykten bredte seg blant borgerlige kretser og herfra ble det sendt panikkartede brev til ulike øvrighetspersoner som skulle overbevise de sivile myndigheter om den fare borgersamfunnet nå befant seg inne i, og om konkrete tiltak av militær art. Norsk Arbeidsgiverforening tok også kontakt med statsministeren for å forvise seg om at regjeringen hadde tilstrekkelig militærmakt å sette inn mot arbeiderbevegelsen i tilfelle av opprør (Agøy 1994:91-93). Dette viser også hen til en stor bekymring hos borgerskap, sivile myndigheter og de militære sjefer: Hvordan skulle de sikre seg at ikke våpen og annet militært materiell ikke falt ”de revolusjonære” i hende? Og hvordan unngå muligheten for at sosialistisk orientert personell kunne infiltrere de militære oppsetninger som eventuelt skulle settes inn mot opprørere? (jfr. Agøy 1994:93). Sikkerhetstiltak ble da også iverksatt i 1918 med opprettelsen av sikkerhetsstyrker, og de militære spilte en avgjørende rolle i disse planene. Planene innebar å sette opp mannskap til ordensoppdrag samt mannskap til vakthold (Agøy 1994:112). Viktige momenter i dette sikkerhetsarbeidet var å overvåke både sosialistene og det militære personell. I planene inngikk også bekjempelse av antimilitær agitasjon, ”siling” og utvelgelse av pålitelig personell til ordensoppdrag. Viktig er også ubrukeliggjøring av- og vakthold over våpen i de militære depotene så de ikke skulle falle i sosialistenes hender (jfr. Agøy 1994:93,97,99,103,133,220,480). Ubrukeliggjøringen av våpen mener Agøy er et klart vitnesbyrd om at den indre sikkerheten gikk på bekostning av den ytre (jfr. Agøy 1994:139).

Noe måtte altså gjøres i ”samfunnsbevarernes øyne”, men hvem skulle gjøre det og hvor stammet trusselbildet og imperativene om skjerpet beredskap ifra? Initiativene kom ikke entydig fra militærets side, men dette var naturlig nok et felt militær etterretning hadde sin ekspertise og trusselbildet hos sivile myndigheter hadde nok vært svakere uten dette (jfr. Agøy 1994:476). Selve trusselbildet ser også ut til å ha vært mest dramatisk blant de militære (Agøy 1994:148). I begynnelsen var heller ikke militæretatens entusiasme over å lede slike indre sikkerhetsforanstaltninger entydig positiv, da de også forsto det kunne oppfattes som et ”klasseforsvar” hos opinionen. Likevel tenderte den til å mene de militære avdelingene måtte stå mest mulig fritt når militæretaten først var bedt om hjelp (jfr. Agøy 1994:478). Ved unntakstilstand mente både Forsvarsdepartement, Generalstab og Kommanderende General i 1918 at den militære øverstkommanderende skulle ha den fulle myndighet, inkludert det sivile område, og særlig Generalstaben vektla at under slike omstendigheter måtte makten samles på

en hånd (Agøy 1994:478). Militærmyndighetene skulle alene avgjøre hva slags avdelinger som skulle settes opp, størrelsen på dem, og valg av utstyr, slik at den planlagte beredskapens omfang synes som et mer eller mindre direkte uttrykk for den rent militære trusseloppfatningen (Agøy 1994:479). Selv om ledelsen av styrkene synes å ha vært et militært anliggende, ble altså styrkene likevel opprettet av militæretaten i nært samarbeid med regjeringen i 1918, vel å merke med Forsvarsministeren og Kommanderende General som pådrivere. Denne konstellasjonen av militært og sivilt utgjorde i begynnelsen Sikkerhetskomiteen som skulle være et bindeledd mellom sivile og militære myndigheter, men etter at Forsvarsminister Holtfodt – som hadde militær bakgrunn – ble erstattet av en sivilist i 1919, sluttet Sikkerhetskomiteen å fungere høsten 1920. Den ble ikke erstattet av noe annet organ hvor sivile og militære kunne drøfte sikkerhetstiltakenes detaljer (Agøy 1994:479). Sikkerhetsstyrkene ble nå i stigende grad overlatt militære myndigheter alene. Med ordensvernsreglementet fra 1922 ble ansvaret for detaljplanleggingen overlatt helt til distriktskommandoene som nå skulle bestemme den nødvendige størrelsen på styrkene og hvordan de detaljert og praktisk skulle brukes (jfr. Agøy 1994:479,480). I militærhierarkiet ligger distriktskommandoene under Generalstabens, og dette viser ikke bare at ansvaret for den indre sikkerheten ble overlatt militæretaten alene, men også at den faktisk ble desentralisert nedover eller ”utover” blant de militære myndigheter (min anm.). Agøy mener det ikke er noe som tyder på at de politiske myndigheter ble holdt informert om styrkenes størrelse, innkallelelsesmåte eller disponering, og flere forhold taler imot at myndighetene skulle få slik informasjon: En betingelse for å ikke undergrave sikkerhetsarbeidet var å holde det hemmelig, slik at den ble gitt til færrest mulig og bare til de som ut fra sikkerhetsarbeidets hensyn trengte den. Et annet forhold, også påpekt i kapittel 1, var den grunnleggende militære mistilliten til de sivile forvaltningsorganer og departementer, som de også regnet for mer slurvete med hemmelighold enn de var selv. Agøy trekker også fram en militær motvilje til å informere ut fra deres overbevisning om at sivile etater, politi og regjeringskontor var infiltrert av kommunistpioner (jfr. Agøy 1994:480). De kontingente regjeringsministériene utover 20-tallet har nok også hatt betydning. Det ville ligge stor risiko å spre topphemmeligheter til en regjering man ikke hadde noen garantier for ville bli sittende (jfr. Agøy 1994:481). Ved å holde politikerne utenfor styringen og planleggingen av det indre sikkerhetsarbeidet, kunne militæretaten også unngå at arbeidet skulle bli ødelagt av byråkratisk rivalisering og tautrekking. Dermed unngikk de også at sikkerhetsarbeidet i sin praksis skulle bli detaljstyrt eller overprøvd fra sivil hold (jfr. Agøy 1994:481). Offiserene er, som nevnt i kapittel 1, ut fra sin fagprofesjon tilbøyelige til å se seg som de fremste eksperter på nasjonal sikkerhet, og det sistnevnte kan ses som et uttrykk for dette. Hva angår politikernes kjennskap til de militære sikkerhetsplanene, er det ut fra kildematerialet mye som tyder på at denne var mangelfull, i enkelte instanser fraværende. Etter alt å dømme ga Kommanderende General – med overlegg – mangelfull informasjon om sikkerhetsplanene til

Forsvarsministeren i 1928, og et PM fra Justisdepartementet i 1928 gir indikasjoner på at ikke engang de høyere embetsmennene i dette departementet overhodet var klar over eksistensen av et eget militært ”indre” sikkerhetsapparat (jfr. Agøy 1994:482,483). En interessant vurdering Agøy foretar, og som også vedrører informasjonsflyten fra militært til sivilt, er muligheten for at de sivile myndigheter ikke *ønsket* å bli formelt orientert om alle aspektene ved sikkerhetsarbeidet: Ved å unngå slik informasjon, kunne de gjennom en ”plausible deniability” også nekte kjennskap til noe slikt, og dermed unngå den politiske belastningen, risikoen og ansvaret som hadde fulgt, om det hadde kommet for en dag at de stod infiltrert i noe som både var juridisk suspekt eller av legitimitetsgrunner kunne oppfattes som et ”klasseforsvar” (jfr. Agøy 1994:485,486). Som nevnt under kapittel 1.1, er dette et eksempel på at kontrollen med militæret kan ha blitt *overlatt* til militæret selv, i tillegg til at militæretaten *overtok* deler av den.

Sikkerhetstiltakene fra 1918 ble i Norge altså bevart utover 20- tallet selv om krisene som satte det hele i gang forsvant, og det på tross av at revolusjonsfrykten i borgelige politiske miljøer også avtok parallelt med avdempingen i arbeiderbevegelsens politiske aktivisme (jfr. Agøy 1994:279). Flere store arbeidskonflikter var overstått uten at venstreradikale hadde klart å skape noen vellykket revolusjonær uro og DNA brøt med det Sovjetisk initierte Komintern i 1923. Omvendt proporsjonalt med interessen og frykten for sosialistisk aktivisme ble sikkerhetsarbeidet gjennom ordensvernreglementet av 1922 kodifisert og normalisert som en fast del av det militære apparatets gjøremål (Agøy 1994:233,234), og revolusjonsfrykten holdt seg tydeligvis sterk og levende i sentrale militære staber gjennom hele 1920- tallet (Agøy 1994:279). Med en slik sterk og vedvarende institusjonering av sikkerhetsarbeidet, og tatt i betraktning både den form og innhold sikkerhetsarbeidet fikk, er det tydelig at militæretaten klarte å spille en mer autonom rolle enn det dens juridiske mandat hadde tilsagt om militæretatens utøvende myndighet og kommandostruktur i nasjonale sikkerhetsanliggender. Under det militære inntrykk av at sivile myndigheter langt fra hadde verken forståelse for- eller tilstrekkelig engasjement knyttet til ”revolusjonsfaren”, ville de militære planene sørge for at sikkerhetsstyrkene kunne oppsettes ene og alene på militært initiativ (jfr. Agøy 1994:279). Uttrykket den norske militæretat anno 1917 til ut på 30- tallet gir, og som i følge Agøy går som en rød tråd gjennom hele hans materiale, er militæravdelinger som i tilfelle ordensoppdrag måtte være uavhengige og aldri stå under noe annet enn ren militær kommando. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom offiserenes motvilje til å innvie sivile myndigheter i innkallingsprosedyrene for ordensvernet (jfr. Agøy 1994:481). Sikkerhetstiltakene ble da også instituert på en slik måte at militærvesenet faktisk hadde muligheten til å opptre alene uten ordre fra regjeringen dersom forholdene krevde det (jfr. Agøy 1994:481). Agøy konkluderer med at både utformingen og omfanget av de militære sikkerhetstiltakene primært, og sannsynligvis helt, var et militært

anliggende, og at det store tunge sikkerhetsapparatet som vokste fram ikke ble opprettholdt som følge av krav fra sivile myndigheter (Agøy 1994:487).

I det store og hele kan Agøy oppsummere med at institusjonaliseringen av indre militær beredskap mot revolusjonsforsøk i Norge kom relativt tidlig, utviklingen var ubrutt og var primært et internt anliggende som dermed kunne utvikle seg skjermet for sivil innsyn og kontroll (jfr. Agøy 1994:502).

2.2 Institueringen av sikkerhetsarbeidet i Sverige

Mye av den samme konteksten finner man igjen i Sverige fram mot 1918. Syndikalismen fikk økt innpass i fagforeninger, og både myndigheter og politiske aktivister på venstresiden regnet med at den stadig avanserende arbeiderbevegelsen ville iverksette omfattende streiker i samfunnsviktige industrier (Agøy 1994:438). Dyrtiden hadde i Sverige også satt sine spor, som i kombinasjon med interne politiske stridsspørsmål, og inntrykkene fra den russiske- og senere tyske revolusjon i 1917 – 1918, bygde opp en spent indrepolitisk stemning med revolusjonære innslag (Agøy 1994:439). I Sverige som i Norge ble det helt fra århundreskiftet gjort forberedelser på å beskytte samfunnsmaskineriet også med militære virkemidler, og myndighetene fryktet også i Sverige for revolusjonær virksomhet innad i de militære styrker etter dannelsen av soldatråd i 1917 (Agøy 1994:438,439). Våren dette året kom det også til omfattende hungerdemonstrasjoner og streiker i Sverige etter prisstigning, rasjonering og sviktende matforsyning. Militærdemonstrasjoner – som også fikk politisk innhold – fant sted over store deler av landet etter misnøye med forpleining og praktiske tjenesteforhold (Agøy 1994:439). Militæret ble flere ganger tilkalt for å bistå politiet, men ut fra usikkerheten om enkelte soldaters lojalitet og politiske sympatier, ble det sendt ut en større militærstyrke med *spesielt utvalgte* soldater for å dempe uroligheter på Seskarsö i 1917 (jfr. Agøy 1994:439).

De militære tiltakene i Sverige følger altså samme mønster som de norske etter 1. Verdenskrig ut fra likheter i den sosiale og politiske konteksten. Men det finnes også substansielle forskjeller mellom landene rundt 1917-1918, knyttet til spenningsforholdet mellom ”grasrot” og myndigheter. I Sverige 1917 stod den overskyggende striden om stemmeretten som til nå kun gav en inntektsgradert mannlig stemmerett ved kommunevalg som igjen gav indirekte stemmerett til Riksdagens 1. kammer. De konservative medlemmene av 1. kammaren hadde lenge blokkert for lovforslag om å erstatte valgsystemet med alminnelig stemmerett og Sosialdemokratenes leder Hjalmar Branting hadde i april 1917 spurt regjeringen om dens stilling til lovforslaget om stemmerett. Sosialdemokratene truet med uberegnelige følger dersom regjeringen ikke bøyde av i stemmerettsspørsmålet (jfr. Agøy 1994:440). Det gjorde den først i desember 1918 men i mellomtiden hadde hele det svenske forsvaret befunnet seg i alarmtilstand. Her hadde tiltakene siden januar 1917 inneholdt

planlegging av pålitelige troppestyrker, sikring mot uro innad i hæren som inkluderte overvåking av militærpersonell og permitteringer av upålitelig mannskap. Også i Sverige kom det til sikring av depoter og ubrukliggjøring av våpen. Troppestyrene, eller ordensvernsformasjonene, var basert på vernepliktige som kunne innkalles etter en hjemmel i vernepliktsloven, samt frivillige (jfr. Agøy 1994:441-444). En Svensk historiker har også funnet at de militære myndighetene så mer alvorlig på situasjonen i 1917 enn hva de sivile gjorde (jfr. Agøy 1994:442), noe – som vi har sett – er å gjenfinne i den norske militæretatens vurderinger, kontra vurderingene til sivile norske myndigheter. Igjen ses antageligvis et uttrykk for den alarmisme, de trusseloppfatninger og de verstefallsanalyser som presumptivt er et trekk ved militæretaten.

Men Agøy finner at spenningen i det svenske samfunnet trolig var størst våren 1917 og den organisasjon som ble instituert i militæretaten samme år, med formål å bekjempe indre uro og å beskytte den bestående samfunnsforordning, holdt seg noen år, for senere, med noen få unntak, å ”forfalle” (jfr. Agøy 1994:444). Fienden var den radikale delen av arbeiderbevegelsen, hovedsakelig Sveriges kommunistiske parti, men de militære planleggerne regnet med at fienden hadde støttespillere – og dermed var å finne – langt inn i sosialdemokratiet (jfr. Agøy 1994:446). Organisasjonen holdt seg til våren 1921 men kom ikke inn i faste former igjen før i 1929 da organisasjonen ble reetablert og modernisert etter pålegg fra høyreregjeringen Lindman (jfr. Agøy 1994:445). Agøy framholder at dette kan settes i sammenheng med at Sverige i perioden 1921-23 og 1923-26 hadde rene sosialdemokratiske regjeringer, eller at det svenske forsvar ble utsatt for gjennomgripende omorganiseringer og nedskjæringer midt på 1920- tallet (Agøy 1994:445). Agøy påpeker også at hjemmelen i vernepliktsloven som personell kunne utkommanderes etter, ble endret etter mangeårig press fra sosialistisk hold i lovbokstav, til at samfunnskrisen nå måtte være mer dramatisk for å kunne utkommandere (jfr. Agøy 1994:445). Organiseringen til ”sikkerhetsberedskap”, som det nå het, fikk i 1929 forskrifter som bare var kjent av et fåtall aktive offiserer men forskriftene ble igjen revidert først i 1931-1932. Revisjonen av sikkerhetsberedskapen fant sted mye som følge av Ådalen-affæren i 1931, der militær skjøt mot et demonstrasjonstog og drepte fire uvæpnede demonstranter samt en tilskuer (jfr. Agøy 1994:445,447). Revisjonen innebar at Riksdagen i 1932 vedtok å opprette et eget statspoliti og dermed frita forsvaret for ordensoppdrag, hvilket ble i utgangspunktet sett som ønskelig både av sivile og militære myndigheter. Likevel fikk militæretaten mulighet til å sette inn personell dersom ekstraordinære tilstander skulle påkrevne det, og dermed – etter Agøys vurdering – kunne den svenske militæretat fortsatt regne seg ”som den ytterste garant for det bestående samfunn” (jfr. Agøy 1994:449).

Den militære sikkerhetsberedskapen i Sverige var likevel avhengig av regjeringens klarsignal til mobilisering gjennom en generalordre, og dette gjorde beredskapen avhengig av politiske myndigheter (jfr. Agøy 1994:450). Men Agøys materiale tyder også på at

militæretaten sikret seg muligheten til å mobilisere gjennom en hemmelig plan om innkallelser på eget initiativ, beregnet på en situasjon der regjeringen ikke hadde utstedt noen generalordre, og dermed sprengte lovens rammer for lovlig innkallelse (Agøy 1994:449). Det kommer for så vidt ikke tydelig nok fram i Agøys materiale om militæretaten planla å gjøre noe slikt i en situasjon der regjeringen ikke *ville* utstede noen generalordre framfor en situasjon regjeringen var avskåret muligheten til å *kunne* utstede generalordre. Denne distinksjonen er etter min mening viktig. Først i 1933 kommer et eksempel på at regimentene i Västra arméfördelning fikk ordre om å utarbeide en egen plan om å iverksette sikkerhetstiltak med de styrker som til enhver tid var inne, dermed uten regjeringens lovlige- eller egne ulovlige innkallelser, og dermed uten at det trengtes noen regjeringsbeslutning (jfr. Agøy 1994:450). Det vites foreløpig ikke om regimenter i resterende arméfördelningar fikk noen tilsvarende ordrer. Agøy finner ikke ut fra kildene hvorfor endringene som gjorde sikkerhetsarbeidet mindre avhengige av de politiske myndighetene skulle komme nettopp våren 1933, men antyder at de kan ha sammenheng med sosialdemokratenes regjeringsovertagelse høsten 1932 (Agøy 1994:450). Agøy mener det er fullt mulig den militære ledelsen ikke hadde tillit til at denne nye regjeringen ville gi noen ordre om å etablere sikkerhetsberedskap i situasjoner der de militære mente dette ville være påkrevet, samt også muligheten for at denne sosialdemokratiske regjering overhodet var informert om at de hadde anledning til å kunne gi noen slik ordre (Agøy 1994:450,451).

I forhold til Norge var det svenske forsvaret i større grad innkasernert og den inneliggende styrken var til en hver tid større (Agøy 1994:447). Militæretatens overvåking av eget personell var også institusjonalisert i langt større grad i Sverige (Agøy 1994:451). Dette sistnevnte ble kanskje en naturlig følge med større kvanta av det totale antall vernepliktige inne, tatt i betraktning redselen for kommunistisk infiltrering av militærpersonellet (min anm.). I denne forbindelsen kan nevnes at de svenske planene alltid også inneholdt bestemmelser om hva man skulle gjøre med tjenestegjørende mannskap man mente å ikke kunne stole på, noe Agøy mener ikke bare var fordelaktig for den svenske militæretat (jfr. Agøy 1994:447).

Sammenligner man instituteringen av den norske militære beredskapen mot indre fiender med den tilsvarende svenske, ser en – slik Agøy oppsummerer – en mer brutt og brokket institutering i Sverige: Sikkerhetstiltakene fra 1918 ble bare delvis holdt i hevd gjennom 1920-åra, og kom først inn i faste former i 1929 på initiativ fra en konservativ regjering. Først fra 1933 tyder mye på at beredskapen tok veier som kun militæretaten hadde den fulle oversikt over (jfr. Agøy 1994:502). I dette ser en også en norsk militæretat, som gjennom sitt indre sikkerhetsarbeid, løsrev seg sine sivile myndigheter i større grad enn det den svenske gjorde, mens det svenske sikkerhetsarbeidet var mer avhengig av sine sivile- og konstitusjonelt overordnede.

2.3 Det norske sikkerhetsarbeidets organisatoriske løsninger

Prinsippene for utvelgelse av mannskap ble hovedsakelig utformet i 1918. Mannskapet skulle være "samfunnsbevarende", definert gjennom å være ikke-sosialist. Tanken var å satse på velbergede bønder og, i områder det var mulig, folk fra overklassen i snever betydning. I neste omgang var tydeligvis det ønskelige å velge mannskap fra mest mulig rene jordbruksdistrikter (jfr. Agøy 1994:220). Mannskapet bestod av utvalgte vernepliktige som enten allerede var utskrevet og stasjonert og befant seg inne i blant f. eks. garnisonskompanier, Garden, ulike korps og kompanier, eller utvalgte i vernepliktig alder som ble innkalt til ordensvern under situasjoner der fortrinnsvis Sikkerhetskomitéen og den militære ledelsen fant det påkrevd (jfr. Agøy 1994:212-221). Kristiania ble regnet som et sted der det var lengre mellom de antatt pålitelige og regjeringen ønsket ikke å benytte byens vernepliktige til ordensvern i hovedstaden. Regjeringen hadde bedt Sikkerhetskomitéen utrede om det istedet var mulig å organisere et ordensvern i Kristiania på opptil 2000 mann bestående av "pålitelige, lovlydige borgere". Så skjedde ikke, selv om Militæretaten var enig med regjeringen om risikoen. De militære ønsket primært å bruke militære styrker (jfr. Agøy 1994:221).

Sikkerhetsarbeidet møtte økte vanskeligheter med uttak av pålitelig personell utover 1920-tallet, fordi større andeler vernepliktige ikke ble innkalt og at kontakten mellom mannskap og offiserer ble dårligere etter at repetisjonsøvelser hyppigere ble sløyfet. Arbeiderbevegelsen økte også sin oppslutning i stadig nye grupper av befolkningen etter brede økonomiske og politiske endringer, slik at stadig færre grupper kunne antas å være "uinnfiltrert" (jfr. Agøy 1994:222).

Så reiste det seg allerede etter at sikkerhetstiltakene var ferdig planlagt i 1918 et spørsmål om militæretaten og politiet alene kunne fungere som tilstrekkelig revolusjonsvern og Sikkerhetskomitéen drøftet også spørsmålet gjentatte ganger. Regjeringene Knutsen og Halvorsen så ut til å være positivt innstilt til dannelsen av private væpnede styrker men det militære votum var splittet i spørsmålet. Sikkerhetskomitéen inntok til slutt standpunktet om ikke å privatisere revolusjonsvernet selv om disse ville stå under politikkontroll, med begrunnelse om at dette ville virke for provoserende (jfr. Agøy 1994:243). Enkelte krefter i Generalstaben og også militærutdannede krefter i Forsvarsdepartementet stilte seg åpne for opprettelse av frivillige avdelinger tuftet på soldater og skyttelagsfolk, gjerne under kommando av offiserer, mens andre var mot av prinsipielle grunner: Eksempelvis ble forslaget om borgervernet i Kristiania på 2000 mann gått imot av to regimentssjefer fordi de mente det var staten og ikke enkeltpersoner som skulle ta opp kampen mot et eventuelt opprør (jfr. Agøy 1994:244).

Likevel finner Agøy et norsk offiserskorps som i det store og hele ser ut til å ha vært positivt innstilt til ideer om private borgervern, og han påpeker at det i Norge først på 1920-tallet ikke finnes spor av den nedlatende holdning enkelte offiserer i andre land inntok overfor

privat organiserte vern (Agøy 1994:244). Agøy skyter også inn at en burde vente å finne en negativ innstilling til ”paramilitære” organisasjoner som offiserene presumptivt burde anse som inntrengende amatører på deres domene. At det ikke forholdt seg slik i Norge mener Agøy bunner i flere forhold: Offiserenes følelse av sivil unnfallenhet og manglende sivil vilje til verken å stå imot den røde fare ved å gi militæretaten midler nok til å hamle opp med samfunnsomstyrtende krefter, eller ved at de sivile myndigheter i det minste heller ikke ville forby kommunistisk virksomhet, skapte et *behov* for private vern (jfr. Agøy 1994:244). Det norske offiserskorpset var også mindre kastepreget kontra andre land med sterkere militære tradisjoner ved at det norske var rekruttert ut fra- og i stor grad integrert i det alminnelige borgerlige samfunn. På grunn av forsvarets oppbygning hadde en stor andel av dem sivile bestillinger.¹⁸ Som agenter, aksjeeiere og gårdbrukere så de sin økonomiske og sosiale stilling direkte truet av arbeiderbevegelsen på samme måte som sine sivile standsfeller, som offiserene naturlig nok kanskje identifiserte seg med både sosialt og ervervsmessig (Agøy 1994:244,245). Mye tyder også på at alle som vurderte private vern her i landet tok det for gitt at det ville være offiserer som ledet dem, hvilket ville gjøre vernene til kampfeller og ikke konkurrenter, til noen av ”oss” og ikke ”dem”. Agøy skriver også at de private vernene kunne befri forsvaret fra anklagene om å være et gruppe- eller klasseforsvar, i og med at forsvaret utad tross alt skulle være politisk og sosialt nøytralt, av og for alle norske borgere (jfr. Agøy 1994:245). Militæretaten gikk derfor inn for at slike eventuelle private vern måtte stå uavhengig av dem selv for ikke å svekke etatens anseelse i folket (Agøy 1994:248). Med private vern kunne også militæretaten unngå utvalg og innkalling av ”pålitelige” vernepliktige til sikkerhetsstyrkene da dette ellers var ubehagelige og tidkrevende oppgaver, og private vern ville jo også trolig gi bedre resultater på området fordi mannskapene måtte antas å være sterkt motivert for jobben (jfr. Agøy 1994:248). Militæretatens forbilde mht borgervern kan ha vært de finske skyddskårene, eller hvite gardene, som Generalstabens Efterretningskontor med beundring hadde fulgt helt fra 1919. Disse skyddskårene var så godt som 100 % fri for kommunistisk infiltrasjon, samt også velutstyrte og veltrente (Agøy 1994:246). Men de så også ulemper med private borgervern ved at de ressursmessig aldri kunne konkurrere med det militæretaten rådet over. Ut fra det offiserene hadde tenkt var likevel ikke dette noe reelt problem, snarere tvert om: Offiserene så for seg at borgervern skulle fungere som et slags ”first strike” mot opprørske krefter slik at militæretaten fikk tid og mulighet til å mobilisere styrker og materiell (jfr. Agøy 1994:245). Den potensielt kanskje viktigste funksjon borgervern kunne gjøre for militæretaten var å drive opplæring og trening av personell i ferdigheter av nødvendig og spesiell karakter for indre kamp, og som var av en art de offentlige tiltakene vanskelig kunne utføre for ikke å avsløre planene for mannskapene.

¹⁸ Agøy henviser her til Kjellberg 1961. Vi kommer nærmere inn på Kjellbergs funn, og implikasjoner av disse, i kapittel 4.3 under.

Mannskapet skulle jo ikke vite om noen innkalling på forhånd. Slik kunne den mest motiverte å pålitelige del av mannskapet få den undervisning militæret ikke kunne gi (jfr. Agøy 1994:256).

Men militæretaten skulle få vansker med å få regjeringens støtte til å etablere et privat borgervern (jfr. Agøy 1994:248,249). Norges Samfundshjelp (SH) hadde blitt opprettet i mai 1920 med støtte fra regjeringen og store norske næringslivsorganisasjoner, og besto av frivillige krefter. Som en slags organisert streikebrytertjeneste skulle SH formelt fungere som organisert arbeidskraft, som kunne settes inn under alvorlige streiker for å dempe skadevirkningene (jfr. Agøy 1994:158-160). Det militære sto også bak utformingen av SH og som sjef ble det i tillegg utpekt en kaptein med erfaring fra samfunnsbevarende virksomhet i Danmark. Det utviklet seg også snart et nært samarbeid mellom militæretaten og SH (jfr. Agøy 1994:158-161). SH ønsket, om situasjonen skulle bli alvorlig, å kunne omdanne seg til et væpnet ”politisk gendarmeri”, men både regjeringen og de støttende næringslivsorganisasjonene tok avstand til en slik omdannelse. De mente væpnede aksjoner måtte forbeholdes staten (Agøy 1994:159). Forslag om borgervern skulle likevel komme senere i 1920, både fra militære kanaler og fra Norges Forsvarsforening, men Justisdepartementet takket høflig nei februar 1921 (jfr. Agøy 1994:249). Regjeringen skulle også føle press i spørsmålet fra SH som ønsket å opprette flere væpnede korps innenfor rammen av egen organisasjon. I kjølvannet av storstreiken i 1921 så nå flere høytstående offiserer private styrker som en nødvendighet under en krise og ønsket at militæretaten så tidlig som mulig skulle behjelpe bygging av et slagkraftig borgervern, gjerne oppsatt av SH. Til SH’s forespørsel sa Halvorsens regjering av Høire og Frisinnede Venstre definitivt nei våren 1923. Det ble nå klart, også for militæretaten, at sivile myndigheter neppe ville gå med på noen halvoffentlig opprettelse av noe som helst borgervern, verken med eller uten militæretatens hjelp (jfr. Agøy 1994:247-249). Etter dette tok Kommanderende General initiativ til å la organisasjonene som ønsket å organisere borgervern, rimeligvis primært SH, vurdere dette selv uten å blande inn politiske myndigheter. Dermed var *Samfundsvernet* (SV) etablert i 1923. Et borgervern ledet, trent og i utstrakt skala bevæpnet og organisert av offiserer, men uten noen som helst *offisiell* forbindelse til militæretaten (jfr. Agøy 1994:249). Det militære påtrykket om å få opprettet borgervern opphørte fra våren 1923, noe som, etter Agøys vurdering og uten tvingende dokumentasjon, kan tyde på at SV tilstrekkelig nok oppfylte de militære sjefenes forventninger (jfr. Agøy 1994:250). Under et møte med SV-sjefen og justisminister Rolfsen i mars 1924 ble det klart at departementet ikke kunne gi SV noen offisiell godkjenning da ministeren mente SV lå helt utenfor forfatningen (Agøy 1994:260). Ikke bare Arbeiderpressen, som skrev bekymret om ”hvitegardene”, men også ulike politimestere var urolig for SV’s virksomhet samt etter hvert også ledende folk i Høire som mente å se fascistiske tendenser i både SH og SV. SV valgte i 1928 å stå fram for offentligheten gjennom et opprop i oslopressen, og regjeringen, som kanskje ikke ville vite

for mye og kanskje også gav SV en stilltiende aksept, kunne ikke lenger ignorere eksistensen av SV. Det måtte enten oppløses som noe lovstridig eller bringes inn i lovlige former satt under offentlig kontroll. Det siste ble valgt og SV ble nå godkjent som "reservepoliti" dersom politiet ønsket det. Ut fra en hemmelig instruks fra SV's ledelse er det likevel ikke noe som tyder på at SV endret sin karakter etter dette (jfr. Agøy 1994:260,261). Samme type virksomhet ble altså videreført.

Dersom SV overveiende hadde offiserer som instruktører og troppsbefal måtte noe slikt merkes godt i det lille norske offiserskorpset, og dette peker også mot det forhold at både militæretat og SV fikk et problem med å unngå dobbeltinnkallelse av det regulære mannskapet: For at sikkerhetsstyrkene skulle dra fordel av SV's opplæring og kunnskap måtte SV få vite hvem som skulle være med i dem, hvis ikke ville jo treningen være et sjansespill og i verste fall fåfengt (jfr. Agøy 1994:255,256). 4. Distriktskommando lot utvilsomt Bergen Samfundshjelp delta i mannskapsuttaket til sikkerhetsstyrkene, selv om det ikke er dokumentert at noe vern noensinne fikk kopi av listene over de militære sikkerhetsstyrker. Men selv om de militært ansvarlige for uttakene ikke ønsket å samarbeide med Samfundsværnet var det jo slik at det ikke var stabsoffiserer som foretok silingen av mannskap, men offiserer under dem. Disse offiserene må ha hatt en føling med hvem som var valgt ut til sikkerhetsstyrken og hvem ikke, og tatt i betraktning at en hel del offiserer altså var med i SV, kan informasjon fra de militære listene ha blitt transportert videre dit uavhengig av noen formell adgang for SV. Ved en dokumentanalyse av et ujournalisert brev fra en general til Bergen Samfundshjelp datert 2. desember 1921, finner Agøy for så vidt indirekte belegg for at utveksling av informasjon mellom militæretat og SV fant sted (jfr. Agøy 1994:256,257). Tatt i betraktning påtrykket og den organisatoriske velviljen militæretaten hadde til dannelsen av SV, er det etter min mening *rimelig* å anta en informasjonsutveksling begge veier mellom Militæret og SV.

Den militære sikkerhetsberedskapen skulle ytterligere svekkes fra slutten av 1920-tallet og framover, da drastiske kutt i forsvarsbudsjettet fant sted. Dette skulle sette enda sterkere fokus på borgervern innad i militæretaten: Hærordningen av 1927, samt den enda knappere og kostnadsbesparende hærordningen av 1933, ville sløyfe distriktsbefalet, "hærens ryggrad", og med dette ville ett av de sterkeste båndene mellom militærvesen og landbefolkning bli kuttet. Dette ville skape store vansker for uttak av pålitelig personell (Agøy 1994:289,296). Innkorting av rekruttopplæring til 48 dager var både for kort til at befalet kunne gjøre seg opp noen begrunnet mening om pålitelighet, og dessuten for kort til å kunne tilegne pålitelige rekrutter den nødvendige disiplin og ferdighet de trengte for indre ordensoppdrag (jfr. Agøy 1994:290). Den politiske utviklingen på slutten av 1920-tallet hadde også ødelagt militæretatens forutsetning om at de "samfunnsbevarende" borgerne var i flertall, slik at militæretaten skulle endre sine arbeidshypoteser til at både det relative- og absolutte antallet av "upålitelige" hadde økt (jfr. Agøy 1994:290,291). Eksempelvis skulle

Garden slite med rekrutteringen helt fram til 1936. Først da ble fritrekkingen av en tredjedel av de tjenestedyktige vernepliktige, som hadde pågått siden 1926, opphevet, slik at antallet ”gode” vernepliktige igjen begynte å frivillig søke seg dit (Agøy 1994:328,336). Ser man disse nevnte faktorer sammen: svekket militær slagkraft etter stadige budsjettkutt, økende andel ”upålitelige” etter militærets vurderinger og svekket evne til å luke dem ut, er det forståelig at borgervernsspørsmålet nå skulle få et kanskje enda sterkere fundament sent i 1920- åra og først på 30- tallet i forhold til tidligere. I Bergen hadde militæretatens samarbeid med Bergen Samfundshjælps vernetropper i lang tid vært nært og vernet framsto som velorganisert, hvilket må ha fortonet seg som en kjærkommen ressurs for militæret (jfr. Agøy 1994:295). Etter de ytterligere økonomiske kuttene utarbeidet nestkommanderende i Generalstabens operative kommando, kaptein A. F. Munthe, et PM i 1931 som forfektet et tettere samarbeid med SV ved å utrede muligheten av å stille det under militær kommando og ta det med sentralt i sikkerhetsplanene (jfr. Agøy 1994:301-303). Det verserte også tanker om å transformere SV til et ”eget organ” for opprettholdelse av indre sikkerhet, likt de finske skyddskårene eller ”hvitegardene”, slik at militæretaten offisielt kunne fritas denne belastende oppgaven (jfr. Agøy 1994:303). Denne tenkte nyordningen var forutsatt å utarbeides av militæretaten alene og synes også å implisere at saken best kunne ordnes i stillhet mellom militæretat og SV, uten å informere politiske myndigheter om den egentlige hensikten med SV’s nye rolle (jfr. Agøy 1994:304). Men kan et PM fra en nestkommanderende sies å reflektere eller representere norske offiserers eller Generalstabens generelle syn? Agøy vurderer dette spørsmålet indirekte: Munthe hadde vært i Generalstaben i mer enn ti år og kjente den ut og inn. Få var bedre innformert når det gjaldt tankegods som rørte seg i offiserskorpset. Slik må han ha visst hvordan hans overordnede tenkte, dermed også hvilke synspunkter som kunne tenkes å vinne tilslutning og hvilke ikke. Det må antas at tiltakene han foreslo ikke gikk på tvers av holdninger i offiserskorpset da tiltakene nødvendigvis krevde medvirkning fra en lang rekke kolleger. Dette synspunktet blir også underbygget av reaksjoner på PMet fra andre offiserer, hvilket ikke var negative (jfr. Agøy 1994:305). PMet er kanskje ikke uttrykk for den mest ekstreme trusseloppfatning som det ellers er mulig å finne i mellomkrigstiden, men det gir et mer utførlig bilde av innholdet i trusseloppfatningene og det er tydeligvis et nøye planlagt og plutselig statskupp militæret hadde kalkulert med. Det viser også innholdet av militæretatens planer og tanker på løsningssiden i forhold til problemet: SV kunne legge planer for operasjoner utenfor eget lokalområde, mens de militære distriktskommandoene som hadde hatt ansvaret for sikkerhetsplanleggingen siden 1922 kunne ikke dette, og heller ikke organisere seg sammen med sikkerhetsstyrker fra andre distriktskommandoer (jfr. Agøy 1994:304). For militæretaten sto SVs organisering nå altså som en bedre *løsning* ut fra hvordan militæret oppfattet problemet.

Som navnet tilsier forberedte ikke Samfundsvernet seg på streiker og uro, men på regelrett borgerkrig, og skulle handle på egen hånd dersom lovlige myndigheter ikke fungerte

(Agøy 1994:304). SV kan anses som en utløper av SH, og offiserer med høyere militær rang stod for både drifting og instruering ved øvelser. Selv om SV i stor grad ble organisert og ledet av militære, skjedde heller ikke dette formelt selv om forbindelseslinjene var mange. Samarbeidet foregikk altså både uoffisielt og uformelt, og de nære båndene kom godt med når SV skulle bevæpnes (jfr. Agøy 1994:249-254). Omfanget av SV's personell kan ut fra datidens hemmelige tall ha ligget i størrelsesorden opptil 20000 i juni 1924 og 15000 våren 1932 (jfr. Agøy 1994:254,255).

Agøy påpeker at borgervern prinsipielt sett er et forfallstegn i et parlamentarisk samfunn og at oppkomst av slike vern er et uttrykk for at deler av befolkningen ikke lenger stoler på myndighetenes evne til å opprettholde ro og orden. Borgervern står friere i forhold til lover og regler kontra en offentlig institusjon, men friheten kan også innebære at de er uansvarlige og vanskelig å kontrollere og på denne måten utøve et betydelig politisk press utenom alle formelle strukturer (Agøy 1994:246). Det later ikke til at denne innvendingen ble vektlagt av offiserene da spørsmålet om borgervern ble aktuelt rundt 1920, og det virker heller ikke å ha slått dem at vernene kunne misbrukes (jfr. Agøy 1994:247). Alle aktuelle borgervern var for militæretaten uttalt antikommunistiske og bestod av folk offiserene kjente, sympatiserte med, eller i det minste kunne forstå (Agøy 1994:247). Offiserene regnet militærets egne sikkerhetsforanstaltninger som utilstrekkelige og mange av dem så frivillige borgervern som en nødvendighet under en krise. Uenigheten omkring vernene innad i militæretaten synes i stedet å ha dreiet seg om hvilken funksjon borgervern skulle ha i sikkerhetsarbeidet i relasjon til militæretaten, og to alternativer virker å ha hatt aktualitet. Begge med sine egne fordeler: Et nært formelt samarbeid ville lette en del av militæretatens praktiske oppgaver, mens en parallell virksomhet uten offisiell forbindelse ville fri militæretaten fra juridiske hengemyrer og fraskrive den ethvert ansvar for hva vernene måtte foreta seg (jfr. Agøy 1994:247). Som vi har sett ovenfor, utviklet også militære tanker seg fram mot 1930- tallet i retning av å overlate hele sikkerhetsarbeidet til borgervern som presumptivt ville fri militæretaten helt fra den ubehagelige indre sikkerhetsvirksomheten, som også det å være skyteskive for sosialistene.

Hos den norske militæretaten var demoniseringen av sosialister og arbeiderbevegelse den altoverskyggende trussel, og det er tydelig at de fokuserte på de "positive" aspektene ved de midler de kunne finne for å bekjempe "ondet", og neglisjerte de "negative". "(...)Vil man maalet, maa man ogsaa vilde midlerne(...)" uttalte en oberst til Kommanderende General i 1921, og virker betegnende for hvordan offiserene forholdt seg.¹⁹

¹⁹ Uttalelsen som er gjengitt her, er del av en lengre uttalelse. Se Agøy 1994:247 med referanse i fotnote 326.

2.4 Det svenske sikkerhetsarbeidets organisatoriske løsninger

For samme tidsperiode i Sverige er det kjennskap til flere konkrete vern eller ”skyddskårer” men antallet er ukjent. Noen landsomfattende væpnet privat organisasjon som det norske Samfundsvernet er foreløpig ikke avdekket (Agøy 1994:453). Med initiativ fra konservative kretser ble det under den urolige våren 1917 dannet et skyddskår i Stockholm, og en kaptein i generalstaben stod sentralt i organisasjonsarbeidet. Vernets formål var lojalt å støtte den bestående ordensmakt. Blant de som undertegnet dette vernets program fantes överkommandanten i Stockholm samt høyrepolitikere i Riksdagens førstekammer, og myndighetene var delvis orientert om opprettelsen (jfr. Agøy 1994:453,454). Rundt 30 av krigshögskolans offiserer arbeidet for dette vernet i slutten av april 1917 og rekrutteringen gikk strykende. Dannelsen av vernet hadde imidlertid blitt offentlig kjent og etter sterke protester fra arbeiderbevegelsen besluttet ledelsen i vernet å oppløse det med begrunnelse om at myndighetene ikke lenger ønsket dets støtte. Undersøkelser har likevel antydnet at vernet eksisterte en tid videre i det skjulte (jfr. Agøy 1994:454). Under dekke av å være et offisersforbund, arbeidet krefter i det svenske offiserskorpset i 1919 for å danne et skyddskår til vern mot faren som truet fra sosialdemokratisk og bolsjevikisk hold, men det er funnet dokumenter som tyder på at vernet aldri ble etablert (Wieslander 1966:142). Det mest kjente skyddskåret er ”Munckska kåren”, oppkalt etter den pensjonerte generalløytnanten Bror Munck som var vernets øverstkommanderende, og opprettet på privat initiativ i 1927 da troen på et mulig kommunistisk revolusjonsforsøk var høyst tilstede hos mange borgere (jfr. Agøy 1994:455). Da vernet ble avslørt for allmennheten i 1931 gikk det i oppløsning, og i 1934 kom et lovforslag mot væpnede vern knyttet til politiske partier eller sammenlignbare grupper. Den militære ledelsen kjente til Munckska kåren lenge før den offentlige avsløringen og de anerkjente tydeligvis den, etter deres vurdering, preventive innvirkning vernet hadde hatt for revolusjonær virksomhet (jfr. Agøy 1994:455). De kjente svenske borgervernene i mellomkrigstiden er ikke mange, men de hadde likevel en mer eller mindre sterk militær tilknytning (Agøy 1994:455).

De offisielle svenske beredskapsplanene omfattet, i motsetning til de norske, et større innslag av frivillige mannskaper, og det ble forutsatt en innkalling utelukkende av frivillige (*ibid*:453). Vektleggingen av frivillige i beredskapsplanene synes sterkest før den nevnte omorganiseringen i 1929, og de frivillige behøvde nødvendigvis ikke tilhøre den svenske forsvarsmakten i det hele tatt (jfr. Agøy 1994:444,453). Som kanskje et hovedeksempel på frivillig personell i Sverige som mottok militær opplæring innenfor for så vidt organiserte rammer men utenfor militæretaten organisatorisk sett, er den frivillige landstormbevegelsen. Den frivillige landstormen var en halvoffentlig bevegelse som var vidt utbredt og bedrev militær opplæring til medlemmer som i all hovedsak ble rekruttert fra borgerlige miljøer. Landstormen hadde hæroffiserer som instruktører (Agøy 1994:456). Den svenske landstormen hadde også sitt tilsvaret i Norge, kjent som leidangsbevegelsen med frivillig

militæropplæring som formål (jfr. Agøy 1994:340). Leidangsbevegelsen i Norge var mer eller mindre en samorganisering av flere frivillige skytterlag, og bakgrunnen for rekrutteringen var i stor grad indignasjonen fra borgerlig hold, både fra militær og sivil side, over å ikke kunne motta soldatopplæring som følge av de militære budsjettkuttene. Utgangspunktet for den frivillige militæropplæringen var derfor mer betont av "forsvarssaken" som sådan. Et forsøk på i noen grad å gjenreise et slagkraftig forsvar som var svekket av nedbudsjettering, kontra private vern som organisatorisk hadde mer spesifikt "indre sikkerhet" som formål.²⁰ Den svenske frivillige landstormen var kanskje det viktigste forbildet da den norske leidangen ble dannet, men i Sverige hadde den altså sterkere tradisjoner og var mer omfattende da den i vide kretser ble framholdt å kunne fungere som et revolusjonsvern (jfr. Agøy 1994:456,457). Den svenske militæretat på sin side benyttet landstormen flittig som mannskapskilde for de militære sikkerhetsstyrker (jfr. Agøy 1994:456).

Sjefen for Skånska kavalleriregementet antok i en uttalelse fra 1931 at en innkallelse av frivillige ville gi dårlig resultat fordi "egnet og pålitelig personell" allerede kunne være involvert i sivile organisasjoner, eksempelvis private skyddskårer eller lokale avdelinger av den frivillige landstormen, som også hadde sikkerhetsberedskap som formål. Agøy påpeker at uttalelsen tyder på at organisasjonene denne sjefen hadde i tankene, ikke samarbeidet nært nok med militæretaten til at dobbeltinnkallelse kunne unngås i en krisesituasjon (jfr. Agøy 1994:453). Som vi har sett klarte den norske militæretat gjennom sine organisatoriske løsninger i *større grad* å unngå dobbeltinnkallelseproblematikken (min anm.). Den svenske militæretats samarbeid med Sveriges Samhällshjälp, det norske SH's søsterorganisasjon, var derimot bedre enn med borgervernene (jfr. Agøy 1994:453).

Sammenfatter vi forskjellene i sikkerhetsarbeidets organisering, som i stor grad berører sikkerhetsarbeidets sivil-militære relasjoner, ser en for det første at borgervern ikke var noe ukjent fenomen i Sverige. Men i forhold til Norge er det likevel mye som tyder på at omfanget av private vern var mer beskjedent, da det i Norge allerede siden 1923 vokste fram et landsomfattende borgervern – Samfundsvernet. Videre ser vi at den norske militæretat virket som pådrivere for å instituere borgervern og at norske offiserer var sterkt representert i Samfundsvernets organisatoriske posisjoner, både i sentrale administrative verv og som instruktører. Den norske militæretats tro på nytten og nødvendigheten av borgervern for å kunne ha et tilstrekkelig sikkerhetsapparat var også sterk som følge av stadig utmagring av forsvarsbudsjettet og fritrekk av vernepliktige. I Norge var det som nevnt vernepliktige som fungerte som rekrutteringsgrunnlag til de militære "indre" sikkerhetsstyrkene. Den militære tro på borgervern i Norge beveget seg etter hvert også langt i den retning av å utrede muligheten for å overlate *hele sikkerhetsarbeidet* til, nettopp Samfundsvernet. Vi har også sett at den norske militæretats samarbeid med borgervern var relativt sterk, om enn og i hovedsak på en uformell og uoffisiell måte. I uttrykk gir dette et bilde av et velorganisert og slagkraftig

²⁰ Mer utførlig om Leidangen og dens historiske bakgrunn i Agøy 1994:336-345.

sikkerhetsapparat da Samfundsvernet både fylte ”tomrom” i militæretatens organisering av væpnede tiltak mot plutselige opprør og kriser, samt reduserte dobbeltinnkallelseproblematikken betydelig. Å betegne forholdet mellom militærapparat og rent sivile paramilitære i Norges mellomkrigstid som en ”uoffisiell organisatorisk sammenblanding” er etter mye å dømme berettiget.

Svensk militær sto som vi har sett også sentralt inne i de svenske vernenes organisering, men i mindre kvantitativ skala tatt i betraktning svenske verns omfang. Det er imidlertid lite som trekker i retning av at den svenske militæretat, i tilsvarende unison forstand som i den norske, sto som noen pådrivere for opprettelse av store borgervern, hvilket kan medforklare et svakere omfang av vern i Sverige. Men med eksistensen av frivillige skytterlag i Sverige er det noe annerledes. Vi har sett at Landstormen var utbredt i Sverige, hvilket hadde sitt tilsvarende i Leidangen i Norge, der frivillige fra sivilsamfunnet mottok militær opplæring. I organisatoriske former var denne typen virksomhet til gjengjeld mer omfattende i Sverige enn i Norge. Som mannskapskilde til den Svenske militæretats ”indre” sikkerhetsberedskap sto bruk av frivillige sterkere i Sverige enn i Norge, og Landstormen ble som nevnt hyppig benyttet som reservoar for rekruttering. Sveriges militæretat uttrykker derfor en noe annen organisatorisk form i forhold til sikkerhetsarbeidet: Ved å benytte frivillige gis militærløsningen et islett av ”verving”, kontra ”pliktige” eller ”tvang” i Norge. For så vidt kan dette stå i affinitet til løsningen på problematikken rundt utvelgelse av personell, nevnt flere ganger, nemlig behovet for motivert og politisk ”usmittet” mannskap, tatt i betraktning den politiske farge som preget de frivillige skytterlagene. Men at den svenske militæretat sto som pådrivere for å innstifte og øke omfanget av skytterlag i sikkerhetsarbeidets øyemed, gis ikke belegg for, til tross for også sterke kutt i de svenske forsvarsbudsjett. Hva samarbeid mellom Sveriges militæretat og sivile krefter angår, tyder altså uttalelser fra svensk militær på at noe slikt, verken med lokale borgervern eller frivillige skytterlag, ikke var nært nok til at problematikken rundt dobbeltinnkallelse lot seg løse så godt som i Norge. Noen ”organisatorisk sammenblanding av det slaget militærvesenet i Norge bedrev, må sies å være, om ikke fraværende, så i hvert fall relativt mye mindre til stede i Sverige. Den norske militæretat *samarbeidet* i større grad med private frivillige organisasjoner om det indre sikkerhetsarbeidet, der den svenske militæretat i større grad i stedet praktiserte en form for verving av frivillig personell inn i *egen* organisasjon.

Vi har i dette kapittelet påpekt forskjeller i sikkerhetsarbeidets instituering og organisering. Hva forskjellene kan bety i forhold til den teoretisk funderte nyprofesjonalismen som formodentlig skal være – og er anlagt som – medvirkende årsak til militærvesenets fokus på indre fiendeproblematikk, og som er redegjort for i kapittel 1, vil jeg nå forsøke å gjøre en nærmere analyse av i det påfølgende kapittel.

3 Sikkerhetsarbeidets uttrykk i lys av den militære profesjonalisme

Vi har i kapittel 2 sett at mellomkrigstidens sikkerhetsarbeid ga nasjonalt forskjellige *uttrykk*. Dette kapittelet skal, med bakgrunn i mellomkrigstidens kontekst, belyse disse *uttrykksforskjellene* med det teoretiske rammeverk om militær profesjonalisme som ble analysert fram i kapittel 1. Kapittelet skal på denne måten komme fram til konseptuelle *relative* forskjeller i de to søsterprofesjonenes motivasjon, ideologi og holdning. Først skal vi, kortfattet, gjendrive noen hovedpoenger om militærprofesjonalisme vi kom fram til i kapittel 1.

Der enhver profesjonskultur kan sies å kunne beskrives ved karakteristika som dekker ekspertise, etikk og samhold, så vi i kapittel 1 den militære profesjonalismen, både den klassiske og den nye, også inneholder ett sett av til dels distinkte kjennetegn. På denne måten ble det avdekket en rekke grunntrekk i militærprofesjonens "kultur". Ekspertise viser hen til særskilte ferdigheter, til "profesjon", og i så måte har offisersprofesjonen særskilt oppøvde evner i krigens mangeartede kunster. Den øver seg stadig opp i, eller i det minste forbereder seg stadig på, å kunne vinne en krig og den raffinerer stadig sin kunnskap, sine metoder og sitt materiell fra dette siktepunktet. Ut fra ekspertisen som har blitt til innenfor institusjonelle rammer berøres "etikk" og "samhold" ved de grunntrekk av kultur og "stil" som preger profesjonen, hvilket muligens står i et affinitetsforhold til ekspertisen militæretaten tradisjonelt har ervervet seg. Gjennom kulturen avsløres også da en etikk som henviser til et verdifundament, et særskilt "ansvar", der nasjon og fedreland oppfattes som det høyeste attråverdige og viser dermed regulative ideer av konservativ art: Offiserene ser seg som bærere og videreførere av tradisjonelle "adelsverdier", mens ikke-invidde generelt får mistenkeliggjort sine hensikter som mulige trusler mot nasjonen. Dette pessimistiske, noe "hobbesianske", menneskesynet, kommer muligens til uttrykk ved f. eks. profesjonens tradisjonelle antipatier til politikk. Potensielle trusler har etaten hatt en tendens til å "blåse opp" og videreført i verstefallsanalyser, en "alarmisme" vi har påpekt hefter ved profesjonen. Som vi har sett farger nettopp denne konservatismen den militære tankegang, atferdsmønstre og holdninger, der både mål og middel blir påvirket.

Like fullt har vi sett at mulighetsbetingelsen for disse kvalitative egenskapene i den militære profesjonskultur, er å ha, eller kunne opprettholde, et troverdig fiendebilde, hvilket i motsatt fall vil undergrave militæretatens eksistensberettigelse. Her har vi påpekt en motivasjonell mobilisering innad i den militære organisasjon som skal begrunne de nyprofesjonelle tendensene når kontekster med ytre fiende faller bort, slik at den indre fiende kommer i fokus. Enten i relativ eller absolutt forstand.

Dette er den teoretiske ramme redegjort for i kapittel 1, og jeg vil nå forsøke å belyse nærmere de empiriske forskjellene i norsk og svensk sikkerhetsarbeid som kom fram i forrige kapittel ved å benytte denne ramme. Ved å analysere rammen i nevnte momenter: *motivasjon*, *konservatisme*, *pessimistisk menneskesyn* og *alarmisme*, vil jeg påpeke kvalitative forskjeller gjennom et komparativt perspektiv.

3.1 Sikkerhetsarbeidets institusjonelle karakter

Relativt til Sverige kom, som vi har sett, beredskapen mot revolusjonsforsøk og indre uro i Norge relativt tidlig, hadde en relativt ubrutt utvikling og var i Norge mer et internt militært anliggende skjermet for sivilt innsyn og kontroll. I Sverige var institueringen mer brutt og sett i forhold til Norge hadde svenske myndigheter en sterkere rolle i sikkerhetsarbeidets utforming. Institueringen av det svenske sikkerhetsarbeidet gir, etter det vi har sett, et uttrykk av å "samvarierte omvendt" med sosialdemokratiske ministerier. I den grad det svenske sikkerhetsarbeidet var mer avhengig av sivile myndigheter er det for så vidt rimelig at sosialdemokratene naturlig nok satte bremsen for militær virksomhet innad, eller at de sterke kuttene i det svenske forsvarsbudsjettet midt på 20- tallet vanskeliggjorde sikkerhetsarbeidet. Sammenlignet med Sverige fortøner altså den norske militæretat seg som mer autonom i sitt forhold til sivile myndigheter, slik at den norske etaten framviser produkter av nyprofesjonelle tendenser i sterkere grad på dette punkt. Ved de tidspunkt Norge hadde mindre forsvarsvennlige regjeringer lot altså ikke militæretaten det indre sikkerhetsarbeidet stagnere, hvilket også stemmer godt som konsekvens av nyprofesjonalisme fordi etaten må ha sett, og som den norske etaten også så, politisk unnfallenhet overfor forsvarssaken som en trussel mot "nasjonens sikkerhet". På denne måten ble nok norske offiserers trusselbilde tvert om snarere skjerpet ut fra den rådende "alarmismen" som presumptivt er et trekk ved militærvesenet. Ut fra teori om nyprofesjonalisme skulle dette bidra til å instituere sterkere, hvilket den norske militæretat gjorde ved å løsrive seg sitt bemyndigende "åk", relativt sett. Ut fra det som kom fram i forrige kapittel var tydeligvis dette også betegnende for reaksjonen hos toneangivende krefter i den norske offisersstand, og en må spørre seg hvorfor dette ikke utkrystalliserte seg like sterkt i den svenske militæretat? "Nyprofesjonalisme" er jo også langt på vei begrunnelse for den svenske militæretats aktiviteter i mellomkrigstiden, men Agøy framholder jo at stagnasjonen i sikkerhetsarbeidet fra 1921-29 må ses i sammenheng med at Sverige omtrent sammenhengende fra 1921 til 1926 hadde rene sosialdemokratiske regjeringer.

Som vi har sett var også sterke kutt i de norske militærbudsjetter med på å svekke etatens tillit til sivilmyndighetene, samt også selvfølgelig å svekke det indre sikkerhetsarbeidet på en materiell måte. En skulle anta at store økonomiske kutt ville hemme

en materiell og derfor nødvendig grobunn for instituering av et indre sikkerhetsarbeide, men effekten er muligens snarere motsatt: Lav budsjettering senker naturlig nok det totale kvanta offiserer men dette vil antageligvis ytterligere øke de resterende offiserers bekymring for den indre beredskapen og sånn sett være nok en katalysator som potensielt kan styrke nyprofesjonalismen. Ser man dette sammen med, som vi har vært inne på, at instituering av et indre sikkerhetsarbeid ikke fordrer de store overføringer, men må ses mer i sammenheng med bekymring overfor-, tid benyttet til- og eksisterende ressurser brukt på å finne tiltak mot den indre fiende, skulle – ved igjen å låne litt fra den kvantitative språkdrakt – dårligere økonomi ”samvarierte positivt” med sterkere instituering. Det Norske Arbeiderpartis skepsis til militærvesenet på 20- tallet var nettopp at et redusert forsvar var ubrukelig utad, men tilstrekkelig innad som klasseforsvar – en viktig grunn til at DNA ville seg av med hele militærstellet (jfr. Bull 1978:246). Med ”nyprofesjonalisme” som felles bakteppe for å begrunne indre sikkerhetsaktivitet både i Norge og Sverige ville svenske forsvarsbudsjett muligens derfor ha mindre relevans, endog dårlig gehalt, som begrunnelse for svakere svensk instituering. Vi har sett at det norske forsvar ble offer for sterke kutt med stadige og svakere forsvarsordninger mens offiserene bibeholdt det indre sikkerhetsarbeidet. Ut fra dette blir det kanskje underlig, i hvert fall på en direkte måte, å sette den svenske stagneringen i sammenheng med de økonomiske kutt og omorganiseringer svensk militær opplevde rundt midten av 1920- årene.

På et annet metodologisk nivå lufter Agøy tanken om at en svakere svensk instituering kan settes i sammenheng med at Sverige fikk en ren sosialdemokratisk regjering allerede i 1920, der en plutselig demokratisk representativitet tenkes å ha medført omvurderinger for både sosialdemokratene selv og deres kritikere (jfr. Agøy 1994:505). Denne tanken viser hen til teorier innen politisk vitenskap som har påpekt mekanismer som kan forekomme i- og etter konfliktforholdet mellom demokratiseringsprosesser og politisk representasjon, blant annet tatt for seg av Stein Rokkan og som vi skal komme tilbake til. Men slik mekanismen er tenkt her tas det ikke hensyn til de antatte forutsetninger om nyprofesjonalisme nevnt i kapittel 1. Dette fordi forklaringen indikerer at militæretaten nærmest ”over natten” viker tilbake fra det konservative og mistenksomme element som altså konstituerer hele profesjonskulturen, og dermed stiller det som forutsatt var mer spesifikt militært politisk tankegods jamt med de mer generelle samfunnsmessige politiske strømninger. Skulle en slik brå politisk nyorientering innad i militæretaten være en umiddelbar årsak, vil det bety at de tunge konservative trekkene hos offiserene langt på vei ”oppheves” og at de plutselig ser både omverden og eget virke med mer liberale briller. Samtidig undergraver en slik forklaring kanskje også de forutsatte antagelsene om nyprofesjonelle motivasjonselementer, som jo består i militæretatens *behov* for et nytt troverdig fiendebilde. Hvis nyprofesjonalisme er årsaken, blir det kanskje urimelig, prinsipielt sett, å anta en svensk militæretat som ”avskaffer” sitt nyvalgte fiendebilde etter så relativt kort tid.

Men Agøy trekker også opp mer empiriske forslag til den svakere svenske institueringen. Han påpeker muligheten for at den tilsynelatende større norske opptatthet av indre fiende kanskje kan være relatert til at Norge hadde Sverige som støtpute mot sovjetunionen i øst, forstått som at Sovjet sannsynligvis måtte kjempe seg gjennom Nord-Finnland før noe større angrep mot den skandinaviske halvøy (jfr. Agøy 1994:504). Agøy trekker også fram den kjensgjerning at norsk arbeiderbevegelse generelt har vært betraktet som en større revolusjonær trussel enn i de nordiske naboland, fordi det største partiet på norsk venstreside en periode var tilsluttet komintern og at det fikk regjeringsansvar først i 1935 (jfr. Agøy 1994:505). Sagt annerledes antyder Agøy ulikheter landene imellom mhp geografisk beliggenhet og indrepolitisk polarisering som skulle indikere større objektivt grunnlag for en norsk militæretat som befattet seg relativt mer med indre sikkerhet, og / eller at den svenske militæretat skulle ha en relativt større grunn til å befatte seg med den ytre.

Dette er for så vidt rimelige argumenter som kan legges til grunn for en sterkere norsk instituering av sikkerhetsarbeidet og har muligens mye for seg. Kanskje er likevel argumentene relatert til historiske forhold som først gjennom ettertidens analyse trer fram som reelle fakta omkring styrkeforhold og geopolitiske maktkonstellasjoner. Når det gjelder i hvilken sannsynlighetsgrad de norske og svenske militære planleggere tenkte seg et angrep fra Sovjet, kan jeg ikke umiddelbart finne belegg for at det norske militærvesen skulle framholde dette som *mindre* enn sine svenske motparter. De norske offiserene må jo også på visse tidspunkt ha vendt blikket til Norges felles grense med Sovjetunionen i nord der veien inn lå mer eller mindre åpen, mens de svenske på sin side rundt 1918-19 kanskje burde ha sett Finnland mer som "støtpute" mot bolsjevikene. De "hvite" gikk tross alt seirende ut av den Finske borgerkrigen mot de "røde" etter frigjøringen fra Russland (jfr. Hadenius 1987:23). Spekulasjonene kan trekkes enda lenger ved at ettersom fagbevegelsen i Norge på mange måter framsto som mer radikal, *kunne* det kanskje være tenkelig for norske offiserer at bolsjevikene i øst kunne ha større grunn til å komme norske arbeidere direkte til unnsetning. En slik bekymring skulle dermed i stedet kanskje fungere som et incitament for større ytre trussel mot norskegrensens integritet. Kanskje var dette lite sannsynlig sett i ettertid, men det viktige er hvordan de militære planleggerne tenkte i den aktuelle tidsperiode.

Om det nå likevel var slik at den ytre fiende i Sverige tok fokus noe mer vekk fra den indre, sammenlignet med Norge, skulle kanskje dette også ytret seg gjennom at ubrukeliggjøringen av militære våpen i Sverige, kvantitativt eller kvalitativt, var mindre omfangsrikt enn i Norge. Jeg kan ikke se at dette framkommer i Agøys materiale. Belegget er snarere av en slik art at det ikke indikerer noen ulikhet knyttet til ubrukeliggjøringen av våpen. Agøy selv vurderer det nå også som mest sannsynlig at svenskers og nordmenns frykt for et angrep fra Sovjetunionen trolig lå på et mer ideologisk plan rundt 1920, enn danskenes frykt for Tyskland (jfr. Agøy 1994:504).

Å relatere den sterkere norske opptattheten av den indre fiende til en mer revolusjonært preget norsk arbeiderbevegelse ser tydeligvis også Agøy som problematisk, da han påpeker de militære trusseloppfatningenes avsondrethet fra den sivile sfære. Det er ingen gitthet ut fra Sveriges politiske kontekst at de svenske offiserer skulle betrakte svensk arbeiderbevegelse som mindre farlig enn den norske (jfr. Agøy 1994:505). Som påpekt i forrige kapittel tok jo de svenske militære planleggerne høyde for at den indre fienden hadde støttespillere langt inn i sosialdemokratiet. Alarmismen knyttet til dette forhold, som forøvrig stemmer godt med forutsetningene om militær profesjonalisme redegjort for i kapittel 1, synes hos den svenske militæretat å komme svakere til uttrykk på det handlingsmessige plan enn det man ut fra perspektivet om nyprofesjonalitet burde forvente å finne – i hvert fall om man sammenligner med handlinger iverksatt i den norske militæretat. I kraft av den rene sosialdemokratiske regjering i Sverige 1918, sto svenske sosialister både sterkere og bråere representert i maktposisjon enn tilsvarende var for de norske på samme tidspunkt. Dermed hadde også politiske sympatier som tettere grenset opp mot det konservative offiserer utpekte som ”indrefiendtlig” inntatt maktens korridorer i Sverige i sterkere grad enn i Norge. Og med dette, skulle man anta, de økte muligheter for revolusjonær innflytelse svensk militær måtte ha vurdert sosialistene til dermed å inneha. Likevel løsrev den svenske militæretat seg i svakere grad fra sin mer sosialistiske overordnede, kontra den norske etats løsrivelse fra sine mer borgerlige sivile myndigheter.

Som nevnt både i kapittel 1 og i kapittel 2 var militæretaten i Norge skeptiske til de svake regjeringene på 20- tallet. Svake mindretallsregjeringer har, som vi også har vært inne på, fungert som en torn i konservative offiserers øyne ut fra deres tendensielle skepsis til parlamentarismen. Rent umiddelbart kan jo dette framstå som årsak til den relativt sterkere norske institusjonaliseringen av det indre sikkerhetsarbeid. Dette såfremt svensk historie viser politisk kontinuitet for 20- tallet som skulle inneholdt en mer langsiktig politikk og som følgelig ville hatt ett relativt sterkere parlamentarisk fundament. Men dette er ikke tilfellet. For det første ble ikke den svenske kampen om parlamentarisme avsluttet før rundt 1915, og for det andre resulterte den svenske forfatningsreformen av 1918 i en riksdag som ikke maktet å skape regjeringsdyktige majoriteter. Hele ni svenske regjeringer avløste hverandre i perioden 1920 - 33 (jfr. Hadenius 1987:26). Kanskje derfor måtte svensk militær med andre ord ha vært minst like bekymret for ”døgnpolitikk” som sine norske kolleger, om ikke mer. Det synes derfor vanskelig å finne strukturer i Norges og Sveriges mer overordnede politiske kontekst som skulle være av en slik relativt forskjellig art at de rent umiddelbart kunne begrunne eller forklare forskjellene i institusjonaliseringen, på en plausibel måte.

Dette spørsmålet angår selve institusjonaliseringsnivået og nært forbundet med det, finner vi også institusjonell frikopling: En forutsatt virkning av nyprofesjonalisme er jo en økt fare for at militæret foretar en institusjonell løsrivelse fra sine sivile myndigheter. Likevel har vi sett at den svenske sikkerhetsaktiviteten nærmest ”korrelerte” med sivile myndigheters

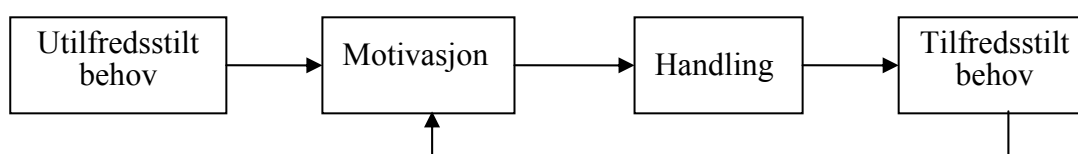
bekymring om revolusjonsfaren. I kapittel 2.2 så vi at det svenske sikkerhetsarbeidet lot forfalle i perioden 1921-26 og dette kan som nevnt settes i sammenheng med at Sverige i denne perioden grovt sett hadde en ren sosialdemokratisk regjering. Først på initiativ fra en høyreregjering i 1929 tok arbeidet seg opp igjen. Heller ikke å mobilisere sikkerhetsstyrkene kunne svensk militær gjøre uten klarsignal fra regjeringen og dette skulle holde seg helt til rundt 1933, da den svenske militæretat syntes mer autonome i sikkerhetsarbeidet. Dette kan også ses i sammenheng med ny sosialdemokratisk regjeringsovertagelse i 1932, men nå mer ut fra militære mistanker om at denne regjering ikke ville, eller visste om mulighet, til å skrive ut innkallelelsesordre. Det som styrket det svenske sikkerhetsarbeidet fra 1933 var altså militær reaksjon på en regjering med samme politiske farge som svekket det i 1921-26. Det tok altså rundt 10 år fra det svenske militærvesen hadde mulighet til å handle ut fra det som virker bedre samsvarende med nyprofesjonelle beveggrunner, til de endelig faktisk gjorde det.

Institusjonaliseringen av det svenske sikkerhetsarbeidet kan altså på mange måter i sine kvaliteter vurderes til ikke å nå helt opp til den sikkerhetsaktivitet som ble innstrukturert i Norge. Dette skal analyseres nærmere opp mot de innledningsvise antagelsene om militær profesjonalisme.

3.1.1 Institusjonalisering og motivasjon

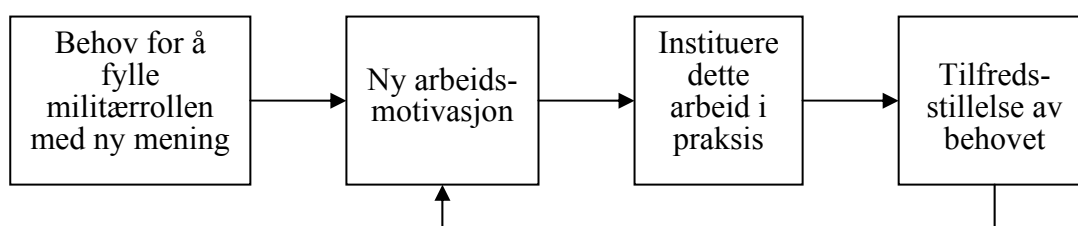
Når en viktig funksjon av "nyprofesjonalisme" skal være å fylle offisersprofesjonen, eller rettere *offiserene*, med ny arbeidsmotivasjon, hvorfor finner vi da en tilsynelatende svakere svensk instituering av sikkerhetsarbeidet sammenlignet med det norske, når det generelle kontekstuelle grunnlaget synes likt? Altså – hvorfor instituerte ikke svensk militær så sterkt et aktivitetsnivå tilhørende sitt nye mandat – indre sikkerhet – når det var nettopp dette arbeidet som skulle "revaluere" offiserene som de ytterste garanter for nasjon og fedreland? Spørsmålet berører ikke bare det militære embetsverk som "fagpersoner" vis å vis "dilettanter", vedrørende militære spørsmål. Det vedrører også, og her kanskje mer, den byråkratiske målforskyvning som kan mobiliseres av et embetsverk hvis det opprinnelige grunnlag eller mandat for dette byråkrati ikke lenger er like nødvendig for statlig opprettholdelse. Den teoretiske "nyprofesjonalismen" har klare likhetstrekk med Webers byråkratianalyse der han postulerer at embetets besittere har en forsåvidt objektiv interesse av å opprettholde sitt embetsverk (jfr. Weber 1995:141,142). Temmelig likt det vi har analysert som nyprofesjonalismens motivasjonelle årsaker, ser en at det spesifikke byråkrati ikke bare ønsker å "overbevise" sine oppdragsgivende myndigheter om en fortsatt eksistens motivert ut fra det opportunistiske i å fortsatt ha arbeid eller motta en gasje. Også det mer indre motiv hos dette embetsverks medlem om det "nødvendige", "plikten" eller kanskje kort og godt det "meningsfulle" ved sitt virke, spiller inn. Militærvesenet er jo som vi har sett et klassisk byråkrati forankret i nasjonalstatens oppkomst, der også en sterk bevissthet om denne egenhistorikk videreføres i profesjonskulturen, fordi den langt på vei unngår utvanning

gjennom en utpreget ”lukning” overfor omverdenen. Organisasjonsteorien påpeker at handlinger må være foranlediget av motivasjon, og på denne måten kan det så langt i denne undersøkelsen virke som om de svenske offiserene var *mindre* motivert enn sine norske motparter, siden sikkerhetsarbeidet i Sverige ikke kom inn i de faste og varige rammer slik vi har sett det norske sikkerhetsarbeidet gjorde. Innenfor psykologisk behovsteori, som organisasjonsteorien har tatt opp i seg, poengteres det at et utilfredsstilt behov gir en indre motivasjon, som til slutt leder til selve handlingen som foranlediger tilfredsstillelse av behovet (jfr. Andersen & Abrahamsson 1996:132-135).

Figur 3-1 Behov av høyere ordens betydning for motivasjon²¹

Tanken om de behov hos offiserene, som springer ut av teorien om nyprofesjonalisme, kan settes inn i dette: Offiserenes ønske om å revitalisere følelsen av meningsfullhet ved offisersgjerningen skulle motivere videre til handling – gi ytre manifestasjoner vi historisk kan lese som instituering av et indre sikkerhetsarbeid. Den mer spesifikke substans som springer ut av denne analysen illustreres ved figur 3-2 under, når det settes i sammenheng med den mer generelle behovsteorien illustrert ved figur 3-1 ovenfor:

Figur 3-2

I forhold til forutsetningene som ligger i ”nyprofesjonalisme” blir det dermed mulig å si at den *indre* motivasjonen trolig var relativt større hos norske offiserer kontra de svenske, fordi handlingene manifesterte seg sterkere i Norge gjennom en sterkere institusjonalisering. Gitt da at det ikke lå noen umiddelbare strukturelle hindringer for det svenske offiserskorps i å institusjonalisere tilsvarende det norske. Som påpekt over, er det vanskelig å finne noen slike

²¹ Kilde: Abrahamsson & Andersen 1996:135

hindringer som måtte være av noen større karakter enn det som hindret den norske militæretat. Sett opp mot ”nyprofesjonalisme” virker det som om motivasjonen – drivkraften – til å omforme militært tankegods i mer faste handlingsstrukturer, var sterkere i den norske militæretat enn i den svenske.

3.2 Det konservative uttrykk gjennom sikkerhetsarbeidet i praksis

Konservatismen, som forutsatt preger det militære embetsverk, er som innledningsvis nevnt et viktig konstitutivt element som ligger i offiserenes tradisjonelle profesjonalisme, og, dersom ytre betingelser ligger til rette, foranlediger nyprofesjonelle tendenser. Som vi har sett både i den norske og svenske militæretat, finnes åpenbare uttrykk for spesifikt konservative reaksjoner på de rammebetingelser militærvesenet måtte virke innenfor i denne undersøkelsesperioden. Den problemdefinisjon som kom til syne gjennom valg av nytt fiendebilde, gir også uttrykk for like holdninger på begge sider av kjølen: Bekymringen for den voksende arbeiderklassen med tilhørende demonisering av arbeiderbevegelsen, avslørte sterkt statlig-konservative sympatier. På denne måten er det tydelig at i en formell betydning av begrepet ’konservatisme’, der ”vern om den bestående samfunnsordning” er et siktepunkt eller mål, var begge lands etater preget av nettopp dette. Samtidig så vi også i kapittel 1 at militæretaten ikke verner om det bestående, uavhengig av hva det bestående måtte være på et gitt historisk tidspunkt. Presumptivt frambringer den militære profesjonalisme snarere en utpreget sympati for nasjon og fedreland framfor individuell utfoldelse. Dette gjenfinnes også i det pessimistiske menneskesynet – at mennesket trenger en sterk stat for å tøyles – hvilket tilkjennegir en sterk verdikonservatisme innad i offisersstanden. Vi kan også se denne ideologi i affinitet til militærets tradisjonelle hierarkiske oppbygning med klare fastlagte autoriteter og kommandolinjer. Følgelig bør en forvente at de militære handlinger også får en form som står i affinitet til dette – gjenfinnes på løsningssiden. Vi så i kapittel 1 også at konservatismen antas å ha en referanse innad til militærvesenets praksis eller kultur – at den militære organisasjon på løsningssiden har en tendens til å falle tilbake på velprøvde midler. Var så militæretaten i Norge og Sverige konservative på løsningssiden i sikkerhetsarbeidet?

Ved sammenligningen av det norske og svenske militærvesens metoder, som vi har sett i kapittel 2.3 og 2.4, er det særskilt ett forhold som skiller norsk militær ut som noe mer ukonvensjonelle kontra de svenske – det utstrakte samarbeidet med private vern. Dette forhold skurrer på mange måter når en betrakter det opp mot antagelsene gjort om militærvesenets konservatisme i kapittel 1.2 og 1.3, og oppsummert i kapittel 1.7.

3.2.1 Konservatisme og pessimistisk menneskesyn

For det første skaper det norske samarbeidet med private vern et uttrykk for at det pessimistiske menneskesynet ikke hadde fullt så sterk grobunn i den norske militæretaten innenfor denne undersøkelsesperioden. Konservatisme, som "isme" og pessimistisk menneskesyn er nært forbundet, og konstitutivt i karakteristikkene av militærvesenet. Likefullt har vi sett i kapittel 2.3 at de norske offiserene ikke syntes å bekymre seg for at vernene kunne misbrukes. Som nevnt står paramilitære friere i forhold til lover og regler og vil potensielt være både ukontrollerbare og kilde til politisk press utenom alle formelle strukturer. Altså *utenfor* de selvsamme strukturer militæretaten antas å ville hegne om og som kanskje er hovedelementet for å gi militæretaten dens konservative karakteristika. Denne velviljen til samarbeid svekker altså for så vidt inntrykket av en konservativt fundert etatsorientering, som vi skal se i kapittel 3.2.2, men samarbeidet vitner også om et noe mer positivt menneskesyn enn det som impliseres i antagelsene om konservativ militær profesjonalisme. De norske offiserene så egentlig kun fordelene med private vern, hvilket, i hvert fall logisk sett, ville sikre motivert personell til det indre sikkerhetsarbeidet og dermed samtidig befri det sterkt fra kommunistisk infiltrering. For den norske militæretaten var tiden tydeligvis for skarpt tegnet til noen alarmisme overfor mulige biprodukter ved å la paramilitær få "blomstre fritt". Dermed lot også norske offiserer *tiltroen* komme de private aktører tilgode, og tonet tydeligvis alarmisme knyttet til private krefters unndragelse av statsforvaltningens kontrollerende tøyler, sterkt ned. Fokuset på målet – å bekjempe den indre trussel effektivt – gikk her foran etatens farevurderinger av valgte midler. Tiltroen til de medlemmene som utgjorde Samfundsvernet gir inntrykk av mer liberal- framfor konservativ orientering i den norske militæretaten hva angår menneskesyn.²²

En medvirkende årsak til at offiserene samarbeidet med private krefter var som nevnt i kapittel 2.3 et norsk militærvesen mindre kastepreget enn i andre land, slik at de følgelig identifiserte seg sterkere med den alminnelige borgerstand den var rekruttert ut fra- og integrert i. Som sine borgerlige standsfeller hadde offiserene også sivile erverv, grunnet forsvarets oppbygging på denne tiden, slik at offiserene også så sine økonomiske interesser direkte truet av arbeiderbevegelsen. Dette betoner elementer av strategiske beveggrunner for sikkerhetsarbeidet. Som vi i har påpekt i kapittel 1, er ikke strategiske elementer en ukjent del av nyprofesjonalismens motivasjonelle årsaker. *Men* her pekes det ikke i retning av militærvesenets kollektive behov for budsjettoverføring, men snarere mot individuelle og nærmest privatøkonomiske beveggrunner i den norske militæretat. I retning personlig- framfor kollektiv vinning. Igjen ser en liberale tendenser innad i den norske militæretat – både i forstand det optimistiske menneskesyns affinitet til mer liberal orientering, og en slik liberal

²² Robert Eccleshall karakteriserer liberalisme informativt i Eccleshall 1994a: 28-57.

orienterings kanskje sterkere betoning av individuell utfoldelse framfor en mer paternalistisk og autoritær verdihenvvisning.²³

3.2.2 Konservativ etatsorientering framfor desentralisering av militærmakt

For det andre synes den norske etaten her å gå meget lenger enn sine svenske motparter i organisatorisk å løse sikkerhetsproblemet på utradisjonelt vis. Det sterke samarbeidet med privat milits tyder på en norsk militæretat som ikke så seg fremmed for å ”utkontraktere” sin egen jobb til paramilitære. I seg selv tyder dette på at den norske etaten ikke hadde så stor uvilje mot organisatoriske endringer som vi har sett postuleres innenfor det militærteoretiske. En slik praksis betyr at det ikke lenger er *en* organisasjon – den tradisjonelle og offisielle militæretaten, konstitusjonelt underlagt sivile myndigheter – men *mange*. Ut fra det vi så i kapittel 1.2 er kanskje dette et uventet funn da militæretaten med sin historikk og konservative kultur, dypt forankret i embetsmannsstatens opprinnelige byråkratier, har blitt betegnet som etatsorientert, eller statsnær. Nyprofesjonelle tendenser skaper vel å merke en potensiell svekkelse av båndene mellom sivile og militære myndigheter, slik at en militærorganisatorisk splittelse kanskje ikke vil være så uventet når militærvesenet får ”gjøre som de selv vil”. Men militærets beveggrunner for å løsrive seg er forutsatt å være en *motreaksjon* på de liberaliserende krefter som forsøker endre de konservativt funderte statlige autoritetsforhold. Sett i lys av å skulle være formet på et konservativt idegrunnlag – med sin forfektelse av rigide arbeidsrutiner, klare kommandostrukturer og utvedydige autoritetsforhold – er kanskje nettopp militæretaten det byråkrati en sist vil forvente å delegere makt vekk fra egen etat. En formell og offisiell underordning av eksterne organisasjoner inn i- eller underlagt militæretaten, ville kanskje ikke ha brutt så mye med påstander om et konservativt fundament. Men her har vi sett de private vern opptre – dog i nær tilknytning til militæretaten men i all hovedsak på en uformell og uoffisiell måte, og dermed – ved siden av eller parallelt med militærvesenet.

Ut fra kildegrunnlaget synes en slik organisering mye mer fraværende i Sverige. Vi så i kapittel 2.4 at private svenske vern ikke var et ukjent fenomen, men de var mer å regne som regionale fenomener, og i sine egenskaper og utstrekning lå svenske vern langt fra det som utviklet seg til det norske Samfundsvernets nasjonale omfang. Svensk militærs samarbeid med de færre svenske vern var etter det vi har sett også mye svakere enn tilsvarende var hos norsk militærvesen. Militærvesenet i Sverige synes også langt fra å pådrive opprettelse av vern i den styrkegrad norsk militær gjorde. Derimot synes svensk militæretat å velge en annen organisatorisk løsning: Motsatt det norske, valgte de å basere sikkerhetsarbeidet i større grad på frivillig personell vervet inn i- og dermed underlagt militæretatens formelle og offisielle myndighet. Dette styrker inntrykket av en konservativ svensk militæretat der

²³ Jfr. Eccleshall 1994a: 28-57, samt også Eccleshalls kapittel om konservatisme i Eccleshall 1994b: 75.

etatsorienteringen rådet i sterkere grad enn det vi har sett uttrykk for i den norske. Hvilket muligens demmet mer opp for ideer innad i den svenske offisersstand om å oppheve eller desentralisere det tradisjonelle militærbyråkratis monopol på utøvende militærmakt.

Som vi så i kapittel 2.3 mener Agøy en av forklaringene på norsk militæretats velvillighet til private vern var at offiserene så vernene som et *behov* ettersom de mente sivile myndigheter var unnfallende i å se ”den røde fare”. Men som vi har sett hadde jo svensk militær den samme persepsjon av hvordan svenske sivile myndigheter forholdt seg til problemet, så det blir kanskje underlig at ikke behovet meldte seg like påtrengende i Sverige. Fullt så underlig blir det for så vidt ikke, om dette betraktes teoretisk opp mot militærvesenets klassiske etatsorientering.

3.2.3 Full slagkraft versus tradisjonell riddermentalitet

For det tredje er den norske militæretats velvillighet til en arbeidsdeling med private vern også kontroversielt ut fra tanken om at offiserene ønsker å konservere deres tradisjonelle rolle som ”de ytterste garanter for nasjon og fedreland”. Som vi har sett, betones et slikt ønske ut fra teori om nyprofesjonalisme. Nå reddes kanskje en slik tanke likevel i land ved at det som nevnt var offiserer som i stor utstrekning sto for trening og ledelse av de private vernene slik at, som Agøy påpeker, de likevel kunne se seg som den bestående forfatnings siste skanse. Men dermed må en slik rollerefleksjon hovedsaklig ha berørt de aktuelle offiserer som aktivt var innblandet i Samfundsvernet, og ikke for hele den krigsskoleutdannede del av militærvesenets hærstyrke. Dermed kanskje også i minst grad for de høyest opp i den militære rangstige – de militære planleggerne – selv om konservatismen presumptivt skal øke med stigende militær rang. Det skal ikke her såes tvil om at det var ærekjære offiserer som handlet med slike motiverende beveggrunner, men det synes ut fra etatens planlegninger som om rollerefleksjonen i det norske tilfellet refererer mer til offiserene individuelt framfor å referere til militærprofesjonen *per se*. Altså i mindre grad et uttrykk for offiserens standsmedlemskap og tilhørighet på gruppenivå, eller med Webers uttrykk; med referanse til monopolisering av ”standsprivilegiene” for medlemmene av det militære embetsverk (Weber 1995:64-67). I denne forbindelse er det også høyst interessant at den norske militæretaten ikke bare så seg lite fremmed for samarbeid med utenforstående organisasjoner, men som vi så i kapittel 2.2, trakk det etter hvert så langt som til å reelt planlegge *hele* det indre sikkerhetsarbeidet overlatt til Samfundsvernet. De militære planleggere måtte på et visst tidspunkt ha sett at æren for en eventuell og framtidig ”seier” over den indre fiende måtte deles med andre organisasjoner, og det særlig når samarbeidet foregikk uformelt og uoffisielt. Altså skjult for det publikum som skulle ”hulle” militæretaten. Som vi har sett mener Agøy interessant nok at vernene kunne ha fungerte som en beleilig ”støtpute” i sikkerhetsarbeidet da dette potensielt satte etaten i et dårlig lys hos befolkningen. Sikkerhetsarbeidet kunne jo gi militæret islett av klasseforsvar, og ikke det demokratiske forsvar av- og for folket, som det offisielt var. Dette resonnementet

har utvilsomt forklaringskraft ut fra Agøys omfattende belegg, men det harmonerer kanskje ikke så godt opp mot begrep om 'nyprofesjonalisme' fordi det impliserer at militæretaten skulle sette hele dette sikkerhetsarbeidet – som skal begrunne ny arbeidsmotivasjon og følelse av meningsfullt virke for de berørte offiserer – på båten.

Nå kommer det ikke fram i Agøys kildemateriale at svensk militærvesen var eksplisitt skeptiske til private vern, men de var altså langt fra å legge til rette for paramilitær oppblomstring. Dermed unngikk svensk militær samtidig å legge til rette for en potensiell problemstilling som kunne kompromittere militæretaten på andre måter enn ved å la det avsløres som et klasseforsvar, hvilket synes mer i tråd med modellen av et konservativt militærvesen, skissert i den klassiske- og videreført i den nye profesjonalismen.

Slik det norske og det svenske sikkerhetsarbeidet nedfelte seg i praksis, er altså tendensen en norsk militæretat som på løsningssiden, i forhold til sikkerhetsproblematikken, framstår å være sterkt målorientert. Dvs. – fokuset synes å ligge sterkere på å finne praktiske løsninger for effektivt å bekjempe den indre fiende, framfor å veie valgte midler opp mot den mulige kompromitterende effekt de kunne få for militæretatens forutsatte og kanskje skjulte motiv. Et motiv vi har sett idealtypisk kommer fram i nyprofesjonalismeteorien, om fortsatt å framstå som nasjonens legitime og ytterste beskyttere. Som vi har sett i kapittel 1.2 og 1.3 må militæretatens metodevalg underlegges visse "begrensninger" eller rammebetingelser for ikke å undergrave offiserenes ønske om "kapital på det militære felt" (jfr. kapittel 1.3). Ved å ta i betraktning hva svensk militærvesen *ikke* gjorde, eller rettere – gjorde *i mindre grad* – sammenlignet med den norske, avsløres en form i det svenske sikkerhetsarbeidet som muligens uttrykker en større hensyntagen til nettopp slike rammebetingelser.

Vi så i kapittel 3.1 at det svakere svenske institusjonaliseringsnivået kan tyde på svakere nyprofesjonell motivasjon i det svenske offiserskorps. Men her er det tatt hensyn til nivå, og ikke den *form* sikkerhetsarbeidet fikk. At noe i det hele tatt gjøres må til en hvis grad skilles fra måten det gjøres på. Dette bringer inn hvordan militæretatens omgivelser kan ha lagt føringer for motivasjonen, forstått her gjennom begrepet *ytre motivasjon*. Med ytre motivasjon henvises det mer til eksterne faktorer som førende på en organisasjons valg av mål og middel. Den indre motivasjonen, som synes sterkere i den norske militæretat, henviser som vi har sett mer til subjektive behov for måloppnåelse innad i militærorganisasjonen, mens den ytre motivasjonen vektlegger *måten* et mål oppnås skal oppnås (se kapittel 1.6). Ved analysen av nyprofesjonalisme i kapittel 1 så vi at offiserene ikke bare forfekter nytt meningsfullt virke ensidig utformet gjennom egne preferanser, men også ønsker respekt og anseelse i samfunnet ved sitt "nyvalgte" mandat. Uavhengig av om "ytre motivasjon" er rammebetingelser, eller tilpassning til omgivelsene, kan en overføre noe av grunntanken i disse perspektivene til den hensyntagen militæretaten må utvise overfor omgivelsene med tanke på etatens ytre *legitimitet*. Her har vi sett en svensk etat som altså "avholdt" seg i større grad fra parallell virksomhet med private vern men trakk i stedet individuelle krefter inn under egen

organisasjon, noe vi har sett kanskje ikke bare var fordelaktig for selve sikkerhetsarbeidet: Det svakere omfanget av vern gav jo presumptivt ikke noen god "first strike" mot plutselige opprør, og svakere samarbeid, både med vern eller frivillig landstorm, måtte jo ha gitt dårligere resultat med henblikk til dobbeltinnkallelsesproblematikken (jfr. kapittel 2.3, 2.4). Rekrutteringen av frivillig personell fra skyttelagene løste nok noe av problematikken knyttet til utvelgelse av mannskap med riktig politisk kulør og tilstrekkelig motivasjon. Men som nevnt var den inneliggende militære styrken i Sverige til en hver tid større, slik at de rigide reglene militærvesenet hadde for overvåking av mannskapet kanskje både ble administrativt for ressurskrevende samt muligens noe ineffektivt. Den norske militære styrken var mindre, men militærvesenet dro nok nytte av mange og "selvstyrte" private grupperinger som kunne slå til hvor som helst, samtidig som vernene administrerte og overvåket seg selv. Selv om den inneliggende og innkasserte norske militærstyrken til en hver tid var mindre enn den svenske, var altså den norske sikkerhetsstyrken – i forhold til folketallet – større enn i Sverige. Dette sier en del om den prosentvise andel Samfundsvernet må ha utgjort for det norske sikkerhetsarbeidet totalt. På den andre siden ville en eventuell seier over de revolusjonære i større grad ha blitt kreditert den svenske militæretaten alene – hvilket er mer i tråd med militærprofesjonalismens ytre motivasjon, der "kapital" innenfor det "militære felt" er attråverdig (se kapittel 1.3).

Det virker altså som om alarmismen blant offiserene i den norske militæretat, i grove trekk og sammenlignet med den svenske, var sterkere rettet mot bekjempelse av den "nyvalgte" fienden – arbeiderbevegelsen og dens kommunistiske konspirasjoner – på den mest effektive måten uavhengig av faremomentene ved valgte midler. Hvilket kommer fram gjennom militæretatens organiseringer, holdninger og planlegginger, og som muligens gjorde det norske sikkerhetsarbeidet mer slagkraftig enn det svenske i sine kvaliteter. Derimot synes den svenske militæretat i større grad å unngå de nevnte kompromitterende resultater en slik organisatorisk desentralisering av militærmakt kunne gitt for militæretatens legitime *monopol* på militærmakt. Dette monopol må jo anerkjennes som legitimt av etatens omkringliggende samfunn. Derfor virker det som en relativt større andel av den svenske militære alarmisme ble opptatt ved løsningssiden – mot faremomentene i foreliggende eller mulige midler. I et relativt lys synes dermed den svenske militæretaten å være mer tradisjonelt og konservativt etatsorientert enn den norske.

På løsningssiden svarer det svenske sikkerhetsarbeidet på denne måten bedre enn det norske, opp mot Kjellbergs påstand om militæretatens generelle tilbøyelighet til å benytte velprøvde midler (se kapittel 1.3), noe som kanskje også samsvarer godt med et analytisk grunntrekk i begrepet 'konservatisme'. Samtidig ser vi også at den svenske løsningen, igjen i større grad enn den norske, står bedre i funksjon til nyprofesjonell "ytre" motivasjon. Dvs. antagelsene om militærvesenets bibehold av "kapital" på det militære felt.

3.3 Oppsummering

I kapittel 3.1 har vi sett en norsk militæretat som lot "indre sikkerhet" institusjonaliseres i sterkere grad enn den svenske. Tid og arbeid blant norske offiserer viet til det "nye" sikkerhetsproblemet, kom inn i faste og varige former og som en del av etatens normale problemdefinisjon. Nært forbundet med dette, løsnet den norske etaten sine bånd til sivile myndigheter i sterkere grad enn den svenske militæretaten. Sett opp mot "nyprofesjonalisme" synes norske offiserer derfor mer indre motivert til å håndtere en situasjon i "strukturell arbeidsledighet", ved å sterkere instituere den nye aktivitet som skulle fylle militærrollen med ny mening og arbeidsmotivasjon. Den svenske militæretaten var til sammenligning mer avhengige av sivile myndigheter, og sikkerhetsarbeidet synes å samvarierte med de til en hver tid sittende regjeringers politiske farge og med disse regjeringers tilsvarende grad av bekymring for den "indre fiende".

I tillegg har vi i kapittel 3.2 påpekt momenter som gir omriss av to militæretater med noe forskjellig politisk- og profesjonskulturell profil. Hos den norske synes problemdefinisjonen å ha fått forrang der nærmest innovative midler ble valgt for å bekjempe fienden. I det minste utviste den norske etaten her en åpenhet for nye organisatoriske løsninger. I kapittel 1 har vi sett både Kjellberg og Skauge påpeke militæretatens tilbøyelighet til konservatisme i valg av mål og middel. Selv om målet står godt i samsvar med en militærkonservativ fundering både i den norske- og den svenske militæretat, synes det norske sikkerhetsarbeidets løsningsside å få en noe mer liberal karakter gjennom sin "nytenkning", sammenlignet med den svenske. Liberale trekk kommer samtidig fram både ved det noe optimistiske menneskesynet som avsløres gjennom en større norsk tiltro til private krefter, samt gjennom den svakere etatsorienteringen som viser seg gjennom denne åpenheten til private aktører. Vi har også blant norske offiserer påpekt elementer av individorienterte motiver framfor etatsorienterte, der sikkerhetsarbeidet medforklares som enkeltoffiserers bolverk mot kommunistenes trussel for kapitalistiske prosjekter utenfor militæretaten. Dette kan selvsagt ikke avskrives som motivasjonelle beveggrunner i den svenske militæretat, men foruten å i seg selv å være en liberal tendens melder det seg et spørsmål om det var en sterkere tendens blant norske offiserer, hvilket vil bli nærmere belyst i neste kapittel.

Med teorier om konservativ militær profesjonalisme som bakteppe, har vi har vært inne på at det finnes en latent spenning mellom problem og løsning, mellom mål og middel, når militærvesenet skal treffe tiltak mot objektet for trussel. Ut fra en tradisjonell konservativ etatsorientering ønsker offisersstanden respekt og anseelse som de ytterste garanter for nasjonal sikkerhet. Dette kan skape ambivalens når effektiv krigføring fordrer mer pragmatiske valg av middel. Effektiv slagkraft kan forlange nye og mer liberale organisatoriske løsninger, som på en latent måte kan kompromittere en slik militær etatsorientering. Her synes svensk militæretat å falle ned på løsninger som har større affinitet til tradisjonell organisering, og sånn sett ta hensyn til rammebetingelser som sikrer

offisersstanden en slik fortsatt militær kreditering. Vi har likevel, også i Norge, sett tendensen til offiserers behov for ære og berømmelse, men dette synes å ha referanseramme til offiserer isolert eller individuelt, og mindre til offiserene som profesjon eller "stand". Den militærprofesjonelle "ytre" motivasjon, med referanse til militæret som embetsverk, virker altså å ha vært sterkere i den svenske militæretat enn i den norske. Norske militære planleggere synes derimot mer å ha søkt etter denne æresfølelsen gjennom henvisning til en slags uformell og uoffisiell entreprenørvirksomhet i utformingen av paramilitære enheter – som "designere" av de enkelte vern.

De relative forskjellene i norsk og svensk sikkerhetsarbeid belyst med nyprofesjonalismens bestanddeler – motivasjon, konservatisme, pessimistisk menneskesyn og alarmisme – har gitt karakteristikk av Norsk og Svensk militærvesen som oppsummeres i tabell 3-1 under.

Tabell 3-1 (De enkelte karakteristikk om militæretaten i ett land skal her forstås karakterisert relativt til det andre landet)

	Norsk militæretat:	Svensk militæretat:
Indre motivasjon:	Sterkere	Svakere
Ytre motivasjon:	Svakere	Sterkere
"Ideologi":	Mer liberal	Mer konservativ
Menneskesyn:	Mer positiv	Mer pessimistisk
Alarmisme:	Mer mot problemsiden	Mer mot løsningssiden

Tross den historiske likheten og nærheten Norge og Sverige har på det politiske og kulturelle plan, har vi sett at landenes militære embetsverk i mellomkrigstiden på visse punkter distingverer seg mer eller mindre fra hverandre ut fra antagelser om ny- og klassisk militær profesjonalisme. Hvorfor det var en forskjell mellom de to parallelle embetsverk skal belyses nærmere i neste kapittel.

4 Fra felles opphav, til historisk veiskille mellom norsk og svensk militærvesen: En rekontekstualisering av to "case"

Til nå har vi sammenlignet den norske militæretat opp mot den svenske, der sammenligningens holdepunkter er basert på teorier om "militæretaten" mer generelt – eller rettere – en syntetisering av slike teorier. Teoriene, redegjort for i kapittel 1, må samtidig rimeligvis behandles som "empirisk forankrede teorier"²⁴. Teoribidragene kommer fra ulike typer kontekster og har strengt tatt sitt gyldighetsområde knyttet til sine mer spesifikke kontekster. Syntetiseringen medførte en "regeneralisering" utover disse kontekster og skapte heuristiske holdepunkter for hvordan vi i kapittel 3 skulle sammenligne norsk og svensk militæretat. I kapittel 2 så vi det norske militærvesen respondere organisatorisk forskjellig fra det svenske, på en felles årsakskonjunktur – strukturell arbeidsledighet. Gjennom analysen i kapittel 3 fikk vi konseptualisert forskjellene på bakgrunn av profesjonalismeteorier. Vi fikk altså to forskjellige utfall-, to forskjellige reaksjoner, på den samme årsakskonjunkturen. De forskjellige utfallene indikerer derfor at vi må behandle mellomkrigstidens norske og svenske militæretat som to forskjellige case. For å kunne hekte noen forklaringsalternativer på de nasjonalt ulike utfallene må vi lete i- og spesifisere *kontekstene* som har påvirket og formet de to embetsverk. Vi skal også se at disse to case er avhengig av hverandre for å kunne spesifisere kontekstene.

Jeg vil i kapittel 4.1 vise at det norske og svenske case ikke nødvendigvis skal søkes utfyllende forklart i at to like embetsverk reagerte forskjellig på *ulike* nasjonale kontekster i mellomkrigstiden, men snarere sannsynliggjøre at to ulike *embetsverk* reagerte forskjellig på mellomkrigstidens kontekst.

Kapittel 4.2 skal spesifisere de historiske kontekster som har formet norsk og svensk militæretat til nettopp *å bli til to kvalitativt ulike embetsverk* ved inngangen til mellomkrigstiden. På denne måten vil jeg forøke å forklare forskjellene i indre- og ytre motivasjon som vi identifiserte i kapittel 3.

Kapittel 4.3 skal vise at den sterkere liberale politiske profil hos norsk offisersprofesjon, som vi kom fram til i kapittel 3, kan søkes forklart i de mer liberale politiske og økonomiske strømninger som allerede forut for mellomkrigstiden gjorde seg mer gjeldende i Norge enn i Sverige. Her vil jeg komme fram til at det norske sikkerhetsarbeidet kanskje ikke bare hadde å gjøre med rent militære nyprofesjonelle tendenser, men at

²⁴ Se denne oppgavens kapittel 1.6.

uttrykkforskjeller kan søkes i at sivile verdier i større grad trengte inn i norsk militæretat kontra den svenske.

4.1 Oppdemmet misnøye – radikaliserings av underprivilegerede

I kapittel 3.1 var vi inne på at Agøy drøfter i noen grad hvorvidt sosialdemokratenes regjeringsovertagelse i 1920 kanskje medførte en moderering av radikalisme i begge leire som "opinionpsykologisk" virkning, og således virket til den svakere reaksjonen svensk militæretat hadde på den indre fiendeproblematikken. Vi ser altså en moderering både hos sosialistene selv og hos deres kritikere, der militæretaten i det aktuelle tidspunkt faller inn under sistnevnte kategori. I samme kapittel var vi også inne på at Agøy heller ikke levner en slik forklaring alt for mye forklaringskraft, og i kapittelet drøftet vi også i noen grad om en slik forklaring hadde noen plausibel forklaringskraft. Logikken i forklaringen er grovt sett at svensk militæretat modererte seg som følge av at "fienden" hadde moderert seg etter å ha kommet i maktposisjon, eller alternativt: at norsk militæretat *ikke* modererte seg som følge av at "fienden" ikke kom i den modererende maktposisjonen før ved et langt senere tidspunkt, og sånn sett bidra til å forklare den *relative* forskjellen i institueringsnivå utover 1920- tallet. Det objektive fiendegrunnlaget er ifølge denne forklaringen svakere til stede i Sverige rundt 1918 og sterkere til stede i Norge ved samme tidspunkt. Men la oss først se litt nærmere på om det nødvendigvis er rimelig å anlegge en relevant forskjell i objektivt fiendegrunnlag rundt 1918 ved å skjele et øyeblikk til historien.

4.1.1 Objektive forskjeller i trussel

Sverige hadde en relativt kortere tidsperiode mellom den avgjørende stemmerettsutvidelse (1909) fram til disse stemmers gjenspeiling i regjeringen (1917), sammenlignet med Norge (1898 – 1927) (Rokkan 1987:255). Dermed må det tenkes at man i Sverige tidligere fikk lettet det politiske trykket som kom nedenfra, sammenlignet med Norge der det fikk anledning til å demme seg opp i nærmere 30 år. Dette må samtidig også kunne tenkes å ha medført sterkere radikaliserings av norsk sosialisme og dermed også et større *objektivt* grunnlag for alarmisme blant norske offiserer. En makrobetingelse for ovenfornevnte forskjell i tidsintervall er antagelig en svensk demokratiseringsprosess langt langsommere enn den norske: I Norge løste Venstre stemmerettsspørsmålet før Arbeiderpartiet fikk noen oppslutning av betydning, mens liberale og sosialister ble i Sverige brakt sammen i felles kamp om politiske rettigheter (jfr. Rokkan 1987:255). Demokratiseringsprosessen i Sverige brakte arbeiderklassen langt mer gradvis inn i svensk politikk, mens arbeiderklassen i Norge ble mer isolert i lang tid etter stemmerettsutvidelsen, og følgelig mer polarisert (Rokkan 1987:256).

Men ut fra faktorene ”proletarisering” og ”oppnådde rettigheter” som det her faktisk er tale om, er det ikke direkte gitt at militæretaten i Sverige anno 1918 skulle ha mindre å frykte fra arbeiderklassen, selv om de politisk organiserte delene av svenske arbeidere etter alt å dømme ikke var fullt så radikale som de norske. Industrialiseringen tok for alvor til i Sverige allerede fra 1870, mens den i Norge til sammenligning ikke startet av betydning før rundt 1900 (Sejersted 2000:202). Sverige hadde altså et lengre tidsløp mellom der proletariseringen av bøndene for alvor startet (1870), fram til politiske rettigheter ble begunstiget denne nye samfunnsklassen (1909). Det gikk altså omlag 40 år mellom der proletariseringen for alvor tok til, fram til de proletariserte ble gitt de avgjørende *formelle* politiske rettigheter. Dette lange tidsspennet mellom eskalerende proletarisering og formelle politiske rettigheter, kan ha demmet opp misnøye vel så mye som et antatt utfall av tiden mellom en gruppes oppnådde politiske rettigheter og dennes politiske representasjon. Som vi har sett i kapittel 3.2 ble det i Sverige truet med uberegnelige følger dersom regjeringen ikke bøyde av i stemmerettsspørsmålet. Situasjonen var altså nærmest på bristepunktet også i Sverige rundt 1918 selv om misnøyens ”innhold” divergerer noe, landene imellom. Selv om Sverige fikk den ”avgjørende” stemmeretten i 1909, ble de praktiske demokratiseringsfølgene av denne underminert av at parlamentarismepraksis i Sveriges tokammer-riksdag ikke var slutført/innført før i 1918: Konge og konservative hadde lenge ført en antiparlamentarisk kamp, slik at de konservative kunne blokkere for regjeringens forslag om liberalisering og demokratisering av stemmeretten (jfr. Hadenius 1987:23,24). Sveriges sene parlamentarisering kommer vi nærmere inn på i dette kapittelet.

4.1.2 Militæretatens subjektive forståelse av trusselbildet

Hva angår tiden etter 1918 har vi også vært inne på at den svenske militæretat lot det indre sikkerhetsarbeid ”forfalle” etter at krisene som satte det hele i gang, forsvant. Dette skjedde på tross av at svensk militær sannsynligvis så revolusjonære støttespillere langt inn i sosialdemokratenes rekke, som nå faktisk også hadde kommet i posisjon. Rimeligvis skulle vel dette ha forårsaket enda større grunn til alarmisme, ut fra den idealtypiske militære tankegang vi flere ganger har påpekt. Som vi så i kapittel 3.1 lot derimot ikke norsk militær sikkerhetsarbeid forfalle selv om krisen avtok, både objektivt, og i borgerlige miljøers tankegang utenfor offiserssfæren. I kapittel 3.1 var vi inne på at de objektive- eller faktiske forhold, sett i aktuell samtid eller i ettertid, ikke alene bør legges som beveggrunner for hvordan en organisasjon agerer, men at det mest interessante for å kartlegge slike grunner vil være å kartlegge mer ”subjektive” strømninger i organisasjonen eller organisasjonskulturen. Agøy presiserer også, som vi har sett, at militære trusseloppfatninger levde en temmelig avsondret tilværelse fra det øvrige samfunn.

4.1.3 Integrasjon av eliter og radikaliserings av arbeiderbevegelsen

I forlengelsen av sin argumentasjon over hvorfor norsk arbeiderbevegelse ble mer isolert enn i nabolandene, formulerer Rokkan en hypotese om at en nasjonal uavhengighet skaper større vansker for integrasjon av eliter, og følgelig større isolasjon av deler av arbeiderbevegelsen (Rokkan 1987:256). Denne hypotesen er interessant. For det første fordi offiserene som embetsmannsstandsmedlemmer i høy grad tilhørte eliten. For det andre fordi, som vi skal se, tiden før og omkring Norges nasjonale frigjøring i 1905 kan ha lagt føringer for den norske militæretats integrasjon i nasjonalstaten. Følgelig kan dette ha lagt grunn for en organisatorisk respons på den indre fiendeproblematikken som i noen kvaliteter ble annerledes i den norske offisersstand kontra den svenske.

Rokkans hypotese kan strengt tatt forstås som at en dårlig integrert elite medfører, via en lang årsaksrekke, en mer radikaliseret arbeiderbevegelse og ikke omvendt. Det viktige her er likevel ikke hvorvidt Rokkan tenkte seg hypotesen kausallogisk slik eller sånn, eller for sakens skyld mer ”resiprok”. Viktigere er at den gjennom å angi muligheten for at eliteintegrasjon kan påvirke arbeidernes grad av radikaliserings, gir pekepinn om alternativt å se hvordan Norges og Sveriges militæretater historisk ble formet fram mot Mellomkrigstiden. Framfor utelukkende å fokusere på at de ulike reaksjonene hos norsk og svensk militæretat vi så komme til uttrykk i kapittel 3, nødvendigvis skal søkes belagt i at to parallelle og kvalitativt *like* embetsverk møtte hver sin ulike kontekst, så heller i at to parallelle og muligens kvalitativt *ulike* embetsverk sto overfor en mer eller mindre lik kontekst.

4.2 Militæretaten i nasjon og union – offiserenes historiske identifikasjonsramme

Da unionen med Sverige røk i 1905, hadde den norske militæretat et nesten 100- års samarbeid med Sverige å se tilbake på: Etter 1814 var tanken at Forsvaret så langt som mulig måtte organiseres slik at det fungerte som fedrelandsvern, men også slik at det kunne opprettholde sin unionelle plikt til gjensidig understøttelse med unionspartneren Sverige, både til forsvar av unionen og i annet samvirke (jfr. Berg 2001:62). Fra konservativt hold var det helt fram til 1905 en vanlig tanke at selve unionen sikret Norges suverenitet. Det var altså ikke eksplisitt et motsetningsforhold mellom norsk-svensk militær integrasjon og rent norsk territorialforsvar. Svenske myndigheter aksepterte mange uttrykk for lokalt selvstyre, bare de fikk beholde siste ord i hvordan forsvaret skulle brukes (jfr. Berg 2001:62). Den norske krigsmakt ble av Riksforsamlingen bestemt til å være et apparat i kongens hender, med noen konstitusjonelle begrensninger, slik at den svenske Kongen uansett var grunnlovsbestemt høyestbefalende også i det norske Forsvaret (jfr. Berg 2001:22). Det er også en overforenkling å hevde at innflytelsen over de væpnede norske styrker gikk tapt for den

svenske konge ved innføringen av parlamentarisme i 1884. Dette fordi kommandosakene, som gikk utenom de ordinære militære sakene, forble uberørt etter det politiske systemskiftet (jfr. Berg 2001:214, jfr. Agøy 2001:75,76). Kongen fortsatte sin disponeringsmyndighet over krigsmakten med de nevnte begrensninger satt av grunnloven (jfr. Berg 2001:214).

4.2.1 Relasjonen mellom kongen og norske offiserer

Det var også en klar forventning i militære kretser på 1800-tallet om at kongen skulle ta personlig kommando i tilfelle krig, og denne forventning var så grunnfestet at den holdt seg helt til etter unionsbruddet (jfr. Agøy 2001:33). Dette skjedde på tross av at forventningen harmonerte stadig dårligere med de strategiske og militærteknologiske nyvinninger utover siste halvdel av 1800-tallet, som i substans talte mer for en demokratisering og avpersonifisering av kongemakten. Kongens kommandomyndighet overlevde dermed både fagmilitære- og politiske angrep (jfr. Agøy 2001:33). Foruten å opptre i militæruniform ved svært mange tilstelninger, fikk eksempelvis Bernadottene et nært forhold til sine offiserer. Både gjennom personlig deltagelse i militærøvelser, ved kameratslig samvær, og faktisk også ved å hjelpe gamle offiserer som skulle ha kommet i økonomiske vansker. Dette medvirket til at kongen sto nærmere og mer direkte til militæretaten enn til noen annen statsetat (jfr. Agøy 2001:35). Innen offisielle ritualer må nevnes at alle norske embetsmenn fram til 1891 måtte ved sin utnevnelse avlegge troskapsed til konstitusjonen og kongen. Men ulikt andre embetsmenn var offiseren forholdt direkte under kongen, noe som ga offiserseden en helt annen valør: De var tross alt krigsmenn som under kommando var uten det konstitusjonelle ansvar sivile embetsmenn hadde overfor regjering og storting. På denne måten var offiserene underlagt en annen lovgivning – forvaltet av det militære rettsvesen, avskaffet først i 1922 – med dertil viktigere betoning av ubetinget lydighet mot foresattes ordre (jfr. Agøy 2001:32,36,290). Selv om den offisielle militære troskaps- og hyllingsed ble avskaffet i 1891, ble den erstattet av at de militære sjefene framholdt høytidelig for sine underordnede om deres alvorlige plikter overfor konge og forfatning. Agøy vurderer det som neppe tilfeldig at rekkefølgen i ordlyden nå, at "Kongen" kom før "forfatningen", var ombyttet i forhold til de tidligere offisielle eder (jfr. Agøy 2001:36,37). I et reglement så sent som fra 1898 kan man se at militærsjefer ved kommandoheisning måtte love både seg selv og mannskap å ofre seg for bl.a. Kongen (jfr. Agøy 2001:35). Agøy understreker også for ordens skyld at det aldri i noen tilfeller var noen edsavsverving til "unionskongen" eller "den svenske kongen" i ordlyd (Agøy 2001:38), men dette undergraver likevel ikke hvilken kongsperson de måtte ha hatt i tankene da det selvfølgelig aldri i konstitusjonen er mer en konge på et gitt tidspunkt. Offiserene knyttet seg ikke bare opp til kongen innen offisielle rammer: Ifølge en marsutgave av Bergens Tidende i 1898 utbrakte alltid offiserene den første skåltalen for kongen etterfulgt av kongesangen (jfr. Agøy 2001:38). Ut fra dette ser vi altså at Kongens relasjon til offiserene var formelt sett sterkt, men rimeligvis også at den mer uoffisielle relasjonen, de mer

personlige forhold, ble sterkt mellom norske offiserer og kongen. I lys av dette kan man forstå Venstreregjeringens utallige forøk på å vinne offiserenes gunst, f. eks. under Steen regjeringen der det raust ble utdelt gaver til offiserene (jfr. Agøy 2001:99).

4.2.2 Relasjonen mellom norske og svenske offiserer

Det var ikke bare relasjonen mellom norske offiserer og kongen som sto sterkt, mye tyder også på at forholdet mellom norske og svenske offiserer var godt, og da faktisk helt fram til og etter unionsoppløsningen. Mye av årsaken til dette kan nok tilskrives frykten for Russland som var regnet både av Norge og Sverige som en reell trussel fra rundt 1890 og som faktisk førte til et militært norsk-svensk samarbeid i nordområdene. En generalstabsavtale om fellesforsvar i nord mot Russland kom som følge av dette i stand i 1904 etter et drøyt tiår med forhandlinger (jfr. Berg 2001:267-272). Samkvem av mer uformell karakter kom også i stand mellom svenske og norske offiserer. Agøy skriver om en initiert svensk-norsk offisersforbrødring de siste fem-seks år av unionstiden (jfr. Agøy 2001:236). Initiativet ble startet av unionsvennlige offiserer og bestod av gjensidige besøk, hovedsaklig av sosial karakter. Da besøkene først var startet, tilskyndet Kong Oscar denne ”oppblomstringen” (min anm.) av kameratslig samvær (jfr. Agøy 2001:236). Mye tyder på at oppslutningen både fra norske og svenske offiserer om møtene var meget god, og en kongens adjutant omtalte i 1899 norsk og svensk militær til å være ”Vaabenbrødre” (jfr. Agøy 2001:237).

4.2.3 Sympati for unionen, nasjonen eller for selve forsvaret?

De norske og svenske søsterforeningene: Broderfolkenes vel og Brödrafolkens väl ble stiftet i 1903 til fremmelse av broderlig kjærlighet mellom de skandinaviske folk, men de var ikke offisersforeninger med sine knappe ti prosent norske offiserer av den norske forenings totalt 1800 medlemmer (jfr. Berg 2001:276). Men interessant nok var nesten halvparten av generalitetet medlemmer, hvilket gir inntrykk av at jo nærmere man sto høyere militære kretser i hovedstaden, jo større var tilbøyeligheten til å organisere seg til støtte for unionen (jfr. Berg 2001:276).

Men dette betyr ikke at offiserene fram til 1905 utelukkende var ”unionslojalister”. Embetsmannsstatens offiserskorps var ikke en ensartet gruppe med konservative og kongeløiale holdninger (jfr. Berg 2001:213). Den parlamentariske regjeringen Sverdrup sørget for en modernisering av forsvaret som mange offiserer ønsket velkomment. Sverdrups Venstre sto for etableringen av forsvarsdepartementet i 1885, et nytt enhetlig og militært etterlengtet krigsdepartement som styrket forsvaret organisatorisk. Sverdrup sto også bak hærordningen av 1887, som ble et svar på forsvarslobbyistenes ønske om et militærapparat som kunne bevare landets selvstendighet uten hjelp fra Sverige (jfr. Berg 2001:212,226). Altså en indirekte og direkte styrking av militærvesenets ressursgrunnlag, som må ha billiget

de fleste offiserer. Det første parlamentariske regjeringspartiet Venstre var i ideologi motstandere av kongens embetsmannsregime, og var generelt skeptisk til Forsvaret som potensielt instrument for kongen og svenske interesser. Men tanken på en opprustning av forsvaret *mot* Sverige var de med på. Resultatet av dette, selve opprustningen i sine konsekvenser for militær slagkraftighet, måtte selv de unionsvennlige offiserer, ja selv kongen, i mange henseende anerkjenne (jfr. Berg 2001:214,252). Kong Oscar 2. innså at den parlamentariske revolusjon i Norge ville få nettopp slike positive konsekvenser for forsvaret, og Sverdrup ble, kanskje paradoksalt nok og om enn ufrivillig, en Kongens mann i mange militære interesseløst spørsmål (jfr. Berg 2001:214,215). 1890-årenes opprustning ble en militarisme på norsk og skapte nettopp slike paradokser, om en stiller ulike interesser i politiske motiver opp mot militære konsekvenser. Det har vært vanlig å se denne opprustning i lys av norsk nasjonalisme og frigjøring fra Sverige, men bildet er mer nyansert: Et motiv var frykten for russisk angrep i nordområdene, som appellerte både til partiene Venstre og Høyre og hvor vi har sett norsk og svensk militær samarbeidet. Det andre var frykten for Sverige, dyrket fram under de endeløse forhandlinger om Norges rettigheter i unionsforholdet. Den generelle opprustningen i Europa må også legges til grunn, samt også handelsstandens interesse for sjømessig beskyttelse av den stadig voksende norske handelsflåten (jfr. Berg 2001:234,235). Uansett motivene for opprustning var konsekvensen et sterkere forsvar, til glede for militæretaten, men ofte til frustrasjon for sivile myndigheter og ikke minst til bekymring noen ganger for den svenske Kongen: Tostatssystemet med den svenske Konge som øverstkommanderende for det norske forsvar, kombinert med en dels unionsfiendtlig regjering parlamentarisk utgått av et norsk storting som hadde den bevilgende myndighet over militæret, kunne skape skismaer. I 1890-årene kunne den norsk-svenske kongen finne seg i situasjoner der han måtte ruste opp Norge mot seg selv, og som redskap for politikernes vilje måtte høre Venstres påstander om at ”jag är emot jag” (jfr. Berg 2001:205,242,272).

Berg oppsummerer kampen mellom militærunionelle og nasjonalmilitære med at den over i 1890-årene, da opprustningen overbeviste selv de mest konservative militærunionister at bare de nasjonalmilitære argumenter hadde gjennomslag i stortinget (jfr. Berg 2001:302). Et sterkt norsk forsvar som praktisk kunne fungere som nasjonsvern, var altså det som hovedsakelig tiltalte de norske offiserer, og mindre de politiske motiver som lå bak bevilgninger til opprustning. De fleste offiserer av konservativt unionslojalt blod, og de nye unge nasjonalmilitære venstreoffiserene, innså at legitimiteten for økte militærbudsjetter måtte skje gjennom en kombinasjon av høyt profesjonaliserte offiserer og en demokratisk utskrevet mannskapsstyrke, og som nødvendigvis, for å inneha legitimitet, bare kunne brukes innenfor norsk territorium. Offiserene handlet også deretter (jfr. Berg 2001:228). Om offiserene hadde sympatier av konservativ og unionslojal valør, innså altså de aller fleste ut på 1890-tallet at noen reaksjonær kamp mot parlamentarismen ikke var til forsvarets beste, men tvert om et samarbeid med parlamentariske regjeringer. Her er det interessant at den svenske

Kong Oscar 2., offiserenes øverstkommanderende, så parlamentarismen i Norge som i Sverige som en stor trussel mot sin egen kongemakt (jfr. Hadenius 1987:12).

Venstrestatens rekrutteringspolitikk skapte ifølge Berg en foryngelse av offisersstanden (jfr. Berg 2001:254): Embetsmannsfamiliens tradisjonelle monopol på avansement ble erstattet og åpnet med en mer borgerlig vektlegging av kompetanse, og den sverdrupske forsvarspolitik appellerte til unge karriereplanleggende menn enten de kom fra offisersfamilier, bonde- eller borgerklassen. Det er i følge Berg denne foryngelsen med sin nye affinitet til modernisering og ikke "nasjonaliseringen" som er det mest slående trekket ved utskiftninger i den norske hærs toppledelse mellom 1895 og 1905 (jfr. Berg 2001:253-255). Men dette er i følge Agøy en foryngelse og nasjonalisering som ikke må overdrives.²⁵ I sin kamp mot unionen ønsket Venstre å hjelpe fram meningsfeller i militæretaten, men bare 10 av ca 140 stabsoffiserer i hæren omkring 1900 var venstrepolitiske (jfr. Agøy 2001:287). Agøy gir belegg for at antall unionsvennlige offiserer, uavhengig av partitilhørighet, var tallrike omkring 1905 fordi de var representert i høyere stillinger. I kraft av sine høye stillinger i det militære hierarki, kunne de presse sine synspunkter nedover i rekkene (jfr. Agøy 2001:240,287,288). Dermed ble mange av de yngre venstreoffiserene, som til da bare hadde nådd lavere offisersgrad, utsatt for den type ideologisk indoktrinering som ble påpekt i kapittel 1; den rådende militærideologi tenderer til å viske ut medbrakt tankegods.

Likevel er det tydelig at uansett regjeringspolitiske motiver for opprustningen før 1905, om den parlamentarisk ble budsjettmessig støttet av Høyre til unionsforsvar, eller drevet gjennom av venstre regjeringen til rustning mot både Sverige og Russland, så offiserskorpset positivt på konsekvensen som reelt var en styrking av den norske militærmakt. Kanskje er det derfor rimelig, som Berg forøker å illustrere, at mange offiserer etter 1895 ble politisk tiltrukket av Venstre fordi partiet gikk sterkt inn for militæropprustning. *Mot* denne antagelsen innvender Agøy at siden Venstres opprustningsvillighet var initiert av at unionskonflikten skulle løses og unionen avskaffes en gang for alle, var opprustningen betinget av union og unionskonflikt. Dermed blir det vanskelig å se at offiserene skulle ha noen interesse i å ha unionskonflikten løst, og derfor ikke dele Venstres syn på unionsspørsmålet (jfr. Agøy 2001:288). Det er mye som dermed tyder på at offiserene ved unionsoppløsningen rent politisk må karakteriseres som en unions- og kongevennlig gruppe (Agøy 2001:297). Overvekten av unionsvennlige var størst blant offiserer i de høyere gradene og flertallet av offiserene så ingen motsetning mellom unionsvennlighet og fedrelandskjærlighet (Agøy 2001:254). Berg fremhever da også at den offisielle identifikasjonsrammen for enhver offiser fram til unionsbruddet nettopp var kongen og unionen (jfr. Berg 2001:302).

²⁵ Agøy er svært overasket over Bergs påstand om en foryngelse mot slutten av unionstiden, fordi den samlede alder på utvalget Berg benytter var høyere ved årsskiftet 1905/06 enn ved årsskiftet 1894/95. Agøy mener det faktisk skjedde en "forgubbing", og beskylder Berg for å presse et moderniserings og profesjonaliseringsperspektiv ned over historien (Agøy 2001:193,194).

4.2.4 Forsvarere av konge og union, eller av nasjonal selvstendighet?

Men hvordan stilte de norske offiserer seg til mer konstitusjonelle spørsmål om hva de eventuelt ville forsvare med sin nå opprusted militærmakt? Offiserene ble de siste tiårene før unionsoppløsningen betraktet av norske liberale og radikalere både som en bremsekloss i den politiske kampen for å øke stortingets politiske rolle og svekke kongemakten, og som lite velvillige til å bidra i en oppløsning av unionen for å møte norske selvstendighetskrav (jfr. Agøy 2001:285). På grunnlag av det de mente var militær støtte til konservative kupplaner under statsrådsstriden, antok Venstre også omkring 1890 at offiserene sannsynligvis ville støtte kongen i et antidemokratisk og antiparlamentarisk kupp. De konservative under statsrådsaken hadde faktisk kupplaner mot det de mente var konstitusjonelle overtramp i Venstres bruk av midler, slik at et kongelig kupp legitimerte seg for konge og konservative som forsvar av- og ikke angrep på-, konstitusjonen (jfr. Agøy 2001:285). På 1890- tallet synes det som om begge parter – den norske venstre regjering versus Oscar 2. – regnet med at det var motstanderen som ville komme til å bryte norsk lov og dermed forbryte seg mot konstitusjonen, og begge parter hadde tanker om hvordan de norske offiserer ville stille seg om så skjedde (jfr. Agøy 2001:286). Vi skal merke oss at begge parter så det som høyst sannsynlig at de norske offiserer ville stilt seg på kongemaktens side (jfr. Agøy 2001:286). Det hadde den også gjort under forfatningskampen før 1884 (jfr. Agøy 2001:42). Den norske Militæretaten hadde altså lite eller ingen tillit i Venstre som et bolverk mot et konservativt parlamentarisk angrep, og heri ligger Venstres lange bestrebelser på å få innsyn og kontroll med kommandomyndigheten (jfr. Agøy 2001:286). En kontroll Venstre, som vi har sett i kapittel 4.2 og 4.2.1, ikke skulle ha ut fra bestemmelser i konstitusjonen. Derimot var det ingen, selv ikke i Venstre, som tvilte på om det norske militærvesen ville etter beste evne forsvare Norge mot en Svensk militær aggresjon som følge av handlinger den norske regjering hadde foretatt innenfor konstitusjonelle rammer. Og dette selv om offiserene i overveiende grad var politisk uenige med Venstre (jfr. Agøy 2001:286,287).

Det er rimelig derfor å hevde at offiserene var forsvarere av konstitusjonen og ville forsvare den part som konstitusjonelt ble krenket av den andre part. Selv om de var edsvorne overfor konge og konstitusjon, var de altså tilbøyelige til å forsvare konstitusjonen mot et svensk militærangrep, og dermed faktisk gå *mot* kongens befal som øverstkommanderende for Sveriges militærmakt.

Agøy fremhever at den norske militæretat paradoksalt nok skulle svikte både konge og konstitusjon i 1905, ved å garantere for regjeringen Michelsen at de ikke ville gripe inn mot Stortingets lov om eget norsk konsulatvesen og den norske ”aksjonslinja” i forbindelse med iverksettelsen av loven.²⁶ Militæretaten ga regjeringen garantier for at de ikke ville aksjonere under kongens *eventuelle* befal. Offiserene brøt dermed ikke bare sin troskap til kongen, men også til konstitusjonen, fordi vedtaket var konstitusjonelt suspekt og konstitusjonsbruddet

²⁶ Mer detaljert om denne hendelsen i Agøy 2001:263-275.

kom fra Stortingets side og ikke fra Sverige eller kongemakten. Dette var samtidig et konstitusjonsbrudd som var forutsett, og som kongemakten og dens rådgivere etter alt å dømme mente ikke ville skape et slikt lojalitetsbrudd fra de norske offiserer (jfr. Agøy 2001:289). Agøy mener dette edsbruddet kan forklares ved flere samvirkende faktorer: Av de generalene som ble avkrevd svar, var de venstrepolitiske overrepresentert grunnet en rekke tilfældigheter. De fremmøtte generaler måtte avlegge svar umiddelbart uten tid til å vurdere innholdet, og kongen var heller ikke tilstede i Kristiania hos sine norske generaler. Den tverrpolitiske antiunionelle stemningen må også legges til grunn (jfr. Agøy 2001:291). Mulig må i tillegg virkninger av Venstres militærpolitikk, som ikke virket styrkende på båndene mellom norske offiserer og konge, eller på båndene mellom norske og svenske offiserer, også tillegges vekt (jfr. Agøy 2001:291). Agøy mener også de norske politisk konservatives holdningsendring til unionen spilte inn, fordi ingenting tyder på at norske offiserer ble markant mindre konservative årene før 1905 (jfr. Agøy 2001:297). Prinsippet i grunnloven om at offiserene skal stå i instrumentell kommando under kongen, utenom og utenfor stortinget, skulle nettopp hindre konstitusjonsbrudd. Uten å gå mer i detaljer her, påpeker Agøy at nettopp i kraft av edsbruddet, åpnet offiserene for konstitusjonsbrudd ved å bøye seg for politiske myndigheter som handlet tvilsomt: Grunnlovsskillet mellom regjeringsmyndighet og kommandomyndighet var satt der for nettopp å hindre konstitusjonsbrudd i krisetider (jfr. Agøy 2001:294). Med dette ble offiserene, enten de var klar over det eller ikke, til syvende og sist forsvarere av den nasjonale selvstendighet i 1905.

4.2.5 Det organisatoriske rammeverk – flertydighet og ambivalens

Det bildet som til nå avtegner seg av en norsk offisersprofesjon ved unionsoppløsningen, har på mange måter en kompleks karakter og unionshistorien har muligens bygget ambivalens inn i Christian Michelsens militæretat av 1905. I løpet av 20-årsperioden mellom parlamentarismens gjennombrudd og unionsoppløsningen, ble flertydighet innstrukturert både i relasjonen til etatens overordnede, og i den indre organisasjonsstrukturen. For det første finnes flertydighet i forhold til militærvesenets *funksjon*:

I relasjonsstruktur skilte de seg fra de andre embetsbyråkratier etter 1884, ved at de sto i et kommando- og lojalitetsbånd til den svenske Kongen, *sidestilt* deres ansvarlighet overfor storting og regjering. De andre statlige embetsbyråkratier, de juridiske, økonomiske etc., sto derimot utvetydig ansvarlige direkte overfor den parlamentariske myndighet. Militæretaten var del av stortingets og regjeringens totale embetsverk, og samtidig unndratt embetsverket ved å være instrument for Unionskongen. Videre vet vi nå at konstitusjonen av 1814 innebar at militæretaten måtte normaliserte at kommanderende myndighet var atskilt fra den bevilgende myndighet. Men fra 1884 skulle den nye parlamentarismen kombinert med svensk union medføre at norsk militæretat måtte ”normalisere” et system der kommanderende

myndighet var *separert* fra en bevilgende myndighet, der begge i tillegg dro i hver sin retning og var ”fiender” av hverandre.

Organisasjonsstrukturen måtte derfor også gi en tvetydig effekt på de norske offiserer som sosial gruppe. Vi har sett at den norske militæretat, som et unionsforsvar, sto nært sammenvevd med den svenske militæretat. Dette kommer først og fremst av at Norges og Sveriges militærmakter i praksis også fungerte som felles unionsforsvar fra 1814 – 1884. Vi har her sett at båndene til unionens øverstkommanderende, den svenske Kongen, var instituert i det norske offiserskorps, som i det svenske, gjennom kongens konstitusjonelle overordnethet i den militære kommandoflyts hierarki. Samtidig har vi sett i forstand mer sosial ”preging”, at kongens betydning symbolsk ble påminnet offiserene både ved formelle og uformelle edsavleggelser og seremoniell. Etter 1884, med den nye flertallsregjerings nasjonalliberale selvstendighetspolitikk, skulle deres ”våpenbrødre” i unionen på samme måte som de selv stå direkte underordnet den samme personlige myndighet – Kongen, og var derfor ”kollegaer”, både formelt, og som vi har sett, også uformelt. Men offiserene måtte her konfronteres med at deres frender over kjølen potensielt også var deres fiender, samtidig som denne potensielle fiendes øverstkommanderende også var norske offiserers øverstkommanderende på en og samme tid. Sammenlignet med deres svenske kollegaer fikk norske offiserer sånn sett også en mer tvetydig relasjon til sin svenske konge. De norske offiserer fikk her en mer ”asymmetrisk” relasjon til kongen enn det deres svenske kollegaer fikk.

Tvetydighet må også ha preget offiserene mhp *tillit*: Offiserene måtte se seg mistenkeliggjort av Venstre regjeringen som var deres bevilgende sivile myndighet fordi de sto i lojalitetsbånd til Venstres ”fiende” – den Svenske Konge. Som parlamentarisk utgått regjering reflekterte Venstre også stemningen i folkeopinionen på demokratisk vis, og stemningen skulle utover 1890- tallet bikke stadig sterkere over på selvstendighetssiden. Det nye tilskuddet av venstreoffiserer kunne nok i noen grad ha vannet ut et unionslojalt og konservativt offiserskorps med sin mer nasjonalmilitære ideologi, men her fikk den norsk-svenske ”russofobien” i nordområdene medvirke til at norske og svenske offiserer på ny fikk styrket sine bånd. I hvert fall må den ha virket til at båndene i mindre grad ble svekket, da russerfrykten påkalte skandinavisk samarbeid i nordområdene. Men, som Agøy har påpekt, det som kanskje hadde størst innvirkning på at offiserene holdt seg konservativt vridt, var påvirkningen av det allerede etablerte konservative offiserskorps: Francesco Kjelberg har også påpekt, nevnt i kapittel 1.2, at militæretaten kan ha det indoktrinerende preg som visker ut medbrakt tankegods. Samkvem med unionsbrødrene og påvirkning fra eget konservativt korps, gjorde antakelig sitt til at offiserene ikke ble politisk ”synkronisert” med folkeopinionen i unionsspørsmålet. De måtte derfor leve med skepsis og mistenksomhet rettet mot seg.

Derfor skulle offisersstanden også på et *interesseplan* få et ambivalent forhold til den eventuelle selvstendige nasjonalstat som verdireferanse og mål: Samtidig som offiserenes

øverste myndigheter var fiender av hverandre, måtte de ut fra sin byråkratiinteresse i midler til det militære, se overføringene anvendt til løsning og oppløsning av unionskonflikten og unionen. Men samtidig var det da den selvsamme unionskonflikten som ga militæretaten dens materielle næring. Bevilgende myndighet var militæretatens nye parlamentariske ”matmor” og offiserene innså derfor også at noen antiparlamentarisk kamp ikke var veien å gå. Men Venstre skulle hele tiden arbeide politisk for å gjøre det norske forsvar ubrukelig som instrument for kongen i en indrepolitisk strid (jfr. Agøy 2001:75). Offiserene ønsket jo et sterkt forsvar, men å redusere dets fleksibilitet kunne ikke ut fra tanker om militærtekniske fortrinn være noe offiserene ønsket seg. Som om ikke de nevnte funksjonelle og tillitsmessige forhold skulle være nok til plassere offiserene i et ambivalent lojalitetsforhold, er det rimelig å anta at også dette interessemessige aspektet virket forvirrende: Deres øverstkommanderende den svenske kongen var altså fortsatt antiparlamentarisk innstilt, og rustningsmidlene som fra Venstre var bestemt mot unionen, ble dermed samtidig rettet *mot* deres øverste kommandomyndighet – Kongen.

I forhold til annen statsforvaltning ble militæretaten altså funksjonelt desintegret i den norske embetsstrukturen, og de måtte slite med motstridende forventninger fra sine overordnede. Offiserenes interesser var ikke alltid sammenfallende med deres to samtidige myndigheter, og de to myndighetenes interesser var, som oftest, langt fra innbyrdes sammenfallende. Som sosial gruppe stod de relasjonelt nært sammenvevd med svenske offiserer og konge, både historisk, og gjennom kontinuerlig sosial omgang og symbolsk påminnelse. Dette må ha styrket unionsforsvarets fellesskapsfølelse. Den militære organisasjons konservative påvirkning på offiserene sto på mange måter i affinitet til en slik unionsetat. Dermed skulle offiserene både ut fra interesser og konservativ indoktrinering lettere få motforestillinger til den antiunionelle stemning som preget Venstre og brorparten av opinionen. Slik skulle offiserene også slite med etatens tillit.

De norske offiserer foretok en avgjørelse i juni 1905 som i konsekvenser førte til at de havnet på regjeringens og den nasjonalistiske siden. Da de måtte mobilisere mot svenskegrensa høsten samme år, som følge av den uvisse svenske reaksjonen på konsulatloven, skulle Venstreregimet offiserene nå hadde vært lojale overfor, fortsatt nære skeptis til militæretaten. Nå var det ikke lojaliteten som bekymret, men offiserenes faglige dyktighet (jfr. Berg 2001:285,286; jfr. Maseng 1953:87). Selv om det ikke kom til kamphandlinger ble den norske militære innsatsen høsten 1905 ”blåst” opp og mytologisert for lang ettertid av militæretaten selv, som deres heroiske bidrag til unionsoppløsningen (jfr. Berg 2001:302-304). Dette er interessant fordi det da bare var gått noen måneder siden de norske offiserer måtte ”velge lojalitet”, og hvor de faktisk valgte Venstreregjeringens selvstendighetslinje framfor konge og union.

Huntington mente, slik vi så i kapittel 1.2, at den tilstrekkelig profesjonaliserte offiser unngår å blande politikk inn i sine avgjørelser. Agøy hevder, rimelig nok, at edsbruddet i

1905 må forklares med at de norske offiserene i 1905, i Huntingtons forstand, ikke var apolitiske nok – eller profesjonelle nok (jfr. Agøy 2001:294). Offiserenes edsbrudd skyltes jo at det ikke var stor nok ”kløft” mellom sivilt og militært tankegods (jfr. kapittel 1.3), fordi offiserene *kunne* strengt tatt handlet utelukkende ut fra Konges kommando uten å ”blande inn” folkeopinion, strømninger i de konservative partier, egeninteresse etc. Men som vi har kommet til må strukturen i offiserenes handlingsrom nærmest ha lagt opp til ”schizofrene” tilstander for offiserene, og dermed ble det også langt fra gode nok rammebetingelser for offiserene til å kunne opptre apolitisk.

4.2.6 Svensk militæretats forankring i et konservativt ”sentrum”

Sverige har som et nasjonalstatlig territorium lang historie som uavhengig eller selvstendig. Norge skulle derimot fra 1536 gå inn i union med Danmark, og i personalunion med Sverige fra 1814, og Norge var i begge unionsforhold den ”svakere part” (jfr. Rokkan 1987:112,113). Om vi benytter Stein Rokkans typologi ble Norge stående som en geografisk, politisk og kulturell ”periferi” i forhold til det svenske administrative ”sentrum”.²⁷ Konseptuelt må begrepsparet ”sentrum – periferi” forstås relatert til et strukturelt dominansforhold eller herredømmeforhold.²⁸ Vi skal først se hvordan dette svenske ”sentrum” konsoliderte seg politisk og forfatningsmessig i perioden fra rundt 1870 fram til 1917.

I 1866 ble den gamle stenderforsamlingen reformert og Riksdagen oppsto. Dette betydde på ingen måte massedemokrati og heller ikke ”parlamentarisme” i moderne betydning. Reformen, som var konservativt initiert, var egentlig en representasjonsmessig tilpassning til endrede klassestrukturer der den gamle stenderinndeling ikke lenger samsvarte med nye skillelinjer i de nye økonomiske klasser, men den skulle ikke bety noen stor endring. Datidens Kong Karl 15. forlangte mange konservative sikringer implementert i den nye riksdagens utforming før noen sanksjonering av en representasjonsreform (jfr. Hadenius, Molin, Wieslander 1978:11,12). Reformen var konservativt initiert, og skulle fungere som en ettergivelse til den nye framvoksende småborgerklassen, som på det tidspunkt ikke var noen ”standskategori”, for å komme dem i forkjøpet før de radikaliserde seg. Men bøndene, som var representert i den gamle standsriksdagen siden 1809, skulle fortsatt få en markant posisjon. Det helt nye med reformen var et valgsystem som sikret en fortsatt konservativ dominans med sin majoritet i første kammeret. Der fikk høyere embetsmenn, storgodseiere og medlemmer fra det gamle ridderhuset sete. De mer velstående bøndene skulle få sin stilling styrket i andre kammeret og dominerte over riksdagsmenn valgt inn fra byene. (jfr. Hadenius et. al 1978:11-14; Rokkan 1987:248). I denne sammensetningen gjenspeiles faktisk det Rokkan påpeker som et ”landvendt” trekk ved Sverige i form av tradisjonelt betydningsløse byer, og sterkt

²⁷ Se Rokkan 1987 kapittel 8.

²⁸ Se f. eks. Engelstad 1999: 15-17.

aristokrati i forstand konge og adel. I tillegg framkommer også det spesielle ”sjøvendte” trekk med en fri bondestand (jfr. Rokkan 1987:243). Kammerne skulle ha like stor innflytelse på regjeringsdannelse, men de sosiale og økonomiske skillelinjene i representasjonen kammerne imellom, var alt for store til noen parlamentarisk stabilitet og harmoni, eller grobunn for partidannelse. I stedet for parlamentarisme kom altså et riksdagssystem som stengte både for moderne partidannelse, sterke regjeringer og effektive beslutninger (jfr. Hadenius et. al 1978:14).

Vi ser her at de frie bøndene i Sverige tidlig fikk en representasjonskanal som svekket presset på ytterligere utvidelser (jfr. Rokkan 1987:248). I det hele tatt var det svært lite rikspolitisk agitasjon og lite prinsipielt å enes om når man gikk til valg i lang tid etter reformen (jfr. Hadenius et. al 1978:15). Det skulle i Sverige derfor bli de konservative embetsmenn som sto i spissen for regjeringer med svak forankring i en Riksdag som langt fra var partikonsolidert. Kongemakten kunne dermed til tider utvikle en makt som ikke var forenlig med de parlamentariske prinsipper (jfr. Hadenius et. al 1978:16-20). Det konservative første kammeret skulle altså effektivt sperre mot ytterligere stemmerettsutvidelser. Mot slutten av 1880- tallet skulle tollspørsmålet vekke de stemmeberettigede og det medførte en splittelse på tvers av den gamle skillelinjen mellom riksdagskammerne. De tollvennlige skulle nå få enda sterkere konservative drag der den proteksjonistiske ideologi skapte økt forsvarsvennlighet, nasjonalisme og motstand til ytterligere stemmerettsutvidelser. De tollvennlige fikk majoritet i riksdagen og politikken syntes å gå i ”reaksjonær” retning framfor liberaliserende (jfr. Hadenius et. al 1978:22,23). I lys av den russiske trussel og nasjonalradikaliseringen i Norge, fikk derfor det svenske forsvar også sine rustningsmidler i 1890- årene (jfr. Hadenius et. al 1978:32). Stemmerettsspørsmålet skulle i Sverige nå komme mer og mer på dagsorden blant liberale krefter, men slik det parlamentariske system var, måtte de finne utenomparlamentariske virkemidler og samarbeide med Sosialdemokratene som hadde konsolidert seg som part utenfor Riksdagen (jfr. Hadenius et. al 1978:24-28).

Til sammenligning var Norge på dette tidspunkt parlamentarisk moderne: De liberale satt allerede med regjeringsmakt, mens de liberale i Sverige hadde ikke engang fått gjennomslag i stemmerettsspørsmålet (jfr. Hadenius et. al 1978:32).

Svenske partier oppsto i gryende form først etter 1900, og i 1905 sto konservative mot liberale gjenspeilet i første- mot andre kammeret. Regjeringen måtte etter konstitusjonen ha støtte i Riksdagen og en samlingsregjering under en for første gang liberal statsminister, og for første gang uten innblanding fra kongen, kom i stand (jfr. Hadenius et. al 1978:16,30-50). Kong Oscar 2. hadde i sin forbannelse over reformen av 1866 fra sin forgjenger Karl 15. bestemt seg for å bekjempe alt som smakte av ”parlamentariske prejudikat” (jfr. Hadenius 1987:12; Hadenius et. al 1978:23,55). Det viktige nå for liberale og sosialdemokrater var å gjennom stemmerettsspørsmålet forsøke å få til en endring av valgsystemet, slik at

tyngdepunktet i Riksdagen kunne flyttes over til et liberalt andre kammer. Likevel skulle de tape igjen mot de konservative kreftene i første kammer, eller "overhuset" (jfr. Hadenius et. al 1978:54). En konservativ minister som samarbeidet tett med kongemakten skulle i en ny samlingsregjering etterfølge den liberale. Den måtte uunngåelig kompromisere fram noen ettergivelser til de liberale stemmerettsforkjemperne. Valget i 1911 skulle på bakgrunn av de nye ettergivelsene på ny føre til en regjering med liberal statsminister, selv om kongen sterkt arbeidet med å finne konservative alternativer. Blant annet ble det syslet med tanken om en regjering kun støttet av det konservative første kammeret (jfr. Hadenius et. al 1978:54-61). Venstrepolitikerne krevde nå en parlamentarisme der regjeringen ikke kunne sitte på tross av andre kammeret, mens de konservative agiterte for en regjering med kombinert støtte fra begge kammer og fra kongemakten (Hadenius et. al 1978:60,61). Stemningen i svensk opinion fra 1909 fram mot 1. Verdenskrig var meget tilspisset og under verdenskrigstrusselen koblet de konservative forsvarssaken og opprustning symbolsk sammen med kjærlighet til konge og fedreland. Liberale og sosialdemokrater så på sin side militærvesenet som forsvarere av et Sverige de forsøkte forandre (jfr. Hadenius 1987:16,17). Verdenskrigstrusselen ga den svenske opinionen et lite konservativt oppsving men den liberale regjeringen Staaff ville ikke gi noen forsvarstilskudd av statsøkonomiske hensyn. Dette foranlediget demonstrasjonstoget av de nå forsvarsvennlige bøndene til kongens borggård i 1914, der Kong Gustav 5. åpenlyst kritiserte den sittende regjeringen (Hadenius 1987:17).

Igen ser vi at Kongen i det lengste maktet å benytte utenomparlamentariske midler i sin kamp for innflytelse, og borggårdstalen var i tillegg konstitusjonelt suspekt. Likevel kunne de konservative notere en seier: Den liberale regjeringen gikk av og en konservativ regjering, som skulle stå "over" partiene under verdenskrigens unntaksår, kom i stand (jfr. Hadenius 1987:18,19).

I 1917 måtte konge og konservative til slutt gi etter for parlamentarisme- og stemmerettspress. Sverige fikk en koalisjonsregjering med fast parlamentarisk grunnlag og heretter skulle alle de kongelige krav på avgjørende innflytelse ved regjeringsdannelser ikke gjøre seg gjeldende lenger (jfr. Hadenius et. al 1978:91). Parlamentarismens prinsipper ble anerkjent av kongemakten og samtlige av de store partier i riksdagen, og høyrepartiet ga opp både sin rolle som "hemmelig" rådgiver til kongen og sin programmatisk motstand mot parlamentarismen (Hadenius et. al 1978:91). Folkemakten hadde endelig seiret over "kongemakt med herremakt". Nå ble det istedet "kongemakt med folkemakt" som liberaleren Karl Staaff formulerte det i 1906 (jfr. Hadenius et. al 1978:54). Til sammenligning hadde Norge i 1917 hatt sin "kongemakt med folkemakt" siden 1905.

Denne grove skissen av svensk politisk konsolidering skulle holde til å kunne anta at svensk militæretat sto godt forankret innenfor en konservativ politisk ramme over hele denne tidsperioden fram til 1917, selv om den svekkes noe fra rundt 1905. Deres

øverstkommanderende, kongen, var også i denne perioden som vi har sett i høy grad praktisk delaktig i den utøvende myndighet. Kombinasjonen av en sterk kongemakt, hvis interesse i det militære er åpenbar, kombinert med et konvergerende konservativt og patriarkalsk dominerende politisk klima, står i et nært affinitetsforhold til den ”idealtypiske” militære tenkemåte vi så i kapittel 1.2. Sverige forstått som et nasjonalstatlig sentrum, springer ut av en vedvarende territoriell selvstendighet. Landets ”landvendte”²⁹ ressursgrunnlag har dermed fordret en sterk sentralkraft, hvilket jo også innebærer sterk militærmakt. Periferiens politiske og økonomiske kamp mot sentrum innad i Sverige, her i overført betydning folkemaktens kamp mot herre- og kongemakt, fikk derfor en annen karakter enn den samme kamp innad i Norge. I Norge kom det kulturelle- og nasjonale løsrivingsprosjekt forut for den mer rent økonomiske kamp, noe det ikke var grunnlag for innad i Sverige som vedvarende selvstendig nasjonalstat (jfr. Rokkan 1987: kapittel 6). Kanskje er det overraskende at konservative krefter demmet opp så lenge for liberale reformer, men her spiller bøndernes lange tradisjon med representasjon inn. Adel, storborgerskap og bønder fikk sine interesser kanalisert gjennom den nye riksdagen. Dermed ble heller ikke den store misnøyen nedenfra demmet opp, og derfor kom heller ikke de helt store reformkrav. Som uavhengig territorium var det i Sverige heller ikke lignende grunnlag for en politisk-kulturell nasjonal mobilisering *mot* sentrum, slik det ble i Norge fra rundt 1880, da venstresiden konsoliderte seg som parti og satt vedvarende med regjeringsmakt fra 1884 fram til tiden vi undersøker. Den parlamentariske ”folkemakten” svekket kongens spillerom fra 1905 og framover, mens den preparlamentariske ”herremakten” i Sverige ga kongemakten spillerom helt fram til 1917. Den konservative ideologi ble altså videreført i Sverige etter at standsprivilegiene forsvant og dette er noe av bakgrunnen for at konservative og kongemakt overlevde svært mye lenger enn i Norge.

4.2.7 Skillelinjer i nasjonalstatlig integrering – norsk militæretat som ”periferi” i det militære ”sentrum”

Vi har nå pekt på en nær 100-årig kontekst som har formet militæretaten i Norge og Sverige fram mot mellomkrigstiden. Analysen får fram en tredelt periode der etatenes kontekst først er lik, for så å skille lag fram til 1917. Norsk og svensk militæretat ble formet i ulike kontekster som ses avgjørende for deres kvaliteter ved inngangen til mellomkrigstiden, og kan følgelig angi en mulig sammenheng med deres *forskjellige reaksjon på den indre fiende*. Sammenligningen av kontekst er nært relatert til folkemaktens kamp mot herremakt og kongemakt i Norge og Sverige, og det tidsmessige forløpet kan nå forenklet sammenlignes slik:

²⁹ Dvs. et historisk jordbruksbasert økonomisk grunnlag.

	1814-1884	1884-1905	1905-1917	1917 →
Norge	Kongemakt med herremakt	Folkemakt <i>versus</i> Kongemakt med herremakt	Kongemakt med folkemakt	Kongemakt med folkemakt
Sverige	Kongemakt med herremakt	Kongemakt med herremakt	Kongemakt med herremakt	Kongemakt med folkemakt

I kraft av unionen med Sverige ble altså norsk og svensk forsvar nært sammenvevd. Etatsmessig sto de begge under hver sin regjering, men øverstkommanderende, unionskongen, var felles for begge. Sammenligner en det organisatoriske rammeverk den svenske militæretat hadde i perioden 1814 – 1884 med situasjonen for den norske som vi har sett til nå, får vi et bilde av at begge etater hadde en noenlunde lik relasjon til bevilgende og kommanderende myndighet fram til rundt 1884. Embetsmannsregimene førte i begge land til at regjeringene i størst grad forholdt seg til kongen og i mindre grad til Storting eller Riksdag. Begge hadde også sin egen nasjonalstatlige bevilgende myndighet, men de hadde felles konge. Kongen hadde dermed stor innflytelse på bevilgende myndighet i begge land og kommandomyndigheten var jo også hans alene. Embetsmannsregimet i Norge og Sverige, kombinert med felles konge, besørget derfor en viss konvergens mellom bevilgende og kommanderende myndighet både innad i hvert land, og landene imellom. Dermed tyder mye på, at i forhold til offiserenes følelse av funksjon og mål for offisersgjerningen, har norske og svenske offiserer inntil da blitt preget av den samme organisatoriske identifikasjonsramme: Trygging av Unionen lojalt underlagt Kongen. De klassiske militærteorier vektlegger som nevnt i kapittel 1.2 den militære æresfølelsen, der kollektiv lydighet og særlig ansvarsfølelse overfor fedrelandet, står sterkt. Mye peker i retning av at både norske og svenske offiserer relaterte det subjektive konseptet ”fedrelandet” til Unionen i objektivert form.

Det nasjonale løsrivningsprosjektet som startet rundt 1883 var begynnelsen på å trekke den norske militæretaten vekk fra dette militærhistoriske sentrum den hadde vært del av, og preget av, siden 1814 gjennom militærorganisatorisk samrøre. Dermed ble dette også begynnelsen på å trekke norsk militæretat organisatorisk vekk fra et Sverige med nær historie som stormakt på kontinentet. Svensk militærprofesjon kunne tross alt smykke seg med store meritter på 16- og 1700- tallet (jfr. Hegge og Ulland 2004:98,99). Det faktum at Norge var lillebroren i unionsforholdet, en politisk og kulturelt avhengig periferi under svensk sentrum, var kimen til at bønder og radikale før 1883 kunne partikonsoliderte seg, og i en slik allianse, opponere politisk- og kulturelt mot kongen og hans embetsstat, mot ”establishment” (jfr. Rokkan 1987:246). Etter at det første parlamentariske slaget var vunnet for det nå partikonsoliderte Venstre, skulle ikke partiet løse seg opp i en ren økonomisk klassemobilisering. Bønder og liberale sto fortsatt samlet i en videre og bredere kamp for nasjonal selvstendighet (jfr. Rokkan 1987:246). Dermed var det ikke lenger ”the

establishment”, eller kongens ”håndgangne menn”, som skulle bekle ministerpostene i Norge, men i størst grad venstremenn etter vetostriden i 1883.

Ved statsrådsstriden og parlamentarismeinnføringen i Norge 1883-84, og den nasjonale løsrivelsesprosess fram mot 1905, inntreder derfor to nye komparasjonspunkter hvor de to søsteretater nå skiller lag: For det første skulle den norske militæretat fram mot unionsoppløsningen utsettes for en regjering som hadde et radikalt annerledes syn på-, og forventning om militærets funksjon enn det som til da hadde preget offiserenes opprinnelige, eller historiske, identifikasjonsramme (se kapittel 4.2-4.2.3). Sagt på en annen måte fikk de norske offiserene sine militærkonsepter av ”fedreland” og ”konge” skilt bort fra hverandre, som resultat av å måtte skille regjeringsmyndighetene vekk fra øverste militærmyndighet. Bevilgende- og kommanderende myndighet ble satt opp mot hverandre, slik at det oppsto et reelt ”fiendeforhold” i militæretatens overordnede myndighetsstruktur. Dette fiendeforholdet ble realisert for de norske offiserene gjennom nasjonalpolitikken generelt og gjennom regjeringens temmelig direkte normpress, samt også mer indirekte kommunisert og strukturelt formidlet gjennom rustningsincentiver mot Sverige (se kapittel 4.2.3-4.2.5).

Svensk militær ble aldri utsatt for denne type selvmotsigelser i organisasjonens overordnede myndighetsstruktur. Hovedsaklig fordi konge og sivilmyndigheter var av samme nasjonalstat, men også fordi konge og sivilmyndigheter hadde felles politisk interesse. Slik unngikk dermed svensk militær den påfølgende potensielle lojalitetskonflikt vi har sett ble bygget inn i den norske militæretat. På dette sammenlignende punkt må den norske militæretat karakteriseres som mindre funksjonelt integrert i denne drøye 20-års perioden, i forhold til den svenske i samme tidsrom.

Det andre komparasjonspunkt gjelder også de norske offiserers tilhørighet til establishment eller historiske tilknytning til det svenske militære sentrum. I det omtrent 25 år lange løsrivelsesprosjektet er det grunn til å tro at offisersprofesjonen i Norge befant seg i en ”malplassert” mellomstilling som embetsmenn (se særlig kapittel 4.2.4 og 4.2.5): De var på den ene siden i et sterkt affinitetsforhold til kongen og den svenske militærorganisasjon – til establishment og sentrum. På den andre side var de del av den parlamentariske brekkstang som skulle rive periferien vekk fra dets historiske sentrum. Sagt annerledes var det fra 1884 periferiens representanter, de liberale eller ”radikale”, som nå var deres sivilt overordnede og fylte derfor i større og større grad også embetene i alle etater og forvaltning. Men som vi har sett var offiserene de eneste norske statsembetsmenn med fortsatt formell tilknytning til establishment gjennom svenskekongens direkte kommandomyndighet. Denne dobbeltposisjonen etablerte som nevnt en svekket tillit til offisersstanden hos andre medlemmer av det norske statsapparat, ut fra den nå dominerende venstreideologi som preget opinionen. For de ”nye” embetsmenn i de andre norske etater etter 1884, må offiserene delvis ha framstått som symboler på den gamle forhatte ordning, nesten som reminisenser av de tradisjonelle embetsmenn fra det sentrum de nå opponerte mot. Som nevnt i kapittel 1.3 ligger

det også i den militære profesjonsideologi et behov for tillit, et behov for å framstå for seg selv og sitt omkringliggende samfunn som viktige og nødvendige. Som frivillige eller ufrivillige representanter for-, og delvis deltagere i det sentrum som folkemakten nå ville skilles fra, måtte de nødvendigvis også utsettes for en legitimitetsbrist hos den periferi som nå speilet folkeopinion og var deres sivile oppdragsgivere. En slik legitimitetsbrist må ha vært særlig prekær for militæretaten som jo (jfr. kapittel 1.2 og 1.3) ønsker å framstå som de fremste garanter for nasjon og fedreland. Deres legitimerende støttespillere, på dette tidspunkt konsolidert i partiet Høire, var henvist til stortingsopposisjon.

Ut fra det vi har sett i kapittel 4.2.6 er det, som allerede nevnt, lite som kan indikere forkludrede rammebetingelser for den svenske militæretat fram til 1905, og følgelig ingen prekær legitimitetskrise for svensk militæretat i den forbindelse. Militæretaten i Sverige sto allerede, som den mest "sentrumsnære del av sentrum", godt forankret i landets politiske historie og dennes politisk-kulturelle etterslep fra adel og storborgerskap. På denne måten sto svensk militæretat i en politisk kontekst som har større affinitet til-, og bedre funksjonell tilpassning til, militærideologien vi har sett i kapittel 1 og 4. Jeg hevder på ingen måte her at det svenske sivilsamfunn var ideologisk "militarisert", men at konsolideringsforløpet (se kapittel 4.2.6) gir indikasjon om at militære verdier har i større grad fått flyte over til sivilsamfunnet i Sverige sammenlignet med Norge. Både interessemessig og affinitetsmessig står tradisjonelle militærverdier i en god funksjon til den herremakt og kongemakt som overlevde i Sverige helt fram til 1917, selv om liberale krefter i opinionen fra rundt 1900 ga signal om at det konservative establishment snart måtte vike plass. Det som ser ut til i noen grad å ha brutt med de svenske offiserers historiske identifikasjonsramme, kan være deres begynnende fiendtliggjøring av Norge og norsk militær. Tross alt var de norske offiserer også de svenskes våpenbrødre. Likevel må det her antas at den norske armé var såpass liten, med sitt utspring i unionens periferi, at løsrivelsen mellom våpenbrødrene må ha fortonet seg som mer graverende for de norske offiserer. Viktig er det også å huske at svensk militæretat var ett ytterst sentrumsnært organ innad i Sveriges sentralmakt: Det var de liberale i Sverige sammen med de konservative i Norge som ut fra politiske motiver ville beholde unionen, mens de "ultrakonservative" i Sverige rundt 1900 ikke lenger ville ha noe med Norge å gjøre etter å ha rygget skremt tilbake for det de mente var blitt et alt for radikalt land (jfr. Hadenius et. al 1978:35; jfr. Berg 2001:276). De liberale kreftene som i større og større grad fram mot 1. Verdenskrig fikk økt politisk makt i riksdagen var, som vi har sett, prinsipielt skeptiske til militæroverføringer. Men dette var ikke en militær mistillit av den typen de norske liberale nærte til militæretaten mellom 1884 og 1905. Som vi har sett framsto militæretaten for de svenske liberale også som et symbol på det Sverige de forsøkte forandre, men i forhold til i Norge fortonet dette seg mer som en økonomisk konflikt i Sverige: De liberale anså militæretaten mer som et pengesluk staten ikke kunne ta seg råd til. Det var altså ikke snakk om noen lojalitetsmistanker som endret legitimitetsgrunnlaget for militæretaten. Herremakten

skulle som vi har sett fortsatt ha godt fotfeste fram til 1917 fordi den i det lengste klarte å beholde et stemmerettsystem som ikke var forenlig med en velfungerende parlamentarisme. Dermed hadde den svenske militæretat i perioden 1905 – 1917 fortsatt sitt establishment i ryggen, dog ikke fullt så sterkt som på 1800- tallet, men nok til at den var, relativt til den norske, velintegrert i statsapparatet.

De forkludrede rammebetingelsene den norske militæretat fikk gjennom en tvetydig atskilt myndighetsstruktur, og som de måtte normalisere gjennom 25 år, fikk sin løsning i 1905: Da var Norge nasjonalt uavhengig og den siste rest av establishment fra sentrum – den svenske kongen – ble erstattet av folkemaktens valgte og *egne* konge. Kongens myndighet og bevilgende myndighet sto da ikke lenger i et fiendtlig motsetningsforhold. *Tilliten* til det norske offiserskorps derimot, må i perioden etter 1905 fram til mellomkrigstiden antas å ha beholdt en brist: Selv om kampsakene for Venstre sakte men sikkert endret karakter var det like fullt den samme liberale kampgruppering for ”folkemakten” som dominerte ministerpostene (jfr. Rokkan 1987:87). Deres syn på militæretaten de siste 25 år av unionstiden må ha satt sine spor og det samme må venstrepolitikernes egenhistorikk som prinsipielle og programmatisk motstandere av establishment. Noen lojalitetstvil var det ikke grunnlag for lenger, men samtidig hadde det heller ikke funnet sted noen gjennomgripende ideologisk liberalisering av de toneangivende kreftene i militæretaten rundt 1905 (jfr. Agøy 2001:297). Vi har sett at Venstre stilte seg tvilende til norsk militærs dyktighet ved mobiliseringen 1905, og vi har også nevnt militæretatens mytologisering for lang ettertid, av denne samme innsats. På denne måten utgjør perioden 1905 – 1917 et fjerde komparasjonspunkt.

4.2.8 Norsk militær ”på egen hånd” – svensk militær danner ”søyle”

Til nå i kapittel 4 har vi synliggjort større strukturelle kontekster, eller rom, som spenner over lang tid for norsk og svensk militæretat. Men nå kan det også gis alternative forklaringer på spørsmålet om hvorfor det indre militære sikkerhetsarbeidet ble sterkere institusjonalisert i Norge kontra Sverige i mellomkrigstiden. To kontekstuelle forhold skiller norsk militæretat fra den svenske. Det ene er den særskilte konteksten for norsk offisersprofesjon i perioden 1884 – 1905 som vi har gått nært inn på, den andre er perioden fra 1905 fram til mellomkrigstiden.

Mye tyder på at norske offiserer i perioden 1884 – 1905 sto i en malplassert mellomstilling: Med den ene foten i sentrum og den andre i periferien ble identifikasjonsrammen utfordret av en flertydig bevilgnings- og kommandostruktur. Flertydigheten har antageligvis ikke bare skapt lojalitetskonflikter innad i offiserskorpset som sosial gruppe eller på individnivå, men også nedfelt seg i rammebetingelsene: Den ”schizofrene” konteksten var ikke bare en midlertidig parentes for militæretaten men vedvarte i drøye 25 år. Virkningen av dette må følgelig ha blitt normalisert og rutinisert inn i den indre

organisasjonsstrukturen og i relasjonsstrukturen til overordnede myndigheter. Norges sene nasjonale uavhengighet vanskeliggjorde derfor norsk militæretats integrasjon i nasjonalstaten, og det var nettopp fra 1905 og framover – i ”det nye Norge” – de måtte integrere seg. Fra 1905 var norsk militæretat på ”egen hånd” og den tidligere unionelle identifikasjonsrammen måtte nødvendigvis omdefineres. I tilknytning til mytologiseringen norsk militær foretok av sin grenseinnsats etter 1905 ses allerede en begynnende omdefinering. Sannsynligvis forlør en slik omdefinering mindre smertefritt for den andel av allerede venstreideologiserte offiserer, men som vi har sett har Agøy påpekt en synderlig unionsvennlig og konservativ innstilling hos høyere og mer toneangivende krefter i offisersstanden rundt 1905. Dette selv om det altså ikke var tale om en *ren* unionell gruppekonsensus. Dermed har det i perioden 1905 – 1917 sannsynligvis eksistert et *behov* hos norsk offisersprofesjon om å overbevise den nye folkemakten – før 1884 den gamle periferien, etter 1905 det nye sentrum – om militæretatsens *dugelighet*. Like fullt som den svenske militæretat rundt 1918 sto sammen med sine myndigheter i en borgerlig interesseblokk mot arbeiderbevegelsens trusler om statsomkalfatring, gjorde den norske militæretat nå det samme. Forskjellen ligger i integreringsnivået de to søsteretater hadde i det helhetlige statsapparat: Den kulturelle og kryssende konfliktlinjen ”periferi versus sentrum” innad i borgerlige klasser var ikke historisk reell i Sverige rundt 1918 og kan, relativt sett, bidra til å forklare den sterkere institueringsgraden av norsk indre sikkerhetsarbeid. Da den indre fiende dukket opp som nytt, troverdig og dels kjærkomment fiendebilde i 1918, og som overtok fiendebildet etter svensketrusselen høsten 1905, blir det derfor sannsynlig at det blant norske offiserer i 1918 eksisterte et grunnlag for å bekjempe denne indre fiende med *høyere indre motivasjon* enn det deres svenske motparter gjorde. Både norske og svenske offiserer så den indre fiende som både objekt for å revitalisere egen arbeidsmotivasjon, og for å relegitimere militæretaten i en periode med fredsstrømninger og stram indreøkonomi. Men de norske offiserer øynet muligens en sjangs til endelig å overbevise deres sivilpolitiske kritikere gjennom nærmere 40 år. Det blir forståelig at norsk militær, som vi kom fram til i kapittel 4, satte mål foran midler i denne nye kampen, og at behovet for å overbevise trakk alarmismen mest i retning av problemsiden – de tonet ned organisatoriske hensyn til fordel for effektivitetstanken. Den norske militæretats sterkere målorientering, som innebar at den i sterkere grad enn i Sverige bedrev ett indre sikkerhetsarbeid som sprengte de lovlige rammer, kan altså ses som et overbevisningsbehov som ikke var nødvendig for de svenske offiserer. Svenske offiserer hadde sin konge og herremakt helt fram til mellomkrigstiden.

Den lavere barrieren norsk militær hadde overfor valg av ukonvensjonelle midler i mellomkrigstiden kan samtidig belyses klarere med den norske kontekst fra 1884 – 1905. Operering utenfor juridiske rammer blir fort et resultat av å operere innenfor *utydelige* juridiske rammer, hvilket vi har sett var realiteten for norske offiserer under 1800- tallets siste kvartil. Den lavere funksjonelle integrasjon for norsk militær på et organisasjons- eller

etatsnivånivå, kombinert med lojalitetsforvirring og vedvarende svak tillitsrelasjon til sivile myndigheter som på et individnivå må ha skapt ”utrygge” arbeidsforhold for offiserene, kan i sum ha nedfelt seg i militæretatens arbeidsrutiner. Deretter kan dette ha kommet til uttrykk gjennom mellomkrigstidens handlinger. Her må det påpekes at Agøy stiller spørsmål om edsbruddet i 1905 kan ha påvirket enkeltoffiserers holdninger både til egen militær rolle og til den politiske kontrollen med militærapparatet i mellomkrigstiden, og sånn sett forklare de militære ulovligheter som følge av enkeltpersoners psykologiske tilbøyeligheter til lettere å begå flere normbrudd etter å ha gjort det første (jfr. Agøy 2001:296). Min framstilling vektlegger derimot de norske tilbøyeligheter til å begå normbrudd i mellomkrigstiden som nedfelt i organisasjonens rammebetingelser for handlingsvalg etter den spesielle konteksten 1884 – 1905. Sånn sett er faktorene jeg vektlegger dermed ikke personavhengig. Sammenlignet med Sverige kan det derfor se ut som om perioden 1884 – 1905 preget den norske militærorganisasjons ”handlingsreservoar” i juridisk tvilsomme retninger, mens perioden 1905 – 1917 ser ut til å ha preget de norske offiserers preferanser og behov for å overbevise om militær dugelighet og en sårt tiltrengt aksepterende inklusjon i det norske statsapparat. Svensk militæretat sto derimot velintegrrert med ryggdekning fra et politisk og kulturelt posisjonert establishment, hele tiden fram til 1917.

Denne kontekstsammenligningen kan dermed kaste lys over den høyere *ytre* motivasjonen som drev det svenske sikkerhetsarbeid. Analysen i kapittel 4 viste at det svenske indre sikkerhetsarbeid uttrykte en større hensyntagen til valg av midler. Altså at svenske offiserer organiserte sikkerhetsarbeidet innenfor mer tradisjonelle eller konvensjonelle rammer som også i mindre grad var kompromitterende for offisersprofesjonen. Dette blir forståelig ut fra svensk militæretats kontinuerlig gode integrasjon i statsapparatet: Den sosialistiske trussel om oppløsning av tradisjonelle samfunnsverdier ble bekjempet på en mer tradisjonell måte nettopp fordi tradisjonelle militære verdier hadde hatt sammenhengende gode levekår i den svenske militæretat fram til 1917. Den høyere *ytre* motivasjonen i svensk militæretat kan derfor ses som en form for *verzuiling* eller ”sosial søyledannelse”,³⁰ som et organisatorisk forsvar mot tap av status på et tidspunkt hvor parlamentarismepraksis og folkemakt var nybrott, og derfor ennå ikke hadde rukket å sivilisere og liberalisere den rådende militære ideologi. Dannelse av sosial søyle skal her forstås som en organisatorisk respons overfor trussel om oppløsning av tradisjonelle militære samholdsformer og organisasjonskultur. Der den norske militæretat altså måtte *gjenopprette* status, kunne svensk militæretat *forsvare* status. Om svenske militære planleggere strategisk valgte handlinger som hadde affinitet til tradisjonelle militære verdier, er kanskje mindre sannsynlig enn at de heller handlet ut fra tradisjonell *praksis*.³¹ Like fullt

³⁰ Dette begrepet er lånt fra Stein Rokkan, som igjen har lånt det fra nederlandsk, belgisk og østerriksk forskning. Se Rokkan 1987:225-227,253

³¹ Altså at handling ofte er generert ut fra rutinisert kunnskap i dagliglivet, eller ”livsverden”, framfor å springe ut av streng rasjonell kalkyle. Se Schütz 1964.

må svenske offiserer, som samfunnsdeltagere, hatt en føling med den tiltagende liberaliseringen i samfunnsstrømmingene, som mer eller mindre sto i opposisjon til deres konservative ideologi. Ut fra en slik tanke om svensk offisersstands dannelse av søyle til vern om oppløsning av tradisjonell profesjonskultur, blir det også forståelig at alarmismen knyttet til problemsiden – ta i bruk de midler som måtte stå til rådighet for å få bukt med ”de revolusjonære” – ble *relativt* tonet ned til fordel for mer tradisjonelle middelvalg. De kunne i sine militære strategier bekjempe den indre fiende ut fra et mer ukompromitterende organisatorisk samhold, og utvise for sitt ”publikum” i stat og sivilsamfunn en mer tradisjonell ”stil”. Dette var jo, må vi anta, en stil eller type språk det svenske publikum lettere kunne forstå eller anerkjenne, tatt i betraktning den sterkere establishmentkultur. På denne måten klarte svenske offiserer i større grad å unngå devaluering av den militære ”kapital” vi har påpekt (jfr. kapittel 1.3 og 3.2.3).

Denne historiske sammenligningen av norsk og svensk militæretat har fått fram ulikheter i deres nasjonalstatlige integrasjon, som igjen har gitt forklaringsalternativer til hvorfor det norske sikkerhetsarbeidet ble sterkere institusjonalisert og annerledes organisert, enn i Sverige. Vi har påpekt kontekstuelle forskjeller som kan belyse de relative forskjeller i indre og ytre motivasjon vi kom fram til i kapittel 3. Vi skal nå henimot slutten av kapittel 4 gjøre noen politisk-økonomiske tilleggsbetraktninger rundt forskjellene i ideologi og holdninger, eller *politisk profil*, vi også kom fram til i kapittel 3. Vi må altså igjen i forlate mellomkrigskonteksten og belyse nasjonale ulikheter i politisk og økonomisk kontekstgrunnlag i perioden fram til mellomkrigstiden.

4.3 Skillelinjer i militæretatenes politiske og økonomiske kontekst

I kapittel 3 kom vi fram til at den nasjonalt ulike organiseringen av sikkerhetsarbeidet i mellomkrigstiden, ga uttrykk for en forskjell i politisk og profesjonskulturell profil mellom svensk og norsk militær. Til nå har vi antydnet at uttrykksforskjellene i mellomkrigstiden kan forklares med en 100-årig kontekstuell tilbakesporing *før* mellomkrigstiden. Vi har pekt på hvordan norsk og svensk militæretats ulike integrasjon i statsapparatet kan ha tilvirket ulikheter i offiserenes motivasjon og i etatenes arbeidsrutiner. Dette berører hvorfor norsk militær instituerte sikkerhetsarbeidet sterkere, og det besvarer i stor grad også hvorfor norsk offisersprofesjon valgte ukonvensjonelle løsninger. Dermed ligger det i sakens natur at ukonvensjonelle løsninger får et liberalt uttrykk. I hvert fall ut fra en teoretisk og kanskje mer formell vurdering av ”liberalisme”. I stor grad var det jo en formell bruk av liberalismebegrepet vi gjorde nytte av til analyse i kapittel 3. Vi skal nå se nærmere på perioden fra rundt 1900 og inn i mellomkrigstiden, og antyde at norsk offisersprofesjon etter mye å dømme var situert i en mer liberal politisk og økonomisk kontekst enn det den svenske

offisersprofesjonen var. Altså at de norske militære var situert i en mer *substansielt* liberal kontekst. Denne konteksten må også ha vært med å forme militæretatenes gestalt i mellomkrigstiden. Vi skal komme fram til at denne liberale kontekst kanskje også kan medforklare de lavere motforestillinger norske militære planleggere hadde mot organisatorisk infiltrering med *private vern* kontra de svenske.

4.3.1 Offiserer og forretningsmenn

I kapittel 3.3 så vi at Agøy vurderte norsk militærs samarbeid med *private vern* i mellomkrigstiden, til kanskje ikke å være så overraskende ut fra flere forhold. At den norske offisersstand var bredt rekruttert fra den alminnelig borgelige klasse er interessant, men militærprofesjonens tendens til å viske ut medbrakt tankegods, er allerede nevnt. Det mest interessante i forhold til liberalisering av en konservativ organisasjon i denne sammenhengen, er kanskje deres sivile bestillinger *ved siden av* sin profesjonelle virksomhet som offiserer. Kjellbergs magisteravhandling fra 1961 undersøker offiserene som sosial gruppe. Her samlet Kjellberg blant annet et datagrunnlag om offiserenes bistillinger fra 1880 fram til rundt 1930.³² Vi skal ikke her gå inn på statistiske mål, men nevne at Kjellberg mener usikkerheten rundt tallene ikke er større enn at det er mulig å danne seg et bilde ut fra tendensene som tallmaterialet hans gir (jfr. Kjellberg 1961:72). Kjellbergs materiale sier at litt under 60 % av alle offiserer hadde sivile stillinger i perioden 1880 – 1889, men øker til omkring 70 % i perioden 1890 – 1909 og i perioden 1910 – 1929. Gjennom hele de to siste tidsperiodene er det flere og flere av disse 70 % med bistilling som faller inn under stillingskategorien ”forretningsliv / industri”, til fortrenghet for blant annet lærervirksomhet og stillinger innen offentlig administrasjon. I perioden 1909 – 1929 befinner ca halvparten av alle offiserer med bistilling seg i denne kategorien og dette gjelder jevnt over for alle offisersgrader, fra oberst og general, til kapteins grad og lavere krigsskoleutdannede (jfr. Kjellberg 1961:71-73). Kjellberg påpeker at også andre tendenser i hans materiale viser stigende tilknytningen til forretningskretser blant norske offiserer fram til 1929 (jfr. Kjellberg 1961:77,78). Kjellberg ser denne tilknytningen som kanskje et paradoks da forretningslivet så sterkt gir et uttrykk for liberale og individuelle verdier. På den annen side peker Kjellberg på denne tilknytningen som et uttrykk for endring i samfunnsstrukturen etter århundreskiftet, der forretningsfolk fikk en mer dominerende stilling, både etter antall og prestisje (jfr. Kjellberg 1961:78,79,81).

Dette er interessant i forhold til den antagelse vi gjorde i kapittel 3.2.1 om norsk militærs samarbeid med privat borgervern: Kan det i større eller mindre grad ha skyldtes privatøkonomiske og individuelle beveggrunner? Kjellberg påpeker det forhold at

³² Kjellberg samlet inn data ut fra offiserenes egne opplysninger slik de var satt fram i studentjubileumsbøker og andre oppslagsbøker, og satte de opp i en tabell. Se her tabell 14 bakerst i Kjellbergs magisteravhandling. Opplysningene er begrenset til bare å omfatte krigsskoleeksaminerte offiserer i landforsvaret (Kjellberg 1961:5,72).

forretningsmannen og offiseren kan forenes i kravet om et sterkt militærapparat ut fra et marxistisk perspektiv (jfr. Kjellberg 1961:79). Denne konstellasjonen av "det bestående samfunn" har vi også vært inne på flere ganger, men et slikt perspektiv tilslører kanskje da et forhold som forretningstendensene indikerer: Når offiseren blir forretningsmann kan offiseren og øvrige eiendomsbesittere forenes i kravet om *eiendomsbeskyttelse* mot den kommunistiske omstyrting, framfor å se at militæretat og borgerskap har konvergerende interesse i den bestående samfunnsforordning, men av ulike motiver. Som vi så i kapittel 2.3, er forsåvidt også Agøy inne på en slik sammenheng som delforklaring på norsk militærs velvillighet til borgervern, men vel å merke uten å problematisere større. Militærteoretisk blir jo en organisatorisk samrøre av privat og offentlig problematisk om en slik art sikkerhetsarbeid i utgangspunktet forklares med nyprofesjonalisme. Et poeng vi så i kapittel 3. Som påpekt i kapittel 1 har jo nyprofesjonalismen et rent *militært* siktepunkt, og ikke strategisk-økonomiske motiver av mer individuell art: Nasjon og fedreland skulle vel strengt tatt settes foran individuell kapital- og eiendomsbeskyttelse. Jeg hevder ikke at den militære organisasjons holdninger og verdier gjennomliberaliseres av at offiserer har parallelle næringslivsforbindelser ved siden av sin profesjon. Derimot kan det godt tenkes at noe slikt likevel kan bidra til at visse trekk ved profesjonens aktører dreies vekk fra den konstituerende konservative profesjonskultur. I den grad forretningsliv har sterk affinitet til liberale og individuelle verdier kan "forretningsoffiseren" slippe sivile verdier inn i den militære organisasjon *utenom* den barriere som består av konservativ indoktrinering av militære nykommere. Altså den indoktrinering som Kjellberg har påpekt ikke affekteres av hvilke klasser eller lag rekruttene måtte komme fra. En slik liberaliserende mekanisme faller forsåvidt inn under det vi så Huntington påpeke i kapittel 1: Offiserer som ikke strengt holder seg til sin profesjon har større tilbøyelighet til å handle politisk (se kapittel 1.2).

Selv om det her kun underbygges tendenser til forretningsvirksomhet blant norske offiserer i mellomkrigstiden, gir dette likevel mulighet for at visse *sivile* men utpreget *liberale* verdier kan ha "kolonisert" den norske militære organisasjon. Det melder seg da et spørsmål om svenske offiserer hadde noen forretningstilknytning lignende de norske. Noen informasjon om svenske offiserer, om det i det hele tatt finnes, tilsvarende den Kjellberg har om de norske, har jeg imidlertid ikke klart å oppdrive. Her kan det likevel gjøres noen "indirekte" betraktninger om vi sammenligner næringslivsstrukturen og den politiske "vinden" i Norge og Sverige etter 1900. Som vi skal se under kan en slik sammenligning vise at de strukturelle betingelsene for slike forbindelser, sannsynligvis var mindre til stede i Sverige.

4.3.2 Høyrepartiet i Norge liberaliseres

Folkemakten som kuttet statsbåndene til Sverige i 1905, skulle for alvor stå skrevet i næringslivets tegn. Som kanskje spesielt betegnende var måten Christian Michelsen løste

unionen i 1905. Offiseren og diplomaten Einar Maseng³³ mener Michelsen løste den som en foretaksom forretningsmann ville gjort det. Michelsen slo til når sjansen var der på tross av at han også visste risikoen var betydelig (jfr. Maseng 1953:94). En av østlandets ledende skipsredere sto ved hans side i regjeringen, og formannen i Stortingets spesialkomité kom fra et skipsredermiljø på Sørlandet (jfr. Maseng 1953:145). Michelsen var altså en skipsreder og kapitalist som aspirerte politisk, og han gjorde det i det progressive venstrepartiet (jfr. Sejersted 2000:203). Samme kapitalistiske bakgrunn hadde også de litt senere statsministrene Gunnar Knudsen og Johan Ludwig Mowinckel, som politisk også tilhørte det dominerende Venstre-parti (jfr. Sejersted 2000:203).

Men interessant nok var det ikke bare folkemaktpartiet fra 1884 – Venstre – som skulle bli interessekanal for de næringsliberale i Norge etter 1905. Det tradisjonelle Høyre skulle fra 1906 gradvis transformere seg fra å representere det konservative establishment, til mer og mer bli talerør for industri- og næringslivsinteresser i en åpen økonomi. Høyre tok opp i seg den *laissez-fair-liberalisme* som rådde i industri- og finansborgerskapet (jfr. Rokkan 1987:147,256). I tiden da det norske Høyre hadde vært unionsvennlig, favnet det om brorparten av norske forretningsfolk, og særlig shippingfolk (jfr. Maseng 1953:70). Av taktiske grunner ga partiet opp å kjempe for unionen og dette omslaget kom særlig innen næringskrefter som var vendt mot utlandet og vestover (jfr. Maseng 1953:70). Innen økonomi og varehandel ble Norge mer og mer rettet mot England, hvis rolle i unionsoppløsningen var betydelig (Maseng 1953: kapittel 3). I kontrast til den norske høyreside, oppsto det et moderat konservativt parti i Sverige etter 1900. Dette var proteksjonistisk og klart militaristisk i ideologi. Også det svenske høyre var langt mer nasjonalistisk-konservativ enn sitt norske søsterparti etter 1900 (jfr. Rokkan 1987:256).

At den politiske høyresiden i Sverige fortsatte å representere det konservative establishment i tiden etter 1900 og inn i mellomkrigstiden samsvarer med det vi har understreket i kapittel 4.2. Men for å sammenligne den politiske kontekst for norsk og svensk militæretat etter 1900, er endringen innen det norske Høyre interessant. Høyre var *det* parti som kanskje hadde størst ideologisk affinitet til militæretaten i Norge, og som på denne måten var tradisjonelle ”støttespillere” for militæretatens politiske interesse i nasjonalstaten. Den norske militæretat måtte ikke bare se dette parti forlate posisjon etter 1883. Den måtte etter 1905 også se sitt støtteparti transformert til interessekanal for liberale og individuelle verdier av det slag militæretaten tradisjonelt sto i opposisjon til. På denne måten mistet den militære organisasjon i Norge den kanskje fremste felles ideologiprodusent som lå utenfor organisasjonen – i den overordnede samfunnsmessige ramme den militære organisasjon var situert i. Et slikt ytre politisk ”bolverk” må tenkes både å bidra til å konservere- samt å

³³ Einar Maseng (1880 – 1972) var utdannet offiser, arbeidet i Utenriksdepartementet mellom 1910 og 1945, og utga på 1950- og 60-tallet en rekke bøker der han skrev innsiktsfullt om internasjonal europeisk politikk i retrospektivt lys. Om Masengs akademiske arbeider og politiske biografi: se Lars Mjøsets forord og introduksjon i Maseng 2005.

reprodusere tradisjonelt militært tankegods, selv om den militære organisasjon altså langt på vei er egenprodusenter av konservativ militær ideologi. I den grad denne politiske støttespiller for norsk offisersstand forsvant etter århundreskiftet, kan det også tenkes at bigesjefter innen forretning *lettere* kan ha influert de norske offiserenes holdninger og verdier, enn det slike antatte bigesjefter kunne ha påvirket de svenske.

Men liberaliseringen av det norske Høyre er samtidig uttrykk for en tendens i norsk næringslivsstruktur som sannsynliggjør at norske offiserer i større grad kan ha tendert mot forretningsvirksomhet som bigesjeft, som vi skal se under.

4.3.3 Småborgerskapets sterkere stilling i Norge

At det norske Høyre skulle endre seg ideologisk, er kanskje ikke så merkelig. Høyre var som kjent embetsmannsstandens politiske ansikt fra 1800-tallet. Som vi har sett ble statsbåndene til establishment altså først svekket, for deretter å kuttes helt i 1905. Høyres rolle som konservator av embetsmannsstaten var dermed utspilt. Men at forsvar for establishment måtte bli en politisk anakronisme i Norge etter 1900, må ses i sammenheng med Norges sterkere demokratinormer: Grunnloven av 1814 var på det tidspunkt den mest demokratiske konstitusjon i Europa og den tok spesielt godt vare på interessene til de selveiende bøndene og småborgerskapet. Sammen med denne nye grunnloven la en økonomisk oppgang i 1830-årene til rette for en voldsom økning innen disse gruppene (jfr. Sejersted 2000:199). Sverige beholdt derimot arven fra eneveldet der den tallrike adelen sørget for å bevare deler av standssamfunnets spesielle autoritetsstruktur lenger enn Norge. Ut fra dette framkommer det, ifølge Sejersted, en kontrast mellom Sveriges tradisjon for sterk sentralmakt og storborgerskap, og Norges tradisjon for lokalt selvstyre og småborgerskap (jfr. Sejersted 2000:199). Den senere norske industrialiseringen ble dermed møtt av et svakere innslag av industri- og finansborgerskap enn i Sverige, noe som gjorde at Norge etter 1900 beholdt mye av strukturen basert på små enheter (jfr. *ibid*:202). Denne økonomisk-strukturelle kontrasten mellom større enheter i Sverige og små enheter i Norge, kan gjenfinnes i Rokkans analyse av ulike historiske ressursgrunnlag for statsformasjon i de Skandinaviske land: Byene og dermed det frie byborgerskapet hadde relativt sterkere stilling enn adel og sentralmakt innad i Norge. Innad i Sverige hadde denne konstellasjonen derimot motsatt styrkeforhold (jfr. Rokkan 1987: kapittel 9).

Norge fikk altså en bølge av industrialisering etter 1900, men kapital og eiendom innen forretning og næringsliv fortsatte å forholde seg, må vi anta, spredt utover på *flere hender*. Ut fra dette blir det nærliggende å tro at småforetak, og dermed småborgerskapet i det hele tatt, ble forholdstallsmessig høyere i Norge enn i Sverige etter 1900. Småborgerskap fantes selvfølgelig også i Sverige før og etter århundreskiftet, men den lavere norske aksept for storforetaket, samt lavere strukturelle mulighet for framvekst av storborgerskap, må ha resultert i sterkere konjunktur for småindustri, småkjøpmenn etc. Den liberale dreining av

høyrepartiet i Norge etter 1905, som vi så i kapittel 4.3.2 ovenfor, er også et opinionsmessig uttrykk for et slikt forholdstall av stemmeberettigede, hvis interesser ligger i småforetak. Interessant nok kan kanskje et mer tallrikt småborgerskap i Norge også medforklare at det her oppsto et landsomfattende borgervern – Samfundsvernet – som vi så i kapittel 3. Et privat gendarmeri som i størrelse og omfang etter alt å dømme ikke oppsto i mellomkrigstidens Sverige. Dermed kan Kjellberg ha rett i at forretningsfolk i Norge etter 1900 ble mer dominerende etter antall (jfr. kapittel 4.3.1), i hvert fall relativt til forholdstallet forretningsfolk innad i Sverige. Slik kan det norske Samfundsvernet ses som ”småborgervernet”.

Gitt at strukturen i norsk næringsliv etter 1900 forholdt seg på denne måten, at potensialet for å kunne sysle med forretning ga rom for flere aktører, kan dette medvirke til å forklare den økte tendensen til forretningsvirksomhet blant norske offiserer. Samtidig ser vi at den svenske næringsstruktur – større enheter innen forretningsforetak og næringsliv – presumptivt må ha dempet svenske offiserers mulighet for slik type bigesjeft. Om vi nå *antar* bistillinger var *like* omfangsrikt blant svenske offiserer, er det altså mindre sannsynlig bistillingen var av et like liberaliserende og individualiserende slag, som tilfellet var blant relativt store andeler av de norske offiserer.

4.3.4 Norske offiserer som militære ”individualister”

I kapittel 3 kom vi til at norsk militæretat ga et mer liberalt uttrykk gjennom mellomkrigstidens sikkerhetsarbeid. Årsakene til at det norske uttrykket stiller i liberal kontrast til det svenske skulle nå bli enda noe klarere. Mye av grunnen til denne kontrasten har jeg i denne undersøkelsen tilskrevet det vi kan kalle en destabilisering av den norske militæretats konservative rutiner, samt behov for restaurasjon av tillit fra en årelang politisk kritiker – folkemakten (jfr. kapittel 4.2). Men nå ser vi også tendenser i norsk militæretat til at mange offiserer ble direkte dratt inn i det liberale politiske og økonomiske miljø etter 1900. Et miljø som, rent systemteoretisk, i utgangspunktet utgjorde militæretatens omverden, men som av denne grunn sørget for et mer diffust skille mellom det rent *militære* og det *sivile* i Norge. Mange av offiserenes ”lefling” med business gir sikkerhetsarbeidet dels sivile undertoner: Det militære sikkerhetsarbeid som *en del av* det tallrike småborgerskapets økonomiske kamp mot sosialismen, framfor den militære organisasjons tradisjonsbegrunnede kamp mot omkalfatring av det bestående samfunn. At aktørene i den militære organisasjon nærte mindre skepsis til aktører i militæretatens omverden blir dermed mer forståelig. Ikke fordi offiserene gjorde det umiddelbart av ideelle grunner, men mer ut fra nytten offiserer hadde av sine økonomiske forbundsfeller i det øvrige småborgerskap.

Men etter det vi har sett kan også liberalisme av mer ideologisk karakter ha fått større grobunn i norsk offisersstand etter århundreskiftet enn i den svenske. Det liberale tankegods innen politikk og økonomi hadde tydeligvis grodd sterkere fast i Norge ut fra den større

tradisjon og legitimitetsgrunnlag for *småborgerskapet*. Dette tankegods trengte rimeligvis også lettere igjennom fordi de norske offiserers siste ”ideologiske skanse”, det nasjonalkonservative Høyre, altså ikke bare forsvant fra posisjon men også fra politisk opposisjon, som vi så ovenfor i kapittel 4.3.2. En viktig konservativ sidespiller og ideologiprodusent for militærorganisasjonen, samt et viktig ”filter” mot liberalisering av denne, dunstet altså fullstendig bort.

Dermed kan det bli mulig å hekte forklaring på det noe ”underlige” uttrykket vi kom til i kapittel 3. Norske offiserer så seg likevel som ytterste garanter for nasjon og fedreland, men dette ved å stille seg som designere av de enkelte vern. Altså ved å stille seg i spissen for å gjennomføre en ”utkontraktering” av deres tidligere byråkratiske virksomhet. En virksomhet der solidariteten tradisjonelt har pekt tilbake på offiserene som *gruppe*. I den utstrekning noe av sikkerhetsarbeidet i mellomkrigstiden må tilskrives sivile og altså individuelle prosjekter og forsett, kan utkommet nettopp sammensmeltes i et slikt ”blandingsuttrykk”: Noe utpreget *liberalt* møter, og blandes sammen med, en militær kultur som i det vesentligste forholder seg utpreget *konservativ*.

De liberal-individuelle årsaker til mellomkrigstidens sikkerhetsarbeid som antydes her, kan forsåvidt virke antagonistiske i forhold til de årsaker vi kom til i kapittel 4.2. På den ene side tilskriver jeg som hovedforklaringen en hel gruppes kollektive ønske om å overbevise en mangeårig kritiker, mens offiserenes motiver nå trekker sterkt i strategiske-, og følgelig normativt mindre ”edle” hensikter. Men tvert om må det siste heller ses som et kontekstuellet utkomme av det første. Dette skal altså langt fra forstås til at en hel etats prosjekt er skalkeskjul for enkeltoffiserenes private og sivile forsett. Businessmotivene er som understreket en tendens og langt fra noe homogent for samtlige offiserer i Norge. Forklaringene faller istedet sammen, om en ser den lange kontekstuelle linje som norsk militæretat var situert i: Den drøyt 20-årige perioden før 1905 fragmenterte den enhetlige konservative kontekst som må ha vært så mye mer funksjonell for militæretaten, og som den hadde vært situert i-, og var tilpasset til, siden tidlig 1800- tall. Visst responderte norsk militær på den indre fiende i 1918, men ikke på den mer klassisk profesjonelle måten vi har sett svensk militær gjorde. Establishments paternalistiske strømninger forsvant fra norsk politisk kontekst etter 1905, og den liberale atmosfære kom i forgrunnen. Norsk militær måtte overbevise, ikke forsvare status quo som i Sverige. Med det patriarkalske forsvarsverk nede fikk de liberale strømninger lettere påvirke den militære kultur og *konvergens* mellom militært og sivilt ble større. Slik ble det grepet til mer liberale metoder i måten å overbevise på, og antageligvis følte offiserene på noen områder et mindre skille mellom dem selv og det progressive småborgerskap. Nettopp dette småborgerskap, som i stor grad utgjorde de private vern, var det jo militæretaten samarbeidet så velvillig med. Innslaget av business er trolig et uttrykk for de konvergerende holdninger mellom sivilt og militært. Eksistensen av et landsomfattende borgervern, og militærets velvillighet til dette, tyder også på at

holdningskonvergens fløt begge veier: Både i retning sivil militarisme, men også omvendt – som militær sivilisering.

5 Konklusjon

Det har vært antydning at nyprofesjonalisme er årsaken til den indre sikkerhetsaktiviteten i Norge og Sverige i mellomkrigstiden. Er det i så fall en fruktbar forklaring? Ut fra en analyse og avklaring av det begrepsmessige innhold i teorier om militær profesjonalisme, den nye og den klassiske, fikk vi belyst oppgavens første problemstilling – hvordan sikkerhetsarbeidet ytret seg forskjellig i Norge og Sverige. Forskjellene fant vi ved å sammenligne rundt to dimensjoner; institueringen av det indre sikkerhetsarbeidet og de praktisk organisatoriske utforminger av sikkerhetsarbeidet. Komparativt kom vi til at norsk militæretat hadde både et *høyere* institueringsnivå av sikkerhetsarbeidet og at norsk sikkerhetsarbeid også var *mer* frikoplet sivile myndigheter – enn tilsvarende i Sverige. I forhold til denne dimensjonen var det norske sikkerhetsarbeidet ved første øyekast i bedre overensstemmelse med teori om nyprofesjonalisme, enn det svenske. I forhold til de praktisk organisatoriske løsninger kom vi derimot til at det svenske sikkerhetsarbeidet var i bedre overensstemmelse med nyprofesjonalisme som årsak.

Selv om disse uttrykkene samsvarte mer eller mindre med teori om nyprofesjonalisme stoppet vi ikke der, men stilte som hovedproblemstilling spørsmål om hva som var *årsaken* til uttrykksforskjellene mellom norsk og svensk sikkerhetsarbeid. På denne måten kunne vi løsrive oss nyprofesjonalismeteorien og gå historisk komparativt til verks. Men fortsatt kunne vi ha med oss som analyseredskap, at nyprofesjonalisme må være basert på en klassisk profesjonalisering av den militæretat det er tale om. Dette ble redegjort for i kapittel 1, samt i den sammenlignende, men fortsatt teoretiske, analysen i kapittel 3. Ved deretter å sammenligne konteksten de to søsteretatene var situert i, over lange spenn i tid, kom vi til en tredelt periodisering som kan ha forklaringskraft på de ulike uttrykk nasjonene imellom.

Gjennom hele denne perioden fra 1814 til 1918 så vi svensk militæretat være forankret i et establishment, eller en nasjonalkonservativ kontekst, som må ha stått i en god ”funksjon” til et tradisjonelt- eller ”klassisk profesjonalisert” offiserskorps. De alarmistiske, menneskepeessimistiske, og sånn sett patriarkalske tilbøyeligheter som preger det klassiske offiserskorps, har en sterk affinitet til det konservative establishment som preget strømmingen i svensk politikk helt fram til mellomkrigstiden. Nyprofesjonelle elementer kan derfor ha god forklaringskraft på det svenske indre sikkerhetsarbeid: På det tidspunkt indre sikkerhet ble et nytt motiv for svenske offiserer, kunne de trekke på den nasjonalkonservative ”kulturarv” som, i motsetning til Norge, nærmest ”lineært” fikk prege dem helt fram til mellomkrigstidens begynnelse. Denne vedvarende politiske kultur med ”kongeregjeringer”, *brått* etterfulgt av parlamentarisme sammenfallende med fiendtliggjøring av arbeiderbevegelsen, sannsynliggjør fiendemotiver generert på et mer genuint konservativt grunnlag i svensk offisersstand. Selv om det svenske sikkerhetsarbeidet var svakere instituert og relativt mer avhengig sivile myndigheter, kom vi i kapittel 3 til at arbeidet likevel var mindre kompromitterende for

svensk militær på organisasjonsnivå. Sånn sett var det derfor mer i tråd med nyprofesjonalisme. Det historiske kontekstgrunnlag for svensk offisersprofesjon viste også at motivasjonsgrunnlaget for å bekjempe den indre fiende fra 1918 og framover, sannsynligvis var å forsvare en status som *først nå* for alvor truet med å gå i oppløsning. Nyprofesjonalisme må være tuftet på en eksisterende klassisk profesjonalisme, og den svenske kontekst 1814 – 1918 la til rette for at de klassisk profesjonelle elementene i offiserskorpset ikke ble utvannet fram mot mellomkrigstiden.

For norsk militærvesen stiller det seg derimot annerledes. Konteksten for norsk militæretat faller sammen med den svenske fra 1814 til rundt 1884. Union og fellesforsvar med Sverige la opp til en enhetlig identifikasjonsramme, med den svenske kongen som øverste kommandant. Norsk offisersprofesjon må her antas å være en velsituert del av det konservative establishment. Men fra 1884 til 1905 havnet norsk militær i en kontekst som la opp til tvetydigheter og lojalitetskonflikter. Folkemakt på den ene siden, og unionsvennlig establishment på den andre, trakk militæretaten i hver sin retning. De klare og hierarkiske kommandolinjer og utvetydige lojalitet, som jo er så viktige elementer i den konservative militæretats arbeidsrutiner, må i denne perioden ha blitt ”destabilisert”. Følgelig må dette også ha utfordret offiserenes syn på egen, og fram til da, tradisjonelle rolle i statsapparatet. Dette spenningsforholdet mellom det nasjonalkonservative som de selv var preget av, og den liberale og utfordrende folkemakten som langt på vei var kritiske til militæretaten, skapte tilstrekkelig ambivalens til at offiserene gikk med ”fienden” – folkemakten. Folkemaktens selvstendighet og bruddet med establishment, var et faktum for norsk militæretat i 1905. I perioden etter 1905 fram mot mellomkrigstiden, har vi sett det må ha eksistert et behov for norsk offisersprofesjon om å endre folkemaktens kritiske syn på militæretaten. Her ligger sannsynligvis mye av profesjonens motiver for å bekjempe arbeiderbevegelsen i mellomkrigstiden. Men offiserene grep til midler som sto i affinitet til den overordnede liberale kontekst militæretaten nå befant seg i. De liberale strømningene hadde altså klart å vanne ut den klassiske konservative profesjonalismen i norsk militæretat, noe businessstendensene er et belegg for. Det liberale og individualiserende som ligger i småborgerskapets prosjekter og forsett, er kanskje det diametralt motsatte av hva de klassisk profesjonaliserte offiserer står for, hvilket vi har sett Kjellberg påpeke. Konteksten 1905 – 1918, som foranlediget mellomkrigs konteksten, førte ikke til noen politisk og sosial homogenisering av norsk offiserskorps. I hvert fall ikke i den konservative betydning, da sikkerhetsarbeidet tvert om gir uttrykk for individualisering av offiserskorpset. Ved inngangen til mellomkrigstiden må det norske offiserskorps derfor sies å være langt svakere klassisk profesjonalisert enn det svenske, hvilket svekker at den indre sikkerhetsaktiviteten kan forklares ut fra teori om nyprofesjonalisme. Relativt til Sverige var altså den klassiske profesjonalismen, som foranlediger nyprofesjonalisme, langt mindre til stede i norsk militæretat ved inngangen til mellomkrigstiden.

Teori om nyprofesjonalisme viste seg som et nyttig utgangspunkt for analysen av sikkerhetsarbeidet i mellomkrigstiden. Den ga oss pekepinn på hva vi skulle se etter. Men den komparative metoden brukt i kapittel 4 har vist seg som en bedre måte å forklare militærets indre sikkerhetsarbeid, framfor å se det som en instans under teori om nyprofesjonalisme. Først og fremst er teorien altså problematisk om den anlegges på det norske sikkerhetsarbeidet. Men om teorien er mer eller mindre ubrukelig om norsk offisersprofesjon i mellomkrigstiden, betyr det at faren for militærkupp *ikke* var til stede i Norge? Her er det ikke en nødvendig og logisk sammenheng. Ut fra analysen i kapittel 4 er det likevel rimelig å tro militærkupp var lite sannsynlig: Som vi så i kapittel 1 er *ett* motiv for offiserene, om vi følger nyprofesjonalismen, å bevare anseelse og respekt i samfunnet. Den sammenlignende analysen viste at i Norge begynte respekten å skranke i 1883/84, for deretter å forsvinne i 1905. I 1918 måtte den *gjenopprettes*. I den grad de da ønsket å *tekkes* sivile myndigheter og sivilsamfunn, blir det jo lite sannsynlig å tro de ville ta makten selv. Som vi så var trusselen om tap av respekt for svensk militær, mer reell ved inngangen til mellomkrigstiden, slik at faren for militærkupp muligens var mer til stede i Sverige i dette tidsrommet.

Kanskje er dette et paradoks fordi det svenske sikkerhetsarbeidet var svakere instituert og mer avhengig av sivile myndigheter, men like fullt kan dette altså være et "sunnhetstegn" for den klassiske profesjonalismen. Slagkraftige, men samtidig kompromitterende løsninger, blir verre å velge for en organisasjon hvis konservative gruppesolidaritet står sterkt. Faremomentet, må man anta, kommer når en *slik* godt integrert gruppe, som i tillegg besitter den "ytterste makt", blir truet med arbeidsledighet og synkende popularitet. Kanskje ser vi også i dette det paradoks, at den større norske slagkraftigheten er et produkt av liberaliserende tankegods i militærvesenet: Oppfinnsomme og innovative løsninger kan man ikke vente å finne i et klassisk profesjonalisert militærkorps hvis vegring mot utradisjonelle og uforutsigbare løsninger står sterkt (jfr. kapittel 1). Dermed avsløres også en viss fare ved liberalisering av en konservativ militærkultur, fordi liberalisering og innovativitet kan skape større slagkraftighet som sivile myndigheter potensielt kan miste kontrollen over. I spørsmålene om hva som må til for å bevare sivil kontroll over militæret, kan det nå kanskje legges til noe i diskusjonen mellom Huntington og Janowitz (jfr. kapittel 1). Kanskje er det å forhindre *for stor gruppesolidaritet* blant offiserene det mest viktige, heller en problematikken rundt om hvorvidt offiseren kun skal bedrive genuint militære sysler, eller om offiserskulturen i større grad må gjennomstrømmes av sivile verdier. Mulig er dette for lengst tatt med i diskusjonen, og at det favnes av Janowitz' argumenter. Men det virkelig farlige er muligens en *liberalisert* offisersstand kombinert med *høy grad av gruppesolidaritet*. Kanskje er noe slikt likevel selvmotsigende da det ene forhindrer det andre, om en tenker seg dette rent logisk og løsrevet kontekst. Jeg tror likevel, i denne forbindelsen, en skal holde et øye med den type semi- eller helprofesjonaliserte militærkorps, som dagens norske Telemarksbataljon

er et eksempel på. Konteksten denne bataljonen er situert i må jo først undersøkes, for å gi substansielle svar på slike problemstillinger.

Vi stilte i kapittel 1 et tilleggsspørsmål om det blir for rigid å underlegge offisersprofesjonen bestemte atferdsmønstre, uavhengig av tid og rom, dvs. uavhengig av kontekst. Den sammenlignende analysen har i så måte sannsynliggjort at militære atferdsmønstre ikke kan det. Dette gjelder da også teorier om nyprofesjonalisme. Slike tendenser kan ikke umiddelbart løsrives fra f. eks. søramerikanske kontekster og overføres til andre land, uavhengig tid og rom. Om en likevel ønsker å knytte potensiell militær løsrivelse i mellomkrigstiden til det som er fundert i nyprofesjonalismen, tror jeg den svenske kontekst har en større strukturlikhet med andre kontekster der militærkupp faktisk har skjedd, og elementene i nyprofesjonalismen samtidig har blitt observert.

Spørsmål om militærkupp i mellomkrigstiden er og blir kontrafaktisk, men argumentene i nyprofesjonalismen peker på en sammenheng mellom et bestemt kontekstuet grunnlag og sannsynligheten for offiserenes vilje til å gjennomføre kupp. Det er like etter overgangen fra lengre perioder der den klassiske profesjonalismen har fått gode levekår, til kontekster der disse levekår trues. I denne oppgaven gjenfinner vi disse kontekstuelle overgangene der folkemakten nettopp har begynt å spire på bekostning av establishment. I så måte minner overgangen til 1918 i Sverige, kontekstuet om overgangen til 1884 i Norge. For norsk offisersstand var det nettopp overgangen til denne perioden der en potensiell ny indre fiende – folkemakten og Venstre – truet deres samhold, kultur og stil. En kultur som fram til da var tradisjonelt og konservativt preget. Det kom ikke noe kupp, verken i Sverige i mellomkrigstiden, eller i Norge etter 1884, og grunnene til det skyldes nok mange faktorer som her ikke berøres eller skal spekuleres i. Kanskje er det likevel rimelig å hevde faren for kupp i Norge kunne ha vært større i 1884, enn i mellomkrigstiden, hadde det ikke vært for den ytre faktoren Russland som relativt kan ha begynt å overskygge den indre fiende i 1884.

Litteraturliste

Abbott, Andrew: "Of Time and Space: The Contemporary Relevance of the Chicago School", in: *Social Forces* 75(4). The University of North Carolina Press 1997.

Abrahamsson, Bengt: *Military Professionalization and Political Power*. Stockholm, Akademisk avhandling 1971.

Abrahamsson, Bengt og Jon Aarum, Andersen: *Organisasjon*. Oslo, Cappelen Akademiske Forlag 1996.

Agøy, Nils Ivar: "Skjellsord og stråmenn, men ingen svar. Sluttkommentar til Rolf Hobson og Tom Kristiansen", i: *Tidsskrift For Samfunnsforskning*, nr 2. 2003.

Agøy, Nils Ivar: *For konge og fedreland?* Oslo, Den norske historiske forening – HIFO 2001.

Agøy, Nils Ivar: *Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940*. Doktoravhandling i historie ved Universitetet i Oslo 1994.

Barnes, Barry: *The Elements of Social Theory*. London, University College London Press 1995.

Berg, Roald: *Norsk forsvarshistorie 1814 – 1905 (bind 2)*. Bergen, Eide forlag 2001.

Bourdieu, Pierre: *Distinksjonen*. Oslo, Pax Forlag A/S 1995.

Bull, Edvard: "Klassekamp og fellesskap 1920 – 1945", i: Mykland, Knut (red.) *Norges Historie (bind 13)*. Oslo, J. W. Cappelens Forlag 1978.

Collins, Randall: *Four Sociological Traditions*. New York / Oxford, Oxford University Press 1994.

Eccleshall, Robert: "Liberalism", chapter 2, i: Eccleshall et. al. (red.) *Political Ideologies (second edition)*. London, Routledge 1994a.

Eccleshall, Robert: "Conservatism", chapter 3, i: Eccleshall et. al. (red.) *Political Ideologies (second edition)*. London, Routledge 1994b.

Elster, Jon: "A Plea for Mechanism", in: Hedstrøm, P. & Swedberg, R (ed.) *Social Mechanisms: An analytical approach to social theory*. Cambridge University Press 1998.

Engelstad, Fredrik: "Maktbegrepet etter Max Weber", i: Engelstad, F. (red.) *Om makt. Teori og kritikk*. Oslo, Ad Notam 1999.

Eriksen, Stein Sundstøl og Rønning, Geir O.: "Samfunnets stat – statens samfunn", i: Birkeland, Åsmund (red.) *Den moderne staten*. Oslo, Pax Forlag 1997.

Finer, Samuel E.: *The Man on Horseback. The Role of the Military in Politics*. Boulder, London, Westview – Pinter 1988.

Glaser, Barney G. & Anslem L. Strauss: *The Discovery of Grounded Theory*. New York, Aldine de Gruyter 1967.

Hadenius, Stig: *Svensk politik under 1900- tallet*. Stockholm, Tidens Förlag 1987.

Hadenius, Stig; Molin Bjørn; Wieslander Hans: *Sverige efter 1900*. Stockholm, Bonniers – Aldusserien 1978.

Hegge, Per Egil og Ulland, Leif Arne: *Det var i 1905*. Oslo, Andresen & Butenschøn 2004.

Huntington, Samuel P.: *The Soldier and the State. The Theory and the Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press 1964.

Kjellberg, Francesco: *Offiserene som sosial gruppe*. Magisteravhandling i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo 1961.

Kjelstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var*, Oslo, Universitetsforlaget 1992.

Kvernbekk, Tone: "Vitenskapsteoretiske perspektiver", i: Torleif Lund (red.) *Innføring i forskningsmetodologi*. Oslo, Unipub 2002.

Maseng, Einar: *1905 og 1940 En leksjon i maktpolitikk*. Oslo, Tanum Forlag 1953.

Maseng, Einar: "Introduksjon og forord av Lars Mjøset (s.VII – LXII)", i: *Utsikt over de nord-europeiske staters utenrikspolitikk i de siste århundrer (bind 1)*. Oslo, Universitetsforlaget 2005.

Mjøset, Lars: "No fear of comparisons or context: on the foundations of historical sociology" (pp. 337-362), in: *Comparative Education, Vol. 42, No 3*. Routledge 2006.

Mjøset, Lars: "Can grounded theory solve the problems of its critics?" (s.379-408), i: *Sosiologisk tidsskrift* 13(4) 2005.

Mjøset, Lars: "Stat sivilsamfunn og verdensøkonomi fra renessansen til i dag", i: Birkeland, Åsmund (red.) *Den moderne staten*. Oslo, Pax Forlag 1997.

Perlmutter, Amos: *The Military and Politics in Modern Times. On Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*. New Haven & London, Yale University Press 1977.

Rokkan, Stein: *Stat, nasjon, klasse*. Universitetsforlaget AS 1987.

Schütz, Alfred: "The Problem of Rationality in the Social World", i: Brodersen, Arvid (red.) *Collected Papers: Studies in social theory*. The Hague Copyright Corporation-Nesif B.V. 1964.

Seip, Jens Arup: "Studiet av makt", i: Seip J. A., Løchen Y. og Albrektsen B. Halsaa: *Hva er makt? Søkelys på studiet av makt og Maktutredningen*. Oslo, Universitetsforlaget 1978.

Sejersted, Francis: *Norsk idyll?* Oslo, Pax Forlag 2000.

Skauge, Tom: *Den tenkende soldat*. Rapport nr. 78, ved Institutt for Administrasjons og Organisasjonsvitenskap ved Universitetet i Bergen. Avhandling til Dr.polit.-graden ved Institutt for Administrasjons og Organisasjonsvitenskap ved Universitetet i Bergen 2002.

Stepan, Alfred: "The New Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion", in: Lowenthal, Abraham F. & Fitch J. Samuel (ed.) *Armies and Politics in Latin America*. New York & London, Holmes & Meier 1986.

Strauss, Anslem L.: "Discovering new theory from previous theory", in: T. Shibutani (ed.) *Human nature and collective behaviour. Papers in honour of Herbert Blumer*. Englewood Cliffs, Prentice Hall 1970.

Weber, Max: *Makt og byråkrati*. Gyldendal Norsk Forlag 1995

Wieslander, Hans: *I nedrustningens tecken*. Lund Political Studies 5. Lund, Gleerup 1966.

Østerberg, Dag: *Sosiologiens Nøkkeltbegreper*. Oslo, Cappelen Akademiske Forlag 1994.

(Denne oppgaven har utvidet ordramme som følge av overføring fra cand. polit-programmet til masterprogrammet).

Antall ord: 41 578.

Alle kilder er oppgitt.